E 17 — 256
I

АНДРИЈА ЛУБУРИЋ

КАПИТУЛАЦИЈА ЦРНЕ ГОРЕ

ДОКУМЕНТИ

I

БЕОГРАД, 1938

ЦЕНА 50 ДИНАРА

АНДРИЈА ЛУБУРИЋ

КАПИТУЛАЦИЈА ЦРНЕ ГОРЕ

ДОКУМЕНТИ

I

БЕОГРАД, 1938

ЦЕНА **50** ДИНАРА

УВОД

Божић 1915 године нашао је целу територију предратне Црне Горе потпуно слободну од непријатеља а целокупну црногорску војску од 50.000 људи на пограничним положајима и то већином на непријатељском земљишту. Војска је била одушевљена за крваву борбу до коначне победе, а цео црогорски народ готов на највеће жртве и пожртвовање. Велика победа Црногораца на Мојковцу 24 и 25 децембра 1915 године показала је непријатељу какве га тешкоће очекују на путу освајања Црне Горе.

Али иза Божића десило се чудо, каквог није забележила светска историја и највећа срамота, коју је икада доживио српски народ у Црној Гори. Краљ Никола наредио је војсци на Ловћенском фронту да напусти без борбе све положаје и да се повлачи у правцу Скадарског Језера и Бара. И тако су Аустријанци, који са својих граничних положаја нису могли за првих седамнаест месеци помаћи се ни коју стотину метара, без икаквих жртава и крви за четири дана заузели несамо Ловћен са свим околним височима него и само Цетиње (31 децембра).

Зато време, док су Аустријанци несметано заузимали Ловћенске висове и пространe делове старе Црне Горе и Приморја, црногорске трупе на Херцеговачком фронту (од Цуца до Фоче) и према Новопазарском Санџаку чврсто су држале своје положаје и биле готове да пређу у успешну офанзиву и ратно поприште пренесу дубоко на непријатељско земљиште.

Пошто је Краљ Никола предао Аустријанцима Ловћен и поколебао морал код тог дела својих трупа, наредио је своме рођаку, војводи Ђуру Петровићу, команданту Хер-

цеговачког одреда, да одмах напусти све положаје на своме фронту и да се без икакве борбе повуче до у Риђанске Рупе код Никшића. Ту да скупи цео свој одред и ишчека Аустријанце ради одсудне битке, односно да га ту преда непријатељу. И овај стари ратник из династичких разлога и слепе оданости према своме Краљу - рођаку извршио је ово наређење.

Он је 28 децембра 1915 године наредио трупама на Граховском фронту, које су сачињавали углавном Брђани (Бјелопавлићи) и Граховљани са 300—400 херцеговачких добровољаца, да униште артиљерију и да се повуку без борбе мимо Трубјелу, да их Аустријанци не би пресекли код Трубјеле, пошто су, говорио им је војвода Ђуро, Херцеговци на Билећком фронту одбили да се боре и побегли за Никшић. И храбре јединице са овог фронта населе су овој неистини и извршиле ово наређење.

Међутим трупе на Билећком фронту, које су стајале под командом бригадира Јова Бећира не само да нису биле напустиле своје положаје, који су ишли старом црногорско-аустријском границом, него су биле спремне да пређу у офанзиву и да дубоко продру у непријатељску земљу, пошто су биле одушевљене за борбу, а непријатељске снаге према њима слабе.

Бригадир Бећир, који је на своме фронту жњео само успехе и био тих дана у могућности да предузме успешну офанзиву у правцу Невесиња или да део својих трупа упути у помоћ Ловћену, сазнао је 28 децембра од својих комор-џија за напуштање Граховских положаја и оступање у правцу Никшића. Одмах је упитао свог команданта, војводу Ђура, за обавештење и затражио упуства за рад на свом фронту; али овај није хтео ни да одговара, а камо ли да даје обавештење или наређење. Тек на двадесет седмо питање добио је, Бећир, одговор од војводе Ђура, да су Брђани одрекли да се боре и да су напустили положаје и прошли мимо Трубјелу за Никшић. Имао је намеру да омогући Аустријанцима опкољавање овог одреда.

Тада је бригадир Бећир издао наређење подручним трупама, да оступају у правцу Никшића. Кад су ове трупе стигле изнад Сланога, ту су се састале с Брђанима, који су

одступали с Грахова и почели да коре једни друге за издајство. Замало није дошло до покоља.

Војвода Ђуро ишчекивао је трупе с оба фронта у Риђанске Рупе и покушао да све јединице ту окупи, да ту бајаги ишчекују Швабе и приме одсудну битку. Ово је била само клопка — за заробљавање — пошто би трупе овде имале на оба крила непролазна блатишта Сланога и Крупца, а одмах за леђима реку Моштаницу, километар даље опет реку Зету, преко којих је водио само по један камени мост. Сви доминирајући висови налазили су се на страни од куда су наступали Аустријанци и били су остављени без икакве одбране. Пошто је војска прозрела намере војводе Петровића, није се ту хтјела задржати, него је прешла обе реке и задржала се на положајима, гдје би било могућно примити борбу.

Као што смо већ рекли, војвода Ђуро ово је све урадио по тајном наређењу Краља Николе и за ово није ништа знала Врховна Команда. У њој су, као што се зна, тада били Србијански официри. Врховна Команда због овог сменила је војводу Ђура и на његово место поставила бригадира Јова Бећира. Поред тога Врховна Команда саслушала је војводу Ђура. Он је изјавио на записнику, да он није ништа крив, него војска. А да војска није ништа крива ми смо већ рекли и то је опште познато.

Ми овде преносимо из „Ратника" (бр. I—II, 1925. стр. 75—76) цео овај записник ради његове велике важности.

„Записник

Учињен 2. I 1916. Крушевац нак командантом херецеговачког одреда војводом Ђуром Петровићем.

1. Господине Војводо, ви сте говорили да сте оступили са фронта на основу наредбе Врховне Команде, молим на основу чега сте то тврдили?

Одговара: То није истина.

2. Је ли истина, да сам ја наређивао да се остане на граничном фронту и да се ту бије главна борба?

Одговара: Истина је.

3. Је ли истина, да је издата директива од стране Врховне Команде, да ако вас нападне непријатељ са много

јачом снагом, тако да се не могу први положаји одржати, онда да се главна битка даде око Трубјеле?

Одговара: Истина је.

4.Је ли истина, да сте ви јавили, да вас је нападало 23 батаљона, преко 80 топова, 40 митраљеза и да се ваш одред растројио и услед тога нисте могли примити битку код Трубјеле?

Одговара: Истина је, а битку код Трбјеле нијесмо могли примити и с тога, што сам увидео, да је у војску уљегља паника и да војска без икаквог реда одступа, а оставио сам и ја Трубјелу, а код Божова Брда у десно и лијево слабе заштитнице. Једва сам успио да војску уздржим у Риђанске Рупе; било је војника који су и у Никшић побегли. Ту сам концентрисао артиљерију као и означио неким батаљонима где се који има наћи, и ако изиђу на војску да је могу повратити, повратио бих се и ја, али сам био увјерен да то не може да буде.

5. Је ли истина, да кад сте јавили да је овакво стање код војске, да је Врховна Команда наредила, да се са главном снагом групишете и уредите између Д. Града и Спужа, а да оставите довољно јаке заштитнице за одбрану свих праваца?

Одговор: Истина је.

6. Молим вас који је узрок те је код вашег Одреда створен овакви неред и бегство?

Одговара: Колико сам могао онако чути, највише је допринело томе свему што је војска разумјела, да се напустио Ловћен без фишека, а при томе је војска борбу водила три дана, и то 26., 27., 28. и пола 29. Замео доста велики снијег, војска боса, гола, без икаквог стана, несању 3 и по дана, да није имала тајина, него чак ни на Божић није имала, без помало брашна, али кад је борба то не вреди ништа.

Крушевац 2. јануара 1916.

Ђ. Петровић с. р.

Присуствовали:

Пет. Пешић с. р., **ком. Томановић** с. р. **Р. Љумовић** с. р.“

Тврдња П. Пешића да се Херцеговачки Одред растурио 28 децембра 1915 и војници разишли кућама[1]) не одговара истини, као што ће се напред видети. Ова његова нетачност потекла је, свакако, услед нетачних извештаја војводе Ђура Петровића, команданта тог одреда.

У Никшићу се војска прикупљала и припремала за оступање, како је и било наређено, и нико није хтио да остане. Чак су сви дечаци, који су били свршили четврти разред основне школе, узели своја сведочанства и под вођством својих учитеља спремили се за оступање Скадру. И многе жене и девојке биле су спремне, да са својим милима иду у туђ свет.

Црногорцима није било ни у традицији да дају заробљеника, па природно ниједан Црногорац, сем Краља Николе, куће Петровића и неколико Црногорских великодостојника, које је Краљ Никола био придобио за своју аустрофилску политику, није ни помишљао на предају непријатељу.

31 децембра 1915 године наређено је Херцеговачком Одреду да напусти Никшић и да се повлачи у правцу Данилова Града. Идуће ноћи издато је наређење овоме одреду, да се враћа на старе положаје, пошто су, говорили су, Талијани заузели Дубровник и упутили се на Требиње. Бивши командант Одреда војвода Ђуро позвао је на телефон капетана Блажа Ђукановића команданта Билећког баталиона, који се је тада налазио на Богетиће и рекао му следеће: „Враћај војску на старе положаје. Закључен је сепаратни мир Аустријанци неће улазити у Црну Гору. Нека сваки батаљон иде на старе положаје са којих су и одступили. Ту ће добити наређење како да уђу у херцеговачке градове.“ То збуни Ђукановића те даде слушалицу потпоручнику Миловану Гутићу, командиру Невесињске усташке чете у батаљону Билећском и познатом херцеговачком првaку, да и он чује, пошто није веровао својим ушима. Тада војвода Ђуро и њему понови исте речи, односно наредбу. Они ову наредбу обзнане војсци, која се обвесели и поврати у Никшић певајући и шемлучећи из пушака.

---

[1]) Ратник, 1925, I—II, с. 76.

1. јануара 1916 год. формирала се Херцеговачка бригада од усташких херцеговачких батаљона Билећског, Гатачког и Требињског. Две чете од батаљона Опутно-Рудинског придодате су батаљону Билећком. За команданта ове бригаде постављен је дотадашњи командант Билећког батаљона капетан Блажо Ђукановић. Тај дан унапређен је у чин мајора и дозвољено му да носи грб. Ђукановић је учествовао у познатој Бомбашкој афери и осуђен (1907 г.) на робију. Краљ је био дао реч да Ђукановић за његова живота неће никада имати никаква чина у Црногорској војсци. Њега су херцеговачки усташи, приликом формирања Билећког батаљона, изабрали за свога команданта и изјавили, да је то једини Црногорац кога ће они примити за свога команданта, пошто у њега једино имају потпуно поверење. Тако је Краљ Никола, а на предлог команданта III-ће дивизије бригадира Бећира, био приморан да му дадне тај положај, али без права да носи официрске знакове.

Батаљони херцеговачке бригаде упутили су се 1 јануара 1916. на старе положаје према Билећи и Гацку с којих су били оступили 28 и 29 децембра 1915 год. На томе делу фронта Аустријанци нису ни ишли напред, односно прелазили границу.

Тада је овим батаљонима казано да је Аустрија уступила Црној Гори срезове Билећски, Гатачки и Невесињски за Ловћен и да ови батаљони треба да иду у те, своје, срезове да уведу власт. Чак се и из њихових редова тражило чиновништо за те њихове срезове. И писцу ових редака било је упућено питање, да ли воли чиновнички положај у Билећи или у Невесињу.

Херцеговци су све ове маневре гледали с будним очима, јер су се бојали да их Црна Гора не преда Аустрији на исти начин, на који су њихове старе предали Аустрији у септембру 1878 год. код Требиња[1]). Због тога су ставили до знања Црногорским управљачима војним и цивилним, да ће они у случају да Црногорци закључе сепаратни мир или капитулирају, поћи за Србијанском војском или се раздвојити у мање чете и наставити герилско ратовање. Коман-

[1]) Види документ под бр. 162.

дант њихове бригаде, командир Блажо Ђукановић, дао им је часну реч, да ће их у случају какве невоље извести из Црне Горе и стално обавештавати о војној и политичкој ситуацији. И остали Црногорски официри на томе фронту радили су у томе правцу.

4 јануара (1916 год.) Ђукановић је добио наређење од команданта одреда бригадира Бећира, да пошаље извиднице што дубље у Херцеговину, а мало доцније друго да све официре искупи у Травна Дола у Бањане.

На освит 5 јануара Ђукановић је добио наређење од команданта одреда, да се не би који војник преварио да опали пушку на Аустријанца, пошто ни они неће на њих..

У четири по подне 5 јануара (1916 г.) Ђукановић је добио наређење од команданта Бећира, да остави обе чете батаљона Опутно-Рудинскога онде где су, а да он са херцеговачким усташима хита у Никшић. Ђукановић је са подручним батаљонима Билећким и Требињским освануо 6-ог у Никшићу.

5 јануара (1916 г.) Гатачки батаљон држао је положаје црногорско-аустријском границом према Гацку и није добио наређење за оступање у Никшић. Тога дана иза подне дође на Брљево један аустријски капетан из Автовца с једним поручником и трубачом и позову на састанак прваке Гатачког батаљона.

Пођу командант батаљона, поручник Томо Вукомановић, наредник Алекса Ђуричић и још неколицина. После поздрава рече им капетан: „Знате ли да је ваша влада тражила примирје и да су преговори завршени? Више нема рата између нас, но идите. Сва ваша војска одступила је без вас, но или ћете ићи сами за вашом војском или ћете с борбом? Имате да на одређено место положите оружје“. Гачани одговоре да ће упитати старије и сутра их дан известити. Одмах о овоме пошаљу извештај команданту одреда мајору Мују Сочици и затраже наређење. Тај дан били су у саставу његовог одреда. Пошто на Крсцу нису нашли никога, нити су могли доћи у везу са другима, на своју руку пођу за Никшић и тамо освану идући дан (6-ог). Прешли су пут од преко 50 км., који је у то време био једва пролазан. Многи старци и болесници запру у путу и буду заробљени и повешани.

5-ог јануара Врховна Команда издала је наређење Херцеговачком и Санџачком одреду да најхитнијим путем одступају у правцу Скадра, да ту дадну одсудну битку. Карактеристично је да се командантима наредило да на најповерљивији начин саопште свима официрима и војницима, да не мора нико одступити ко неће — да брани Скадар. Другим речима да не треба нико да одступа. Та што би Црногорци бранили Скадар, кад им није дозвољено да бране Ловћен, Цетиње и остале градове и безбројне тешко заузимљиве положаје.

Баш у време кад је Врховна Команда издавала наређење Санџачком и Херцеговачком одреду да одступе к Скадру, бригадир Машан Божовић, командант Скадра, позвао је к себи (5 јан.) мајора Ђорђија Бајовића команданта IV регрутског батаљона и рекао му: „Распушти батаљон, нека иде свак својој кући“. Бајовић је, како ми је причао, извршио ово наређење исти дан око 5 сати после подне. И војници су одмах пошли својим кућама, а у Скадру остане само једна чета жандарма, званих „крилаша“.

Дан раније (4 јан.) рекао је Бајовићу војвода Божо Петровић, цивилни гувернер Скадра: „Ти, Бајовићу, немој да оступаш за српском војском и да будеш издајник Црне Горе“. Овај га је као дисциплиновани официр послушао и 8 јануара са седамдесет официра, чиновника и других Црногораца отишао у Подгорицу, те се предао Аустријанцима, као и остали Црногорци.

У зору 6 јан. бригадир Бећир, тадашњи командант Херцеговачког Одреда, и бивши Министар Лабуд Гојнић, тадашњи обласни управник у Никшићу, побегну из Никшића у правцу Трубјеле да се предаду Аустријанцима. На Капином Пољу сустигну их војници из батаљона Требјешког и Никшићског и врате у Никшић. Огорчени војници затворе их тамо са свима вишим официрима, пошто су ови, слушајући неко тајно наређење Краља Николе, одбили да отступају. Војници и нижи официри захтевали су од њих да са њима заједно одступају за српском војском. Пристану и одлуче да тај дан иду за Подгорицу Херецеговци, а сви остали батаљони да пођу сутра изјутра.

Према овоме договору Херцеговачки усташки батаљони: билећски, гатачки и требињски, свега око 1.600 војника, пођу из Никшића 6 јануара иза подне за Подгорицу и тамо освану идућег јутра.

Скоро у исто време, кад су Херцеговци пошли из Никшића, Краљ Никола 6 јануара око 4 сата по подне пође из Подгорице преко Плавнице за Скадар и тамо стигне пред ноћ и заноћи у Скадру.

Иза Краљева одласка око 8 увече војвода Ђуро и брат му Марко пођу из Подгорице на Крушевац код Књаза Мирка и ту се задрже сат-два, па у пратњи четири официра и једнога чиновника (Марка Ш. Филиповића) пођу аутом за Никшић.

Пред њихов полазак за Никшић мајор Сочица, командант северног одреда — од четири батаљона, зовне с Богетића војводу Ђура на телефон и упита, коме да се јави кад стигне у Подгорицу са одредом и од кога ће тражити тајин. Војвода му одговори: „Нема одступања, пошто је Господар спасао круну Црне Горе. Аустријанци су заузели Скадар и затворили пут за Љеш. Изласка нема никуда, но се мора остати у Црну Гору и Влада је ријешила да остане и подијелимо судбину са народом, а и ја ћу сада тамо доћи с нарочитом наредбом“.

Петровићи су успут за Никшић сретали групе војника и враћали их за Никшић, где је, говорили су, било одређено зборно место свих јединица Херцеговачког одреда, да ту приме нарочиту наредбу. Код Орје Луке у Бјелопавлићима једно оделење херцеговачких усташа из Билећског батаљона покушало је зауставити Петровиће, да би их ухапсили и спречили им издајнички рад; али на несрећу ауто пројури и они здрави умакну, и ако је на њих опаљено дваестак пушака. Невиђелица им је била на руци.

На Богетиће Петровићи нађу Сочицу с одредом и врате у Никшић. Тамо стигну у један и по сат по поноћи, и одседну у хотел „Америка“.

Успут су Петровићи говорили официрима и војницима, да ће Краљ напустити Црну Гору ради спасавање Круне, а да ће остати Књаз Мирко да се задодвоље Црногорци.

Око седам изјутра 7 јануара 1916 године војвода Ђуро искупи масу официра и војника пред хотел „Америку" и рече им: „Краљ је утекао. Аустријанци су заузели Скадар и Подгорицу. Нема се куда. Краљ ме звао да идем са њиме у свијет, но ја нисам стио, но дошао вама, да с вама чекам Швабе код куће".

То се разгласи по целој војсци и она се искупи пред хотел „Америку" и затражи од војводе Ђура да је тачно обавести о ситуацији. Тада војвода нареди да се сва војска искупи пред војни стан. Око 11 сати искупи се девет батаљона и војници енергично затраже од војводе, да их тачно обавести о правом стању ствари. Тада војвода одржа говор, у коме је рекао, да је Краљ Никола издао Црну Гору и Црногорце и срамно утекао у свијет. Да је звао и њега са собом, али да он није стио, но је дошао да са својом војском дели зло и добро. Нагласио је да се Ловћенски Одред није борио, него да је издао; а да се Херецеговачки одред јуначки борио. Даље да су Аустријанци заузели Скадар и Подгорицу и онемогућили одступницу, због чега се ту одмах мора положити оружје, па разићи кућама.

Тада је устао Марко Даковић и својим ратним друговима одржао дирљив говор, у коме је оцртао издајнички рад Краља Николе и куће Петровића, не само у овом рату него и у свима ранијима. Затим је позвао војводу Ђура, да он као Краљев рођак и командант одреда, ако се већ мора те нема другог излаСка, први положи своје срамно и издајничко оружје, јер је, рекао је Даковић: „Твоја сабља издала и ти треба да је положиш први." Тада је војвода Ђуро Петровић отпасао сабљу и бацивши је рекао: „Ево ја као брат Краљев, као Петровић и као Краљев замјеник и као ваш командант први полажем оружје и молим вас да и ви то учините."

На то сви официри и војници из девет батаљона анатемишу Краља Николу и кућу Петровића, па положе оружје и разиђу се кућама.

Барјактар Перко Илић из Кривошија у Боки, стари усташ из Невесињског устанка 1875 и Бокешко-Херцеговачког устанка 1881—1882 г. противу Аустро-угарске, који је као добровољац из Сјеверне Америке дошао у Црногор-

ску војску и херојски се борио на Билећском фронту, кад је видео ову жалосну предају оружја и сазнао да је оступница за српском војском пречесена извршио је самоубиство не хотећи жив мрзноме Швабн у руке. Дан раније његов племеник и усташ Ристо Одаловић предлагао је својим друговима да се боре до последњега, или да један другога побију — само да живи не падају непријатељу у руке.

Сличних случајева било је тада у свима јединицама Црногорске војске.

Чим су Херцеговци стигли у Подгорицу (7 јан.) одмах је сердар Јанко наредио њиховом команданту мајору Блажу Ђукановићу да их води преко Мораче у Момишиће и до Љешкопоља, да тамо почину неколико дана и ишчекају тајин, који ће им се тамо послати. Херцеговци то одбију. Иза тога дође међу њих сердар Јанко и одржи им дужи говор, у коме их позове да иду преко Мораче те се одморе, пошто су одређени да буду у резерви Црногорцима, који се купе на Царев Лаз, да ту дадну одсудну битку. Нагласи им да се Црногорци неће предати и да није никаква штета што су Аустријанци заузели Ловћен, пошто је таквих главичина остало Црној Гори пуно. Покаже им руком на Гарач и Кучки Ком, па их замоли као своју браћу да не остављају своју браћу Црногорце, да се сами боре са непријатељем.

Херцеговци се тада поколебају и један део пристане да послуша ово наређење; али други део, с писцем ових редака одбије, пошто су знали да је капитулација Црне Горе свршена ствар, а Аустријски парламентари баш у тај час шетали су кроз Подгорицу и јавно се интересовали за намере Херцеговаца. Ови тада одлуче да Леонтије Нинковић, игуман Острошки и познати херцеговачки првак, оде ђенералу Митру Мартиновићу и упита за савет. Мартиновић каже Нинковићу, да је Црна Гора пропала и да више ни о каквом отпору не може бити речи. Саветује га да одмах с Херцеговцима беже за Скадар и нагласи да ће и он за њима чим му стигну братственици.[1])

Тада влада и Врховна Команда смене мајора Ђукано-

[1]) Ђенералу Митру Мартиновићу Влада је силом оружја спречила да избежи из Црне Горе.

вића с положаја команданта херцеговачке бригаде, а на његово место поставе Данила Гатала, тадашњег главног интенданта Црногорске војске и бившег Министра Војног у Црној Гори, неби ли он као Херцеговац одвратио Херцеговце од пута за Скадар и даље; али узалуд.

Тај дан (7 јан.) Херцеговци дођу насилним путем до тајина из државних магацина. Цео дан су очекивали трупе Херцеговачког одреда из Никшића.

Пред ноћ стигао је из Никшића Новица Шаулић и донео им црни глас, да је војвода Ђуро Петровић на превару нагнао цео одред да положи оружје и да се растури кућама. Он је то очима гледао.

Кад су за ово сазнали Херцеговци пођу за Скадар и заноће у Тузи а 9 јануара освану у Скадру. И даље је са њима био Ђукановић, а новог команданта Гатала није нико ништа слушао, пошто су Херцеговци прозрели његову задаћу и намеру.

Као што смо рекли, Краљ Никола стигао је у Скадар 6 јануара пред ноћ, ту ноћио и провео сутра дан. Са њим су били Књаз Петар, Милош Живковић, његов лични секретар, Вуко Вукотић, перјанички командир и други.

Краљ је у Скадру затекао батаљон Бокешких добровољаца, који је бројио 800 бораца. Овај батаљон се формирао још у почетку рата и храбро се борио на положајима према Котору све до 27. децембра 1915 год., када је оступио по наређењу. Краљ је Бокељима тај дан поставио за команданта Ника Кажанегру познатог бокешког првака. Војницима је дао по десет перпера да купе дувана, а команданту Кажанегри рекао: „Нико, ноћас у 8 сати даћеш ми једну чету да ме прати до Медова, а ти са осталим Приморцима да подраниш прије зоре. Немој да те дан затече у Скадру. Ујутру ће доћи 3.000 Херцеговаца па ћете заједно“.

Тада Кажанегра одреди Брајићску чету, којом је командовао Ђуро Ивов Ђаконовић, стари усташ из устанка против Аустрије 1882 г.

7 јануара око 8 увече Краљ Никола је напустио Скадар и са Књазом Петром, секретаром Живковићем, командиром Вуком Вукотићем и још дваестак друга уз пратњу

Бокеља отпутовао за Сан Ђовани и тамо освануо идуће јутро.

У Сан Ђовани састао се са Краљем Николом српски Престолонаследник Александар и поразговарао. Краљ га је позвао да иду заједно у Италију, али је Престолонаследник енергично одбио говорећи: „Деда, ја ћу бити последњи српски војник, који ће пешачити преко Албаније". Па се вратио својој војсци у Љеш. Кад то чује и види Краљ Никола докопа капу с главе, на којој је била круна, и заврљачи је у море.

Тако је Краљ Никола напустио Медуо око подне 8 јануара 1916 године и отишао у иностранство да продужи свој издајнички рад према Српству и савезницима; а његов унук, по ћерки, Александар Карађорђевић пошао је са својом славном војском на Солунски фронт, да доврши славну и крваву борбу за ослобођење Срба и осталих Југословена.

Престолонаследник Александар био се мало раније оперисао у Скадру, конце су му повадили у Љешу и на носилима војници су га пренели до Драча.

8 јануара 1916 г. у Подгорици и њеној околини осванула је преко 30.000 Црногорских војника спремних да оступају за Скадар и даље. Био је стигао и Санџачки одред на десетак километара северно од Подгорице. Његово оступање Скадру повукло би за собом и осталу црногорску војску и покварило све несрпске и издајничке планове званичне Црне Горе и њене Династије, због тога је Влада у споразуму са Врховном Командом послала пред ове трупе генерала Луку Гојинића и неколика виђена Васојевићска првака, да им саопште наредбу Владе, да се одмах врате у Колашин и Андријевицу и да тамо одложе оружје у државна слагалишта, па иду кућама — пошто је Влада донијела одлуку о предаји Црне Горе Аустрији.[1])

Бригадир Петар Мартиновић, који је као заменик сердара Вукотића командовао целим Санџачким одредом, предложио је да се не слуша ова наредба, него да се иде

[1]) Овӧ наређење потписато од Мин. Војног Вешовића прочитао је овим трупама генерал Лука Гојинић.

Скадру и даље. Гарантовао је за успех. Тада неки виши официри предложе да се упита сердар Јанко за савет. Одмах спреме сердару Јанку командира Радована Радовића и капетана Димитрија Реџића. Сердар Јанко рекао им је, да ће он код своје куће чекати Аустријанце и остати у Црну Гору да га Аустријска ландштурмска чизма гази. И ко њега пита нека одложи оружје и иде кући, да тамо чека Швабе. У исти час одржао је говор генерал Вешовић са балкона једне зграде у коме је рекао, да су Њемци и Бугари узели Драч и Љеш, а Аустријанци Скадар и да је Влада решила да се капитулира, због тога нека војска положи оружје и иде својим кућама.

Посланици се врате и саопште војсци ову наредбу Вешовића и поруку Вукотића. То поколеба војску, тим јаче, што су се из кругова Владе и Врховне Команде стално шириле вести, како је пропала цела српска војска и да су Немци с Бугарима заузели целу Албанију. У протурању ових вести нарочито се истицао генерал Вешовић. Он је, док је још војска држала чврсто фронт према непријатељу, слао, као Министар Војни, строго поверљива наређења официрима Васојевићских батаљона у којима им је строго наређивао и препоручивао да пазе да не би који црногорски војник отишао за Србијанском војском. То је исто радио и Министар Унутрашњих Дела, Ристо Поповић, преко подручних власти — како ме уверава потпуковник Вуле Томовић, бивши командант једног Васојевићског батаљона, херој из рата и војни писац.

Тада се војници збуне и очајни и огорчени врате у Колашин и Андријевицу, где сложе оружје, у државне магацине, па се разиђу кућама. А један део официра оде у Скадар. Тамо се 9 јануара искупи преко 300 црногорских официра, нешто чиновника и понеки војник у намери да оступе. Али их војвода Божо Петровић на разне начине одврати, те се ту предају Аустријанцима. Не послушају га бригадири Петар Мартиновић, Мило Матановић и Лука Гојнић, командир Мило Ђукановић, капетан Бошко Булатовић и још неколицина, који оду у Љеш и одатле са српском војском на Крф и даље.

Пошто су Влада и Врховна Команда успеле да врате Санџачки одред и предају непријатељу, нареде трупама које су се налазиле према непријатељу на линији Гарач—Скадарско Језеро да иду на Даниловград. Тамо се идући дан (9 јан.) искупи око двадесет батаљона и одложи оружје по наређењу, па се разиђу кућама. Неки батаљони исти дан положе оружје у Подгорици.

Генерал Мило Матановић, који се је 8 јануара налазио у Подгорици и гледао сва ова чуда, немоћан да ишта уради за спасење Црногорске војске, одбије да се преда непријатељу. С бригадиром Луком Гојнићем пође 8 јануара за Скадар преко Плавнице. Пред полазак из Подгорице издао му је ђенерал Вешовић ову карактеристичну објаву:

„Краљевина Црна Гора
Министарство Војно
Кабинет Министарства војног
Број Рег. 417

ОБЈАВА

Г. ђенерал Мило Матановић, Командант Дивизије, усљед упада непријатељског у Црној Гори, путује за Иностранство да би избегао интернирање. Моле се све успутне власти да поменутом не чине сметње, већ му по могућности излазе у сусрет.

Подгорица,
8 јануара 1916 године.

Министар Војни
Бригадир,
Р. Вешовић“

Ђенерал Матановић је познати херој из Балканског и Европског рата. У јесен 1915 год. командовао је једном дивизијом Црногорске војске и у време повлачења српске војске одржао је над Аустријанцима сјајну победу на Језерници под Сухом Гором код Вишеграда, где је до ноге потукао 25.000 Аустријанаца и тиме спречио њихово брзо надирање кроз Санџак, чиме је у великој мери помогао

храброј српској војсци, да у реду оступа у правцу Црне Горе.

Због његовог великог патриотизма и храбрости није био поуздан Краљу Николи за извођење његових издајничких планова, због чега га је сменио пред Божић 1915 године и позвао на Цетиње, да му кобајаги да нову команду — а уствари да га онемогући у сваком патриотском раду.

Чим је Краљ напустио Медуо 8 јануара, одмах је одатле распуштена једна Црногорска жандармеријска чета, која се ту налазила с наређењем да сваки жандарм иде својој кући. Тако исто наређење издато је и тамошњем црногорском чиновништву. У исто време бивши Црногорски Министри Јован Пламенац и Секуле Дрљевић вратили су се за Скадар из Сан Ђовани, причајући онима које су сретали да је оступница пресечена.

Војвода Божо Петровић, Краљев рођак, био је цивилни гувернер Скадра. Он је дочекао и испратио Краља Николу за Италију. Његова задаћа била је да не пусти ниједног Црногорца да оступи из Црне Горе. Тако исто ни Херцеговачке добровољце. Чак ни Црногорску нејач. Свакоме је говорио да је Црна Гора закључила сепаратни мир и да ће Аустријанци убрзо напустити Црну Гору. Призивао је поједине виђене Херцеговце и наговарао их да остану у Скадар два-три дана, дајући им часну реч да Аустријанци неће ући у Скадар пре 12 јануара, а можда ни тада. Неким официрима ових батаљона говорио је, да му је јављено из Подгорице од стране Владе, да ће пред вече бити сви унапређени у наредне чинове, но да ту, у Скадру, ишчекају декрете о унапређењу, као и неке инструкције, како да се владају у иностранству. Ово је унеколико имало утицаја на неке официре Гатачког батаљона, а нарочито на команданта батаљона поручника Тома Вукомановића, који је због тога отезао полазак из Скадра, пошто није сумњао у искреност речи војводе Божа Петровића. Билећски батаљон био је одлучнији у погледу поласка, јер су његови прваци имали тачна обавештења о намерама Петровића и кретању Аустријанаца, те су форсирали припреме за полазак у толикој мери, да су их Гачани и Црногорци назвали страшљивцима.

Тај дан налазила се у Скадру једна србијанска батерија. Она је по наређењу своје Врховне Команде ишчекивала Херцеговце, да би им се нашла у помоћи. Њен командант послао је Херцеговцима писмо око један иза подне у коме их је обавестио да ће Аустријанци кроз један сат ући у Скадар и позвао их до пођу. Они су му одговорили, да су потпуно спремни и да он не брине за њих, но да иде; а да ће и они убрзо. Његово писмо узме Милован Гутић и понесе војводи Божу, који га је мало раније уверавао да Аустријанци неће ући у Скадар пре 12 јануара, и упита шта то све значи. Петровић му је одговорио: „Јок! Ја сам гувернер Скадра. Ја предавам Скадар. Аустријанци неће ући до 11 или 12. Нека се војска одмори. Не треба да журите".

Мало доцније стигао је у Скадар из Гусиња 3 батаљон II позива 8 пешад. пука српске војске, који је водио потпуковник Драгутин Ђекић и одмах пошао за Љеш. Код моста на Дрињачи срео се с Аустријанцима, уграбио на другу страну моста и продужио даље. Овај батаљон стигао је из Гусиња у Скадар, како причају, за непуних 48 сати.

Тако су тада Херцеговци остали сами у Скадру, не рачунајући неколике стотине црногорских официра и чиновника, који су по наређењу војводе Божа Петровића и Владе решили да се ту предају Аустријанцима.

Око два по подне построје се сва три Херцеговачка батаљона пред војничком касарном у Скадру. Тада дође код њих Данило Гатало, командант њихове бригаде и саопшти им, да баш у тај час Аустријанци улазе у Скадар и да им је пресечена одступница и узалудна свака борба, па их саветује да одбаце оружје и предају се Аустријанцима. Војска одбије. Тада им Гатало рече: „Браћо Херцеговци, ја вас молим и саветујем вам, ако у путу видите непријатеља макар био он и у облику вране, да на њега не пуцате". Одмах иза овог пошаљу поручника Јована Слијепчевића с његовом четом (Гачани), да поседне мост на Дрињачи и осигура одступницу, а остали остану да ишчекају декрете о унапређењу. Слијепчевић стигне на мост, скоро кад и Аустријанци, пребегне преко њега и продужи даље.

Тада Аустријанци с једном четом поседну мост; а с две чете, два брдска топа и једним митраљешким оделењем (9 митраљеза) поседну Град; једна чета уђе у стару варош, куда су имали проћи Херцеговци. Друге трупе пристизале су овима. Тако су Аустријанци били запречили пролаз Херцеговцима.

Тачно у три по подне 9 јануара 1916 год. Херцеговачка бригада од 1.600 бораца са развијеним барјаком пође из Скадра да иде Србијанској војсци. На челу је ишла чета поручника Танасија Тепавчевића, а за њом чета поручника Михаила Тодоровића — обе Гачани; за њом Билећски батаљон, а у застави Требињски.

На изласку из Старе вароши Аустријанци препрече пут поручнику Тепавчевићу и позову га да врати војску у касарну и ту положи оружје. Чета се одмах врати, а тако и део чете Тодоровића. Аустријски официр говорио је, да им је оступница пресечена и да је проливање крви узалудно. А Гатало је викао: „Предавајте људи оружје, не може се проћи". Због тога се и вратио овај део усташа. У то викне Милан Вишњевац, Гачанин, на своје другове, да се не предавају и развида бомбу да је баци међу непријатеље. Аустријанци се препану и затраже Херцеговачког коданданта да преговарају. Војници покажу Гатала, који се био преобукао у цивилно одело.

Тада Гатало рече аустријском официру: „Ја нијесам никакав командант, нити сам уопште војно лице, но цивил; но молим да ми дозволите проћи у Љеш". Аустријски официр му дозволи. Чим се је сазнало у Билећском батаљону за догађаје на челу бригаде, одмах Билећани одлуче да отпочну борбу. Максим Јелачић с триестак људи отрчи у правцу градских бедема с намером да се подвуку под зидове града и убаце бомбе унутра. А потпоручник Вуко Лубурић с педесет бираних Билећана протрчи на чело одреда, да спречи предају и отпочне борбу.

Лубурић дотрчи на чело одреда и упита Гатала, зашто се војска заставила и почела враћати; а он му одговори: „Одступница је прекинута, не можемо изаћи, но предајите оружје". Вуко му викне: „Нити ћемо оружје предати, нити ћемо се вратити. Или ћемо продријети или изги-

нути“. Па јурне напред вичући Аустријанцима: „С пута море!“ Аустријанци се помакну с пута и Вуко с друштвом дође до моста, где нађе једну чету Аустријанаца, растера их и заузме мост. Ту се заустави са педесет бираних војника, те пропусти целу војску, па онда и он с друштвом пређе мост. Аустријанци су се са великим страхом склањали с пута и гледали зачуђено шта се збива.

Интересантно је напоменути и овај детаљ: кад је наишао на мост Гатачки батаљон, један аустријски подофицир ухвати једног добровољца за руку, опсује му мајку и рече: „Ја сам те абрихтовао. Ми смо заједно „ркали супу у Бечу. Ти си мој. Стој!“ Па га повуче међу аустријске војнике. У то дотрчи потпоручник Лубурић, опсује му швапску мајку и нареди те га пусти.

Ту ноћ Херцеговци заноће у село Бушати, па сутри дан дођу у Љеш, где се придруже Србијанцима и с њима оду на Крф, а одатле на Солунски фронт. Као и у Црној Гори 1914—1915 г. тако и на Солунском фронту борили су се ови мученици и соколови храбро, као што се лепо види из приложених докумената под бр. 164—166.

Ове добровољце Краљ Никола није оставио на миру ни на Солунском фронту, него их је на све могуће начине одвраћао да не ступају у Српску војску. Таквим начином створио им је много неприлика. А његове власти у Црној Гори чим су ушли Аустријанци, одмах су најревносније искупиле њихову чељад, па чак и децу у колевкама и стогодишње бабе, и предале Аустријанцима, који су одрасле мушкарце повешали или потукли у путу, а нејач и женскиње злостављали. Један црногорски виши официр био је сведок на суду, који је судио оним несретницима, и сведочећи у корист Аустрије толико се додворио овим крвницима, да су му, Аустријанци, по завршетку процеса поклонили пуна кола брашна и он је седећи на џаковима брашна триумфално се вратио у Црну Гору.

Краљ Никола није служио Аустрији само у Европском Рату него и много раније. То ми знамо са разних страна, а нарочито из докумената, који се налазе у Бечком државном архиву.

Ми ћемо овде у најкраћим линијама приказати тај

његов издајнички, односно аустрофилски рад из доба пре Европског Рата, да би се јасније видела његова издајничка улога у Европском Рату.

Кад се у пролеће 1878 сазнало у руским дипломатским круговима, да ће европске велесиле доделити Босну и Херцеговину Аустрији да у њих заведе ред, одмах је Свесловенско Друштво преко свог изасланика у Херцеговачком устанку, Атанасија Васиљева, обавестило о томе вође херцеговачких усташких батаљона и саветовало их, да се помире с босанско-херцеговачким муслиманима и заједнички одупру Аустријској окупацији. Вође су послушале и одмах послали у Билећу и Столац своје представнике војводу Јована Џомбету, командира Мрдака Лубурића и харамбашу Пера Тунгуза те су се састали са Смајил-агом Шарићем и другим првацима херцеговачких муслимана и уговорили, да се заједнички одупру Аустрији. По томе уговору херцеговачки усташки батаљони имали су да бране Херцеговину и послуже као основа за формирање народне војске, а херцеговачки муслимани да иду у помоћ Босанцима. Васиљев им је дао и новчану помоћ.

Вође херцеговачких усташких батаљона не сумњајући у патриотизам Књаза Николе напишу преко њега молбу Рускоме цару и замоле за помоћ противу овакве одлуке велесила. Исту такву молбу напишу и Књазу Николи.

Чим је Књаз Никола сазнао за овакав рад херцеговачких усташких вођа, одмах је послао своје перјанике у Херцеговину, те отуда добавио Џомбету, Лубурића и Тунгуза и ухапсио их, а Тунгуза још и злостављао. Затим је похапсио све истакнутије прваке херцеговачких усташких батаљона и онемогућио им ма какву акцију противу Аустрије.

О томе пише поменути А. Васиљев ово: „У априлу и мају, када су у Далмацији постале видљиве припреме Аустрије за војне операције, Херцеговци су појединачно одлазили у унутрашњост Херцеговине и тамо су почели опремати чете (одреде) са циљем да се одупру Аустрији; један од војвода отишао је под Столац и стао је на чело једне чете. Може бити да би ово кретање порасло и узело претеће размере за Аустрију; али у јуну Кнез је позвао на Це-

тиње Херцеговачке главаре и задржао их је тамо под разним изговорима док Аустријанци нису заузели Херцеговину; чак су били послани у унутрашњост Херцеговине перјаници да позову Кнезу старешине, који су водили чете. На тај начин задатак аустријске окупационе војске био је олакшан.

Када је Херцеговина била коначно заузета Црногорска влада предала је Аустријанцима целокупну херцеговачку војску у потпуној опреми. Позајмљујемо из Српске „Заставе“ опис овог судбоносног догађаја, који смо проверили подацима из најпоузданијих извора“.[1])

Затим Васиљев доноси део овог дописа, који ми цео доносимо под бр. 162.

Босанско-Херцеговачки муслимани, остављени сами себи, а издавани од званичних преставника Цариградске владе и Црногорског Књаза Николе, и поред великог пожртвовања и нечувене храбрости, која се може упоређивати с косовским витезовима, подлегну јачој сили. Тако Аустрија окупира целу Босну и Херцеговину. Црногорски Књаз помогао јој је чак и војнички у пределу храбрих Корјенића.

Пошто је Аустрија окупирала целу Босну и Херцеговину, тада јој је Књаз Никола предао код Требиња све херцеговачке усташке батаљоне и то у потпуној ратној опреми.

Поред ове војничке помоћи Књаз Никола помогао је тада Аустрији и у погледу обавештајне службе. Он је тада помогао аустријском посланику барону Темељу на Цетињу, да организује аустријску шпијунажу, због чега је гроф Андраши у своме претпису од 21 августа 1878 наредио Темељу да на сваки начин заблагодари Кнезу на његовој сарадњи око организације аустријске шпијунаже[2]). А аустриј-

---

[1]) А. Васильевъ, Среди народныіхъ стадапій. Петроградъ, 1908 Стр. 67.

Види о овоме опширно у делу Тодора Божовића и Јована Ђоновића, Црна Гора и напредни покрет. Београд, 1911 год. Ст. 255—259. и код д-р Владана Ђорђевића, Црна Гора и Аустрија 1814—1894 год., Београд, 1912 Стр. 434—439.

[2]) Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија 1814—1894. Београд, 1924. С. 435—436.

ски војни аташе капетан Сауерфалд записао је у своме дневнику одмах иза окупације Босне и Херцеговине о Књажевој услузи у погледу обавештајне службе ово: „Темељ је са маршалом Филиповићем и генералом Јовановићем у непрекидном додиру за време наступања наших трупа у Босни, односно Херцеговини, и у стању је преко својих интимних односа са Кнезом — који одржава обилне везе не само са херцеговачким поглаварима, већ такође и са појединим мухамеданцима у Босни, који учествују у организовању отпора против окупације (на пример са Никшићским Мушовићима, који су се прикључили Хаџи-Лоји) — да послужи кадикад врло драгоценим извештајима како Филиповићу, тако нарочито и Јовановићу, при чему се Кнез Никола понаша врло лојално“.[1])

Због ових услуга учињених Аустрији приликом окупације Босне и Херцеговине (1878) Књаз Никола је с правом назван „барјактаром аустријске окупационе војске“.[2])

Кад је године 1881 букнуо устанак у Боки, Херцеговини и делу Босне противу Аустрије Књаз Никола одмах је притекао Аустрији у помоћ: послао је своје људе у Боку и Херцеговину да одврате народ од устанка и на разне начине обаметао је усташке вође од сваке јаче акције, дајући могућност Аустрији да прикупи војску и онемогући њихову акцију.[3]) А кад Аустрија није успела да угуши устанак ни с великом војском, онда је Књаз Никола у мају 1882 приморао усташе из Боке и јужне Херцеговине да напусте борбу и да непобеђени пређу у Црну Гору.[4]) Књаз их је разоружао и интернирао, а идућег пролећа предао Аустријанцима на милост и немилост. Овако исто поступио је и с усташима из горње Херцеговине и суседне Босне.

За све време трајања овог устанка Књаз је обавештавао Аустрију о свему ономе што би сазнао од усташких

---

1) Мило Вукчевић, Сауерфалдов дневник, Београд, стр. 72—73. 1931 год.

2) Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија 1814—1894. Београд, 1924. Стр. 403—433.

3) Види рад Андрије Лубурића, Прилог за историју херцеговачког устанка 1881—82 год. У Сарајевском „Народу“ за годину 1923, бр. 35 и даље.

4) Види документ у прилозима под бр. 163.

вођа, чиме се команда аустријске војске обилато користила, а нарочито њена дипломација. Чак шта више покушале су црногорске власти да ухвате главног усташког вођу Стојана Ковачевића и предаду Аустријанцима — као што су то биле урадиле 1872, када су га Црногорци ухватили и предали Турцима. Другог усташког вођу, Алексу Јакшића, убили су људи Књаза Николе у априлу 1882 године.[1])

О везама Краља Николе са шефом аустријске шпијунаже у Црној Гори испред Европског Рата као и у току самог рата писало се врло много; али ми ћемо овде саопштити читаоцима само оно, што о томе пише аустријски генерал Макс Ронге, последњи шеф обавештајне службе у Врховној Команди и Главном Генералштабу Аустроугарске војске, у својој књизи „Мајстори шпијунаже од 1914—18 године“ на ст. 154—155:

„У доба када се још Црна Гора граничила са Аустроугарском њена површина била је тако скучена да би у доба мира, један интелигентан и предузимљив војни аташе могао сасвим сам да сазна све што би се догодило од значаја у Црногорској војсци и да би могао да води рачуна о свима припремама за рат. Наш једини војни аташе — и то за критично време које је непосредно претходило рату — био је мајор Густав фон Хубка. Да би добио обавештење, фон Хубка је одлазио веома често да закуца на врата самог господара земље, нарочито када је предосећао да би Краљ Никола имао да затражи нешто сасвим изузетно од свог царског суседа“.[2])

Краљ Никола није био први Петровић, који је продавао свој народ и издавао Српство и Русију, него последњи. Ми ћемо овде саопштити неколико података из којих се то лепо види.

Кад је 1769 године руски гроф Долгоруки дошао у Црну Гору у нарочитој мисији, и ту пробавио кратко вре-

---

[1]) Види у Споменици о Херцеговачком устанку 1875, на стр. 103. (Београд, 1928).

[2]) Général Max Ronge: Les Maitres de l'espionnage 1914-1918 Payot, Paris 1935.

Овај податак добио сам добротом г. д-ра Милорада Радовановића, публицисте.

ме, записао је у свом дневнику како је утврдио, да је владика Сава Петровић „одани шпијун млетачки“.[1])

Његов наследник владика Петар назван „Свети“, седео је на црногорској митрополитској столици близу педесет година. Он је у доба Карађорђевог устанка приграбио и световну власт у своје руке. Радио је против Русије и Карађорђа. Одмагао је Херцеговцима за све време њихове ослободилачке борбе. Помагао је Аустријанцима 1797 да заузму Боку и наморао је тада Ришњане и Паштровиће да приме аустриско ропство.

За сво време Карађорђевог устанка држао се Турака и на све могуће начине одмагао побуњеним Херцеговцима. Због таквог његовог рада чувени дробњачки јунак Мијо Годијељ опсовао му је (1806) с турских вешала „издајничку мајку“. И то су му биле последње речи.[2])

Године 1806 Руси, који су ратовали с Французима по Далмацији, дошли су у помоћ Херцеговцима и опсели град Никшић. Принудили су владику Петра да доведе Црногорце Они су се показали јуначки. Једног дана пред ноћ Турци понуде предају за идуће јутро. Понуда је примљена и српску заставу развио је на градским бедемима Лако Чолаковић, један од вођа побуњених Херцеговаца. Ту ноћ владика Петар дигне Црногорце и побегне у Црну Гору и о свом бегству не обавести ни Русе ни Херцеговце. Турци осокољени овом издајом и пријатељством владике Петра ударе идуће јутро на Русе и Херцеговце, који се нису надали никаквом нападу, и причине им велике губитке. Тако Турци тада спасу Никшић.[3])

Иза овог Руси и Херцеговци оду Требињу и опседну тврђаву Клобук. Владика Петар и ту доведе Црногорце. Град јако притесне. Баш када је био пред предајом због несташице хране, дође граду у помоћ мостарски ајан Алијага Дадић с 3—4.000 људи. О своме доласку обавести владику Петра по кнезу Зотовићу. Поноћи владика уклони Црногорце и побегне право Цетињу, а о томе не обавести ни Русе ни

---

[1]) Д-р Владан Ђорђевић, Европа и Црна Гора. Књига друга, св. прва, стр. 172. Београд, 1912 год.

[2]) Андрија Лубурић, Дробњаци. Београд, 1930. Стр. 32.

[3]) Ibid. с. 33—35.

Херцеговце. Захваљујући овоме Турциноћу зађу Русима с леђа и без велике муке униште цео њихов одред од 1000 људи. Заробе 400 Руса и доведу у Требиње, где их откупи један француски генерал и доцније ослободи. И херцеговачки усташи претрпе тада велике губитке. Турци тада опале сво Грахово до куле капетана Пера Даковића, одакле их сузбију.

Због ове издаје владике Петра руска влада одузме Црној Гори новчану помоћ, коју јој је до тада издавала сваке године.

Кад је Карађорђе 1809 отпочео своју велику офанзиву на све стране и сам пошао на Нов. Санџак, да би се састао десним крилом с Херцеговцима, којима је на челу стајао чувени Арсеније Гаговић, архимандрит ман. Пиве, а с левим са својим племеном Климентима и осталим племенима у Брдима и скадарској Малесији, требао је владика Петар да са Црногорцима и Брђанима пође у сусрет Карађорђу. На помоћ владике Петра полагане су велике наде и цео распоред србијанских и херцеговачких усташа заснован је на томе. Карађорђе је заузео велики део Нов. Санџака и састао се с неким побуњеним Херцеговцима и Васојевићима.

Клименти у Малесији придобили су за Карађорђа Малисоре и спречили Скадарског везира, да тада иде против Карађорђа. Њихови племеници муслиманске вере на Пештеру и по другим местима одбили су да се боре против Карађорђа и исчекивали су га у Рожају, да заједнички иду на Скадар. За ову своју ствар били су придобили и многе остале муслимане српског порекла. У изгледу је било ослобођење целе Херцеговине, Нов. Санџака, Зете и северне Албаније.[1]) Али је владика Петар омео све ове планове и велике Карађорђеве успехе претворио у неуспехе. Он је те године спречио Црногорце и Брђане да узму ма каквог учешћа у борбама против Турака, па чак шта више о томе је обавестио и скадарског везира.[2]) Херцеговачка племена задржавао је разним обманама од јаче акције у погодно

[1]) Андрија Лубурић, Војвода Јован Мршић Климента Карађорђев ђед и Плавски Турци. Београд, 1937. Стр. 15

[2]) Види документе под бр. 159 и 160.

време за то, дајући могућност Турцима да се спреме за одбрану.

Ради веће обмане владика је у јуну 1809 повео Црногорце и Брђане на своју границу према Никшићу и ту је провео скоро два месеца сејрећи борбе херцеговачких усташа с Никшићским Турцима и добро се чувајући да „не повреди" турску границу.

Једно јаче оделење Карађорђеве војске стигло је у Васојевиће и ту се утврдило. Од тог оделења одвојили су се војвода Антоније Симоновић, звани Чолак Анта, и Рака Левајац са дваестак бираних Шумадинаца и дошли у ман. Морачу, да се здоговоре с тамошњим Херцеговцима, како да заузму Колашин. Одатле су Чолак Анта и Левајац 23 јуна (1809) написали писмо владици Петру, у коме су га обавестили да је Карађорђе с војском стигао у Хас и да мисли ударити на град Колашин, због тога су га замолили да иде на Језера, где ће му се придружити Пивљани и хришћани из околине Пљеваља. На крају писма соколе Црногорце овим речима: „Церногорци сиви соколови, ево срећа от Бога послана, да јуначко дјело покажете, а шићара да се наузмете, вјечну славу да примите, својом браћом да се саставите, отачаство своје прославите, зове срећа да је се примимо".[1])

Ни овај вапај и укор није успео да овог издајника покрене против Турака. Он је 27 јануара позвао писмом Чолак Анта да дође к њему ради договора. Уствари да га обамете од напада на Колашин. Чолак Анта се одазвао овом позиву и са целим својим друштвом пошао преко Роваца и Никшићке Жупе под Никшић. Тамо је на Планиници нашао владику Петра с Црногорцима и Брђанима.[2])

Чолак Анта укори владику Петра и Црногорце што мирно седе и не ударају на Никшић, него дозвољавају да се

---

[1]) Цетињски „Записи" за мај 1928, стр. 299—300.

[2]) Љубо Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. III. бр. 5365. У томе запису, писаном у ман. Пиперској Ћелији, пише ово: „Додише Срби на Планиницу и погибе барјактар Зерно Станков 1809."

сами Херцеговци боре око њега, па позове владику да с Црногорцима и Брђанима помогне Херцеговцима освојити Никшић. Понуди се да он са Србијанцима први иде на јуриш. Предлог радо приме Бјелопавлићи и Пјешивци. То принуди владику Петра да и он пристане.

Тада учине распоред и ударе на град, али владика с Црногорцима остане пасиван, чиме изложи Бјелопавлиће великој погибији и овом издајом омогући Турцима велику победу. Они су, како причају и певају, посекли тај дан 124 главе. У овом нападу нарочито су страдали Бјелопавлићи (Брђани), погинуо је и њихов барајктар, чувени јунак, Зрно Станков Бошковић.

Због ове издаје владике Петра умало није дошло до покоља између Бјелопавлића и Црногораца. Тада је чувени бјелопавлићки јунак Ђорђије Вујадиновић, Острошки игумад, гађао владику из пушке називајући га издајицом и „дробошаром“.

Због ове издаје владике Петра више никада није могло доћи до слоге између Бјелопавлића и Црногораца. Чак је Краљ Никола узбуђеним Бјелопавлићима због његове издаје викнуо на Даниловом Граду 1 јануара 1916 године: „Брђани, издајници! „Пуцали“ сте ми на светог Петра, убили ми стрица Књаза Данила, а сад мог највернијег официра Риста Лекића. Платићете ми то макар довео 8.000 солдата.“

И наш највећи песник владика Раде био је велики пријатељ Аустрије. Он је 1832 продао Аустрији Црногорске стране изнад Котора за 64.000 фор.; а 1837 манастире Маине и Стањевиће.[1])

Кад су 1848 сви Бокељи без разлике вероисповести донели одлуку да се оцепе од Аустрије, владика Раде их је нагнао силом да се поново покоре Аустији.[2])

---

1) Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија 1814—1894. Београд, 1924. Стр. 44.

2) Види документ под бр. 161.

*

У другој књизи овог дела објавићемо нове документе и разне податке, који ће Капитулацију Црне Горе и несрпски рад куће Петровића и неких њених помагача приказати у правој светлости — чиме ће се с храбре Црногорске војске скинути једна велика срамота, која јој је неправедно натурена од династије Петровића у Европском Рату.

ДОКУМЕНТИ

о несрпском и издајничком раду

КРАЉА НИКОЛЕ

из времена Европског Рата.

Бр. 1.

ЦРНОГОРЦИ!

Још не доспјесте, да крв сперете с ваших храбрих мишица, а ваш стари Краљ приморан је, да вас и по трећи пут за непуне двије године дана позове под оружје; да вас и по трећи пут поведе у рат — у свети рат за слободу Српства и Југословенства.

Црногорци!

Судбоносни час је куцнуо! Црно-жути барјак, који од давних времена, као мо̑ра притиска душу Југословенског народа, развио се, да тај народ сад потпуно уништи, да његове слободне представнике, Србију и Црну Гору, прегази.

Узмичући пред најездом силног Османлије, Југословени су се прилагођавали хришћанској Аустрији, да се с њом заједно опру најезди са Истока. Они су код ње тражили спас живота, а нашли су гроб своје слободе. Немилосна Аустрија примила их је не као помагаче за заједнички опстанак, већ као измећаре и убоге најамнике да њиховим месом и крвљу њиховом штити искључиво своје себичне интересе. Држала их је као бедем према разјареном Азијату и гурала их немилосно на кланице немачких и талијанских поља. Хероји битке на Бауцену, гдје је славни шведски краљ погинуо, били су Југословени. Крвљу својом прелили су бојна поља Холандије и залили обале Сјевернога Мора, а Адрију су јој, залуду,

само они очували. Беч, из којег се сада наредбе дају за уништење Српства, очували су бедеми костију словенских.

За све то Аустрија је захвалила Југословенству неправдом, гоњењем и робовањем и пакосним сијањем раздора међу браћом, за што је чак и цркву као средство узимала.

Док су ланци робовања стезали Словене у земљама Монархије, дотле су носиоци црно-жуте боје чупали и исчупали срце Србиново — дивну Босну и Херцеговину.

Крвљу српском заливени Скадар и Драч отели су нам својим интригама. А кад им све то није помогло — кад су се слободне српске земље, оснажене посљедњим ратовима, хвала буди Богу и јунаштву српском, спремале за нови културни живот; када су се словенска браћа нашла заједно у пространој цркви све Југославије, са амвона које отпочела се проповиједати слога, братство и једнакост — латили су се оружја, да своје злобне намјере постигну, да нас униште.

Црногорци!

Аустрија је објавила рат нашој драгој Србији, објавила га је нама; објавила га је Српству и цијелом Словенству.

Нашу праведну ствар узела је у заштиту моћна Русија, представница великог Словенства и наша вјековна заштитница, са својим просвјећеним савезницима.

Црногорци!

Крв се већ лије на Дунаву, Сави и Дрини; лије се на границама наше моћне заштитнице Русије и њене савезнице Француске, па сад — ко је јунак, на оружје! Ко је јунак, нек слиједи корацима два стара српска Краља: да гинемо и крв проливамо за јединство и слободу златну.

На нашој су страни Бог и правда. Ми смо хтјели мир, наметнут нам је рат. Примите га као и увијек, примите га српски и јуначки, а благослов вашег старог Краља пратиће вас у свим вашим подвизима.

Живјели моји мили Црногорци!

Живјело наше мило Српство!
Живјела наша моћна заштитница Русија и њени савезници!

ЦЕТИЊЕ, 24. јула 1914. год. **НИКОЛА с. р.**

Претседник Министарског Савета
Министар Војни,
Генерал-ађутант дивизијар,
сердар **Ј. Вукотић** с. р.
Министар Финансија и Грађевина
Р. Поповић с. р.
Министар Правде,
Љуб. А. Бакић с. р.
Министар Иностраних Дјела,
П. Пламенац с. р.
Министар Унутрашњих Дјела,
Саво П. Вулетић с. р.
Министар Просвјете и црkв. Послова
Гаврило М. Церовић с. р.

Бр. 2

МИН. СПОЉ. ПОСЛОВА
Црне Горе

Цетиње, 31 марта 1915 г.
Примљено 5 јуна 1915 г.
Бр. 1340

Њ. Превасходству Господину Сазанову,
Мин. спољ. послова Њ. Императорског Величанства све Русије.

Господине Министре,

Изнурена двама узастопним ратовима 1912 и 1913 г. Црна Гора отпочела је овај рат недовољно снабдевена како војничким тако и другим потребама. Као и свагда влада Њ. Императорског Величанства помислила је за Црну Гору и дала Црногорском Народу, који је неизмерно одан својој заштитници Русији огромну количину брашна, а благода-

рећи моћној руској подршки Савезничке државе отвориле су Црној Гори кредит од 8—10 милиона франака у Паризу ради куповине муниције и осталог прибора. Ова нова дарежљивост Русије према Црној Гори толико је тронула Краљ. владу, да је сматрала за своју дужност поручити бившем министру претседнику и бившем војном министру ђенералу Мартиновићу, који је сагласно вољи Главнокомандујућег Великог Књаза отпутовао у Главни стан, да посредством Вас изрази благодарност краљевске владе за ову нову и неисцрпну милост. Сагласно мојим инструкцијама ђенерал Мартиновић би могао упознати Ваше Превасходство са свима питањима која се тичу Црне Горе и која би Вас интересирала. Он ће се такође овом приликом користити и с Вашим војним министром разговарати о војном положају и потребама наше армије. Знајући сталне симпатије и вољу помоћи нашој земљи ја сам убеђен да ће Ваше Превасходство лепо примити ђенерала Мартиновића као и да ће га препоручити Министру војном.

Краљевска влада биће Вам веома благодарна.

Користећи се случајем, Господине Министре, изјављујем Вашем Превасходству осећање дубоког поштовања.

П. Пламенац.

Бр. 3

Н. Кудашев, директор Дипломатске канцеларије при руској Врховној Команди

Анатолију Анатолијевићу Нератову

заменику Министра Иностр. Дела

Руски „Главни Стан“
17. априла 1915 г.

Дубоко уважени Анатолије Анатолијевићу, Објашњавам у приватном писму лаконски официјелни одговор о доласку овамо ђенерала Мартиновића. Када сам повео с Ја-

нушкијевићем разговор о њему, мануо је руком и рекао: „Ја не могу то узети на себе. Вама је познато како се Велики Књаз односи према жељама Краља Николе и к њему самоме. Ја не могу гарантовати да ће се с Мартиновићем водити политички разговори. Могу Вам само обећати да Мартиновић неће од мене ништа дознати, али ако Велики Књаз изда наређење оно ће, разуме се, бити извршено“. — Ја такође напоменух о доласку Стојановића и Белића у Петроград и замолих га ако би допутовали и они у Главни Стан, да се тако и с њима опрезно говори, као што је то радио са Супилом. То ми је драге воље обећао: „Добро што ми напомену — рече он — О Супилу имам вести да је врло сумњива личност и води двојаку шпијунажу за нас и за Аустрију“. — Сигурно да ће нам Мартиновић задати много бриге, али се ту ништа не може учинити. У овоме ја не могу рачунати на неку особиту сарадњу коју би нам учинио Јанушкијевић. Он је, по моме мишљењу, у последње време постао нервозан. То се показује чак на одлукама по питањима која нису тако важна. На пример моја депеша упућена Вама као одговор на молбу Кијевских Јермена била је префразирована у решењу Јанушкијевића на Ваше писмено питање: „На увиђај Главног начелника округа, Јермени су исто што и Јевреји и не треба их мазити“. Опростите што Вам говорим о овим појединостима, али мене изгледа да оне имају значење ради карактеристике личности, које имају, као што ми се и чини, велики утицај на Великог Књаза.

Молим да верујете осећањима мог искреног поштовања и срдачне оданости.

Н. Кудашев.

Бр. 4

Руски отправник послова на Цетињу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 55 *21 айрила / 4 маја 1915 год.*

Молим за хитно наређење. Копија у Ниш.

Постоје факта о новом споразуму Црногорске владе са Есад пашом о плану Црногораца да заузму северну Албанију, а наш војни агент послао је депешу под. бр. 532 о пројекту Краља Николе по којему би се приступило формирању одреда од 20.000 војника у случају акције на западном фронту или против Скадра. Расмотривши дело с генералом Потаповом, мислим да је неопходно још једном указати како је нецелисходно у политичком и војничком погледу, да Црна Гора напусти заједнички стратегиски план којег има са Србијом. Опасно је оставити готово половину савезничке Црногорске војске на расположење овдашњих управљача, који под таквим условима могли би у сваком моменту употребити овај одред или, против уједињења Срба, за штетне комбинације с Италијанцима или засад докрајње рискантну авантуру у правцу Скадра, која би довела до судара с Албанцима малобројну црногорску армију.

Обнорски.

Бр. 5

На оригиналу сопственом руком Њ. Императорског Величанства написано је:

„Потребно је на ово пажљиво пазити.“

Царско Село, 23 айрила 1915 г.

Достављено на највише место.

Узимам слободу подастрети пажњи Вашег Император-

ског Величанства поверљиво писмо посланика у Србији од 15 априла бр. 18 у којему кнез Трубецкој, по речима Пашића, указује на намеру Црне Горе, користећи се присуством ђенерала Мартиновића или назначеног му заменика у штабу Врховног Главнокомандајућег, да покуша, при закључењу мира, одвојити црногорске интересе од интереса српских у питању о територијалном добитку.

Сравњујући означене вести са саопштењем отправника послова из Цетиња под бр. 57 сматрам за дужност приметити, да црногорске тежње установити своје претставништво у Русији, за сад под видом ванредне војне мисије, стоје у супротности са Руско-Црногорским политичким односима, који су се чували силом највиших указа. Циљ за којим иде Краљ Никола, да одвоји интересе своје краљевине од Српских интереса, може повући за собом последице које ће донети штету југозападном Словенству и сметати тежњама Русије да обогати једнокрвне државе достојним територијалним проширењем и да им обезбеди мирно политичко и економско развиће.

Петроград, 21 априла 1915 г.

Сазонов.

Бр. 6

Руски отправник послова на Цетињу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 63. *25 априла / 7 маја 1915 год.*

Идентична депеша руског и француског посланика у Скадру 3 маја по новом.

Усљед нашег колективног питања административни савет дао нам је следећи одговор: роба која стигне транзитом с документима нађеним у реду слободно се може упутити даље без сваког задржавања и ослобођена од сваке таксе. Изузетак чини контрабанд, брашно и шећер као и сва

роба коју увозе црногорски трговци, иако нису документи исправни. Роба која не носи одређеног назначења транзит Медуо или транзит Скадар рачунаће се неисправном и биће пропуштена под условом уплате 5%. На крају административни савет дозвољава пошиљку у Црну Гору задржане робе под условом уплате 5%. Четири лађе једрењаче могу слободно продужити свој пут чим италијански консул овери истинитост докумената, која се прегледавају у царинарници.

Обиорски.

Бр. 7

Руски отправник послова на Цетињу

Министру Иностраних Дела.

1/14 маја 1915 год.

Бр. 66
Строго поверљиво.

Веза с Вашом депешом бр. 2086 и с мојом бр. 65.

Услед тога што досада француски и енглески посланици нису добили допунске инструкције које су из дана у дан очекивали, није се могла издати изјава о којој постоји нарећење. Међутим Краљ Никола, услед одречног става црногорске као и србијанске владе према формирању још у току рата знатног одреда ради акције против Скадра, одрекао се је те намере на војном савету у Никшићу, који се је одржао ових дана. Осим тога Краљ у познатој Вашему Високопреваследству депеши нашему Врховном Главнокомандујућем обавезао се је следовати свим нашим упутствима, упућеним на уређење заједничке акције Србијанске и Црногорске армије, што нам даје основ и могућност да уздржавамо Црногорце од сваке рискантне акције, која нема везе с општим стратегијским планом. С друге стране, услед склоности Црногораца, да чак и удаљено обећање сматрају за реалност и услед познате нетактичности садањег Црногорског консула у Скадру Мартиновића, који се понашао

тамо као у освојеној држави као и услед неспособности Црногораца да ма што држе у тајности, јавља се опасност да ће Албанци дознати наклоност Савезника да се Скадар додели Црној Гори, а ту наклоност ми имамо саопштити Црногорској влади. То ће изазвати — бојати се — код многобројних Албанских националиста убеђење да је њихове наде могуће остварити искључиво помоћу Аустрије и повући ће за собом њихово решење да поново прекину превоз хране Бојаном за гладне Црногорце и ако су тај превоз издејствовали наши консули.

На основу изложених нових околности и на основу препрека месног карактера које се предвиђају одлучио сам запитати Ваше Високопревасходство: да ли је целисходно дозволити ми да засада, по споразуму с колегама, не саопштавам о додељивању Скадра Црногорцима, већ да одложим до тога момента док нестане привремених сметњи, те док се не превезе овамо храна.

Обнорски.

Бр. 8

Копија пов. депеше руског војног агента у Црној Гори од 29 маја 1915 г.

Одељењу старешине квартира Генералног штаба

Међу обавештеним лицима изражава се сумња поводом неких тајних преговора с Аустријанцима, који се овде сада воде у име црногорске врховне команде. Краљ је одиста казао ђенералу Јанковићу да ће командант Ловћенског одреда преко парламентара усмено предупредити команданте которских утврђења о примени репресалија од стране Црне Горе у случају даљег бацања бомби из аероплана на незаштићене црногорске градове. Ипак трубач који је пратио парламентаре тврди, да је било предано писмо које

је донео Краљевић Петар из Цетиња од врховне команде иако за ово Врховна команда ништа не зна.

Командант которских утврђења обећао је одговорити тек пошто ступи у везу са командантом Аустриске балканске армије.

Верно: Штабс ротмистр **Хвошчински**

Бр. 9

Копија пов. депеше руског војног агента у Црној Гори од 10 јуна 1915 г.

Оделењу Квартирмајстора Генералног Штаба.

Међу обавештеним лицима створило се је убеђење, да су тајни преговори између Црне Горе и Аустрије, о којима сам доставио, довели до сгласности која Црногорцима оставља одрешене руке у акцији против Албаније. Има више од недеље дана како су на целом фронту престали не само обични сукоби већ и препуцавање, које је до сада стално вршено. Аероплани се више не појављују и Краљ је издао наређење да се не стреља на њих.

Верно: **Хвошчински**

Бр. 10

Руски отправник послова у Србији

Министру Иностраних Дела.

Бр. 640

Ниш
16/29 јуна 1915 год.

Копија у Цетиње.

Због непослушности Црногораца и због заузећа Скадра Пашић је одлучио опозвати ђенерала Јанковића наре-

давши му да дужност предадне свом помоћнику пуковнику Пешићу. Ђенерал је више пута давао оставку због сталних интрига и тежњи Црногораца да дејствују иза његових леђа противно постојећем споразуму између Црне Горе и Србије. Ја сам му подвукао да је слични корак непожељен и да би српску армију лишио неопходног познавања онога што се дешава на њеном левом крилу не говорећи о општем значењу утврђених односа са савезницима. Ако су моји савети правилни корисно је да се понове и српској влади у име Вашег Високопревасходства. Српски посланик у Цетињу саопштио је овде о гласовима по којима су Црногорци преговарали са бившим аустријским војним агентом, који је специјално допутовао у Котор ради ових преговора. Као да је постигнут споразум по којему Аустрија дозвољава Црногорцима заузеће Скадра и да Аустријанци престају бацати бомбе на Црногорску територију и обавезују се не спречавати довоз хране у Црну Гору. У замени за ово Црногорци ће прекратити војничку акцију против Аустрије. Дознавши о овоме од Јовановића, молио сам Пашића за одговор: да ли ове гласове рачуна за тачне. Он је одговорио да су то само гласови.

Штрандтман.

Бр. 11

Пол. арх.
Руски Министар Спољних Послова

Отправнику послова у Нишу.

Бр. 3130 *7 час. и 30 мин. вечером 18 јуна / 1 јула 1915 г.*

Ваш бр. 640 примљен је. Изволите у име Императорске владе најозбиљније скренути пажњу на опасност прекида војничке везе с Црном Гором. Ако гласови о споразуму Краља Николе са Аустријанцима нису лишени основе,

то прекидом везе Црне Горе и Србије Црногорцима би се олакшало, клонећи се од учешћа у војним операцијама против Аустрије, да извршују обавезе, које су, може бити, узели на себе према Аустрији. У општем интересу савезника настојте да Пашић без одлагања предузме мере ради обновљења назначене везе.

Сазонов.

Бр. 12

Руски Министар Спољних Послова

Посланицима у Паризу, Лондону и Риму.

Саопштава се и на Цетиње.

Бр. 3153 *у 8 часова и 30 мин. пре подне 19 јуна | 2 јула 1915 г.*

Желим умирити Италијанску владу, која је како изгледа узнемирена стањем ствари у Албанији. Поводом овога мислим да је корисно у име савезничких држава предати ноту Црногорској влади у следећем смислу: Државе се и даље односе одречно према поступку Црне Горе што је војску уклонила од борбе са Аустријом. Оне не признају заузеће албанске земље од стране Црне Горе и ово се противи са ранијим изјавама владе Краља Николе. Консулима у Скадру наређено је, да се ограниче вршењем текућих послова и да се уздржавају од официјалног општења са Црногорским властима. Обећање Црногораца, да заузеће назване вароши носи само привремени карактер и њихово признање, да се овим заузећем не решава њена судбина, већ да зависи искључиво од воље држава, ако би се и примило к знању, не може показати никаквог утицаја на оцену самовољног поступка Црногораца.

Црногорци могу рачунати, да ће се савезници блаже односити к њима, само ако се поново безусловно потчине Врховној Команди и опет упуте све своје мисли против заједничког непријатеља.

Молим да се по овоме предузму мере и одговори по телеграфу.

Сазонов.

Бр. 13

Руски отправник послова на Цетињу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 153 *20 јуна / 3 јула 1915 год.*

Краљ Никола молио ме је, да предам Вашему Превасходству следећу депешу Њ. Величанства: „Сматрам за дужност саопштити Вашему Високопревасходству то што је вам, разуме се, добро познато. Како пре тако и сада ја сам био и остајем непомирљиви непријатељ Аустрије. С нестрпљењем сам очекивао овај рат, који сматрам за свети, да се расправим с Аустријом. Ова држава не само што је шкодила, већ је и гонила моју несрећну земљу. Огорчење које је ова држава показала при одузимању Скадра, освојење којег је стало нас толиких жртава, може служити доказом непријатељског осећања Аустрије. Иако сам показао своју мржњу према овој држави, иако нисам пропуштао случаја разбијати њене пукове, иако сам отео део њене територије, мене срамотно окривљавају у попустљивости и пажњи према овој држави, која је показала отсуство поштовања и савести према мојој земљи. Клевету доводе дотле, да ме окривљавају у саучесништву непријатељском за савезнике. Све подле инсинуације не могу ме постићи иако је њихов извор близу мене. Мене би могли осумњичити и сумњати у моју привезаност и пријатељску преданост Императору свих Руса и свега Словенства, кад не бих први стао упоредо са Србијом да се огледам са заједничким непријатељем. Ви сами, драги министре, бићете справедљиви ако одбаците ове оптужбе, које иду за тим да оцрне понашање потпуно часно, достојно и сагласно са славенским интересима.

Непрекидно свезана с великом Русијом моја земља никада и ни у ком случају неће се одрећи од части и свете обавезе бити одана светој Русији. Традиције моје земље и моје породице јављају се за мене гаранцијом којом се поносим. — *Николај*".

Обнорски.

Бр. 14

Руски отправник послова на Цетињу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 155 *24 јуна / 7 јула 1915 год.*

Примио сам Ваш бр. 3130. Има везе с бр. 640 Штрантмана. Копија у Ниш.

Учинио сам Црногорској влади напомену о недопуштености прекида војничке везе са Србијом. Пламенац ме је молио да доставим Вашем Високопревасходству топлу захвалност Краља и владе на заузимање да се ова веза сачува, јер прекид ове везе Црна Гора, којој је сада више него ма када потребна помоћ савезника, рачунала би за своју пропаст. Министар је категорички изјавио, да је војнички споразум са Србијом био потпуно очуван и уговорена количина црногорске војске стављена на потпуно и безусловно расположење Србијанској врховној команди, која ће је поново повести у борбу против заједничког непријатеља у моменту када то буде неопходно и на месту где буде потребно. Опозвани српски делегат Јанковић данас је отпутовао из Црне Горе, предавши дужност свом помоћнику, пуковнику Пешићу. На срећу за српско-црногорске односе и у опште за политику Словенског уједињења којом руководи Русија Пешић остаје заједно са другим србијанским официрима. Црногорска влада обећава да ће продужити удовољавању свих захтева ових делегата. За правилно извршивање овог програма поверена ми Императорска Мисија употребиће све своје силе до доласка личности, која ће ме заменити и која ће свакако бити снабдевена потребним упуствима. Вести, које у последње време круже поводом црногорских разговора са бившим војним аташеом Хубком, оценио сам — уколико ми је то било могуће — у извештају који сам послао ових дана по куриру.

Унапред кажем да у овим вестима има део истине, али више тенденциозног увеличавања које је изазвано овим или оним мотивима.

Обнорски.

Бр. 15

Руски Министар Иностранних Дела

Отправнику послова на Цетињу.

Бр. 3234 *24 јуна 1915 год.*

Ваш бр. 153 примљен је.

Будите љубазни ставити на знање Краљу Николи следеће: „Био сам веома тронут речима Вашег Величанства које ми је доставио отправник послова у Цетињу. Са истинитим задовољством примио сам поновљено уверење од стране В. Величанства о оданости и верности мојему владару и Русији. Ове речи само потврђују моје уверење о жељи В. Величанства да продужи политику упућену ка победи нашег заједничког дела“.

Сазонов.

Бр. 16

Руски отправник послова на Цетињу

Хофмајстору Нератову.

Бр. 161 *27 јуна / 10 јула 1915 год.*
Копија у Лондон и Рим.

Депеширам у Скадар. Примио сам ваш бр. 219.

Инцидент, поникавши услед тога што ђенерал Вешовић није предао архиву консулског савета драгоманима скадарских консулата, биће — надам се — изглађен. Овдашњим претставницима држава данас је изаслата нота, у којој, изражавајући владама држава искрено сажаљење жалосног неспоразума, црногорско Министарство Спољних Послова

саопштава, да је Вешовићу послата депеша с налогом известити консулство о његовој готовости, услед наређења из Цетиња, послати драгоманима архиву под потврдом пријема.

Обнорски.

Бр. 17

Руски отправник послова у Србији

Министру Иностраних Дела.

Бр. 666

Ниш
28 јуна / 11 јула 1915 год.

Веза с мојом депешом бр. 640.

Ђенерал Потапов који је овде допутовао из Цетиња потврђује вести о преговорима између Црне Горе и Аустрије. Версију коју сам већ доставио он допуњује ниже следећим доказима, које је добио из извора, који по његовом мишљењу, заслужује поверење. Споразум се састоји из 12 тачака које предвиђају: 1) Обнова Аустро-црногорског уговора од 1911 год., 2) Образовање аутономне скадарске провинције до реке Мата под управом Црне Горе; 3) Област Спич уступа се Црној Гори; 4) Црна Гора се обавезује да води рат само демостративно; 5) Аустрија се обавезује да положи у једну Швајцарску банку крупну суму, која ће се исплатити Црној Гори пошто испуни примљене на себе обавезе. Остале тачке обезбеђују династију црногорску. Потапов моли из Ниша за дозволу Оделења квартирмајстора, да може допутовати у Петроград и у случају позитивног одговора лично ће реферисати Вашему Превасходству о изложеном.

Штрандтман.

Бр. 18

Руски отправник послова на Цетињу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 165 *30 јуна / 13 јула 1915 год.*

Копија у Париз, Лондон, Рим и Ниш. Продужење моје депеше бр. 164. Било би такође целисходно користити се мучним стањем црногорске владе изазваним услед отвореног незадовољства држава њеном самовласном акцијом у Албанији, а такође и услед вести које су искрсле у свим европским државама о споразуму са Аустријанцима, који је на штету нашу и наших савезника и ако су те вести, по мом мишљењу, преувеличане. Постоји могућност тражити од Црне Горе, да дадне нову одређену изјаву о стављању на безусловно расположење Србијанске војне команде две трећине своје војске за борбу против заједничког непријатеља, као што је то и конвенцијом предвиђено. Овим би се прекратила изложена објашњења која иду на штету Словенства. При новом допунском споразуму са Србијанцима којега ћу ја у општим цртама спремити путем размене мисли са српским посланством и који ћу депешом доставити Вашему Високопревасходству, могли би предузети мере, које би гарантовале да ће Србијанци фактички располагати са Црногорском војском на фронту упереном против заједничког непријатеља. Ово располагање досада је било више формално него стварно. Потребно је ипак узети у обзир и суверена права Црне Горе, оставивши Краљу Николи бар трећину војске на расположењу ради одржавања реда на јужној граници. Оставити у рукама Србијанаца све Албанске области на југу од зоне заузете од стране Црногораца биле би довољним обезбеђењем против свих сепаратних тенденција и самосталне војне акције црногорске владе, ако би се слична мисао и појавила доцније код Краља Николе и неких његових саветника.

Обнорски.

Бр. 19

Руски посланик у Лондону

Министру Иностраних Дела.

Бр. 467 *14/1 јула 1915 год*

Николсон ми је прочитао депешу из Цетиња по којој је један српски ђенерал, напустивши црногорску армију, казао енглеском посланику своје уверење о тајном споразуму, који постоји између Аустрије и Краља Николе. Ове вести потврђују се депешом Дез Граса из Ниша. Бухонон је опуномоћен да Вас подробније извести о овоме. Николсон ми рече да је обновио разговор с црногорским делегатом о Скадру и да му је поновио незадовољство загонетним понашањем Црне Горе и, не видевши српски извор вести, додао да пре потпуног расветљења овог стања енглеска влада сматра, да је немогуће помоћи Црној Гори војничким материјалом и пошиљком Канадских резервиста.

При закључку Николсон још једном је замолио, да се извор његових вести држи у тајности.

(Превод с француског). **Бенкендорф.**

Бр. 20

Руски отправник послова на Цетињу

Министру Иностраних Дела

Бр. 167 *5/18 јула 1915 год.*

Копија у Ниш.

Ја сам по наређењу Вашега Високопревасходства саветовао да се не прекидају војне везе Црне Горе са Србијом. Пламенац је одговорио да влада не само што се слаже са

овим мишљењем, већ сматра да би прекид са Србијом поставио Црногорце у трагични положај, те намерава пажљиво чувати споразум који постоји међу обема државама. Међутим Српска Врховна Команда рачунајући са мучним положајем Црногорске владе изазваним незадовољством држава начином деловања Црногораца у Скадарском питању и, што је главно привременим обустављањем акције на северном фронту, изложила је овде захтев да јој се у будуће потчини сва северна војска, која, према уговору у почетку рата, сачињава две трећине целокупне Црногорске војске. Краљ Никола после саветовања са министрима одбио је овај затхев, јер нарушава његов суверенитет и није предвиђен споразумом, који — како сам се ја убедио — не дира у неприкосновеност обе армије, по аналогији с армијама осталих савезника.

Ипак је Црна Гора сагласна да Србијанци у будуће примене све друге мере, ради тесног јединства акције обеју армија. Свој суд о овим мерама доставићу накнадно депешом. Сматрам за дужност, услед крајње озбиљног положаја, указати на неопходност да Србија причека са применом одлуке до тог времена док преставници држава, од којих неки још очекују инструкције, недобију одговор од Црногорске владе на претстојеће тражење обавештења поводом заузећа Скадра као и осигурања јединства акције Србије и Црне Горе против заједничког непријатеља. Уопште ја мислим да овом питању, услед свезаних с њим сложених политичких и династичких интереса, треба приступати крајње пажљиво и постепено, да се не би ма каквим брзим и непоправљивим актом компромитовало дело уједињења Срба. Ову бојазан нисам сакрио од Српског посланика, који намерава о овоме известити Српску владу.

Обнорски.

Бр. 21

Руски отправник послова на Цетињу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 204 *25 августа / 7 сепш. 1915 год.*

Копија у Париз и Лондон.

Министар спољ. послова саопштио ми је да ће господин Радовић, црногорски делегат, у скором времену отпутовати у Лондон с намером да добије од Енглеске владе аванс на рачун 10 милијуна кредита, који је у своје време отворен Црној Гори. Он рачуна да се користи пребивањем у Енглеској нашег Министра спољних послова ради убрзавања овог посла, чија је важност за Црногорску војску добро позната Вашему Високопревасходству.

Господин Пламенац ме је молио, да молбу Радовића препоручим Вашему Високопревасходству.

Обнорски.

Бр. 22

Руски отправник послова на Цетињу

Министру Иностраних Дела.

Бр. .... *22 новембра / 5 дец. 1915 год*

Претставници савезничких држава решили су послати својим владама следећу једнаку депешу: „Преставници Енглеске, Француске, Италије и Русије, саставши се данас јутром и изменивши мисли о данашњем положају, констатовали су да непријатељ најобзиљније продужава наступање

и да непосредно угрожава Скадру. Претставници налазе да је врло могуће да у скором времену Црна Гора буде потпуно опкољена и лишена сваког снабдевања. Они имају част подвући својим владама озбиљност положаја, који се компликира масом српских избеглица и војске који се налазе на Црногорској територији.

Обнорски.

Бр. 23

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 693 *22 новембра 1915 год.*

Копија у Париз и Лондон.

Сонино ми је у приватном разговору потпуно поверљиво рекао, да су у последње време Црногорске молбе за помоћ јако учестале и производе утисак као да се Црна Гора спрема изјавити да је морала устукнути пред непријатељем, због тога што јој помоћ није на време стигла. Сасвим је други тон Српске молбе. „Ја сам се старао да не верујем својој сумњи" — рече ми министар. „Али Црна Гора, према неким поверљивим саопштењима, као да води преговоре са Аустријом о предаји Ловћена".

Гирс.

Бр. 24

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 706 *23 нов. / 6 дец. 1915 год.*

Копија у Париз, Лондон и Србију. Потпуно поверљиво. Сонино ми је поверљиво саопштио, да су — по примљеним овде вестима — Црногорци крајње незадовољни тиме, што Српска влада потпуно господари у Скадру. Односећи се крајне неповерљиво к Црногорској влади и сумњичећи је у готовости да ступи у споразум с нашим непријатељима, Сонино се боји, да ће незадовољство према Србијанцима дати Црногорцима повод издати нас. Он моли да се обрати пажња Пашићу на неопходност чувати Црногорско самољубље. Он се не усуђује непосредно обратити се Пашићу, због тога што сви савети, који потичу од Италије, изазивају само сумњичење Србије.

Гирс.

Бр. 25

Руски посланик при Српском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 1060 *28 нов. / 11 дец. 1915 год.*

Предана преко Рима под бр. 769.

Лична копија у Париз и Лондон.

Дознајем из сигурних извора да се је Краљевић Мирко, који је овамо скоро допутовао, жалио како при двору

Краља Николе постоји јака струја за сепаратни мир. Тај утисак добио сам и из разговора с црногорским послаником у Србији, Мијушковићем, који оповргава погледе Краљеве. Српски Престолонаследник, Пашић и друга одговорна лица Српске политике јесу, на против, за борбу до последње могућности, али околност што нису добили одговор од савезника на питање о издржавању храном и другим чини им озбиљне тешкоће у борби против очајног расположења у земљи. Бомбардовањем побрежја и бацањем бомби из аероплана на Цетиње и у Скадар Аустријанци подржавају расположење повољно за себе.

Међу Србијанцима и Црногорцима односи су крајње затегнути. У очекивању одговора и подршке савезника, на коју би се могао ослонити, Пашић одлаже пут у Цетиње.

Трубецкој.

Бр. 26

Руски посланик при Српском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 1072 *28 нов./11 дец. 1915 год.*

Предана преко Рима под бр. 768.

Веза мога броја 1063. Лично. Копија у Париз и Лондон.

Лично и поверљиво. Пашић ми је казао да су у Црној Гори приметни покрети за мир. Краљ га позива на Цетиње и вероватно додирнуће ово питање. Црногорци би желели донети одлуку у заједници са Србијом, али Србија не даје одобрење и жели остати до краја верна савезницима — искреност Пашића — не подлежи, мени се чини, сумњи, али ћутање савезника на све молбе Срба може бити објашњено као остављање Србије на произвол судбине. У овоме се скрива озбиљна опасност. Дозволићу себи да у идућој депеши по овоме доставим нека размишљања.

Трубецкој.

Бр. 27

Руски отправник послова на Цетињу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 268 *29 нов. / 12 дец. 1915 год.*

Од неког времена примећујем упорност с којом се краљ неправедно враћа к питању снабдевања провијантом, изјављујући да је то животно питање за Црну Гору, да ово питање стоји пред свима осталима и од њега једног јединог зависи даља могућност противљења. Ову упорност могуће је објаснити жељом краља учинити притисак на савезнике у циљу убрзања пошиљке обећаног провијанта. Али је могуће такође и то, да монарх припрема извињење пред савезницима у том случају ако буде принуђен избавити своју земљу капитулацијом.

Начин рада Црне Горе односно непријатељске акције до овог времена не оставља никакве сумње, али у кризи коју земља преживљава допуштају се неке хипотезе. Познато ми је да су и моје колеге истог мишљења са мном и да је француски посланик депеширао у том смислу.

Обнорски.

Бр. 28

Руски Министар Спољ. Послова

Посланицима у Паризу, Лондону и Риму.

Бр. 6258 *5 децембра 1915 год.*

Енглески посланик ми је саопштио, да је комисија савезничких преставника, која заседава у Риму при Министарству Морнарице, дошла до закључка да довоз хране у

Медуо преставља несавладљиве тешкоће. Услед овога комисија претпоставља стварање базе за снабдевање српске армије у Валони и да се иста сконцентрише међу Тираном и Пекиње. Енглеска влада мисли да ће при оваквим условима Црногорска влада закључити сеператни мир, а Србијанци ће се вероватно предати и рачуна да ће такво решење бити једнако капитулацији самих држава. Молим Вас да добијете сагласност владе код које сте акредитовани, да нареди својим преставницима у комисији, да се питање подвргне новој и пажљивој ревизији и да се пронађу средства за осигурање морског саобраћаја са Северном Албанијом.

Сазонов.

Бр. 29

Руски отправник послова на Цетињу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 277 *6/19 децембра 1915 год.*

Предана преко посланства у Риму под бр. 853.

Веза с мојим бр. 276. Копија у Париз, Лондон и Трубецкому.

У овдашњим дворским и владиним круговима примећују се у односу према рату три правца:

Једни који су заједно са српским престолонаследником и Пашићем допутовали овамо не губе наду успешне одбране не гледајући на све тешкоће и на огромно јачег непријатеља. Други нагињу условној капитулацији мислећи да по цени опште демобилизације дала би се могућност сачувати Црну Гору ако и без већ изгубљеног Санџака, али са Скадром, који би — како овде мисле — непријатељ можда оставио у црногорским рукама, како не би тамо дошла Италија. Трећи помишљају на сеператни имр. У колико знам

Краља Николу ја сам готово убеђен да ће се он тешко решити за ову посљедњу комбинацију, не исцрпивши претходно сва друга средства за спасење земље, иначе би на свагда компромитовао себе пред Русијом и Словенством. Узимајући у обзир што је непријатељ скоцентрисао у Котору нову дивизију (—) са стране Пећи и што је сада први пут стао примењивати у Санџаку против Црногораца тешку артиљерију, није искључена могућност да се у скорој будућности овде прекрати борба. Сва ова резоновања деле и моје колеге, а италијански посланик из разумљивих разлога стара се да за време наших саветовања не додирује версије о Скадру.

Обнорски.

Бр. 30

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 845 *12/23 децембра 1915 год.*

Копија у Лондон, Париз, Цетиње и Скадар.

Сонино поверљиво саопштава, да до њега допиру гласови, као да се је међу Црном Гором и Аустријом постигнуо споразум, али да се још држи у тајности. Будући да није у ово убеђен он је намеран, да у одношајима с Црном Гором игнорише ове гласове.

Гирс.

Бр. 31

Руски посланик при Српском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 1111 *12 децембра 1915 год.*

Предата преко Рима под бр. 878. Копија у Париз и Лондон.

Лично. Строго поверљиво.

Вративши се из Цетиња Пашић ми је строго поверљиво саопштио садржину свог разговора с Краљем. Пашић је, не скривајући ништа, изложио положај и изразио убеђење да Савезници неће одбацити Србију, која је одлучила да своју судбину веже за државе Тројног споразума. Он лично верује у победу ових. Но ако би се рат свршио без ма чије победе, као што неки мисле, он се нада да ће Србија сачувати своју територију и да ће савезници узети на себе њену судбину. Краљ је одговорио да он такође жели борити се до краја, али је упитао што ће Србија учинити ако јој савезници не помогну снадбевањем и превозом њене армије. Пашић је одговорио како не верује да савезници неће помоћи а ако се ово деси биће времена размислити и донети одлуку. Краљ је два пута поставио ово исто питање и добио исти одговор.

Трубецкој

Бр. 32

Руски посланик при Српском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 1032 *19 дец. 1915 / 1 јануара 1916 г.*

Предана преко посланика у Риму под бр. 895.

Веза с депешом Обнорског бр. 287.

Апсолутно се не могу сложити с мишљењем да ми можемо пристати на условну капитулацију Црногораца, која се по моралном значењу и по практичним последицама ни у чему не разликује од сепаратног мира. Ово је једна од измишљотина Краља Николе за којега су скупље личне користи него интереси Српства и Савезника. Краљ је недавно говорио Пашићу, да се може држати до пролећа. Цело питање за сво време сводило се је на осигурање исхране. Ово могу и дужни су учинити савезници без одуговлачења. Он је молио да се остави у Црној Гори део Србијанске војске, што они и намеравају. Пашић ми је јуче говорио да је желети ставити до знања Краљу да у случају капитулације не може ни на што од њих рачунати. Мислим да је потребно што брже осигурање исхране и убојног материјала а истовремено и определења претња на Цетињу.

Трубецкој.

Бр. 33

Руски отправник послова на Цетињу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 286 *19 дец. 1915 г. / 1. јан. 1916 г.*

Предана преко посланства у Риму под бр. 901.

Веза с депешом Гирса бр. 845 — Копија у Лондон и Париз.

Моје колеге и ја не скривамо могућност, чак по неким знацима и вероватност да постоји тајни споразум између црногорских управитеља и Аустрије који предвиђа променљивост судбине, која може настати услед потпуне изолираности Црне Горе у економском и војничком погледу. Ми рачунамо саобразно мишљењу Сонина, целисходним игнорировати ове гласове у односајима са Црном Гором, да би сачували контакт и добре односе с њеном владом, како би уздржавали Црногорце од доношења опасних одлука.

Обнорски.

Бр. 34

Руски отправник послова на Цетињу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 230 *19 дец. 1915 год. / 1. јан. 1916 г.*

Предана преко римског посланства бр. 898.

Краљ Никола молио ме је да доставим Вашему Превасходству следеће његово писмо, адресовано Њ. Императорском Величанству, нашему заповеднику:

„Ваше Величанство. По традицијама наше земље и наше породице да се увек обраћамо у критичним моментима своје историје светој Русији и њеним славним императорима, ја сматрам својом светом дужношћу обратити се још једном Вашему Величанству, нашему најмоћнијему заштитнику да бих објаснио тешки положај у којему се налазимо у садашњем времену. Моја војска броји 50.000 људи, чији је дух, по општему мишљењу, више него икад на висини и који су готови подржати ме и продужити борбу до краја. Да би извршили своју дужност моји војници моле само за хљеб и муницију. Убрзо ће оскудевати они и у једном и у другом. Од пшенице коју је милостиво подарило Ваше Величанство ми смо добили само један део и од њега се уступа за исхрану херојској Србијанској војсци, од које је већи део сада пребачен у Црну Гору као и српским избеглицама, који су подлегли разним заразним болестима. Глад угрожава нам. И само она једино може учинити нам да се до краја не боримо, до потпуног уништења непријатеља. При неутралности Грчке, издајству Бугарске и прегажењу Србије само је Црна Гора у стању још једном учинити, да се на Балкану чује крик слободе и да уздигне императора и свету Русију као што је то било у време Вашега претка, али само под условом имати хљеба.

Мојим посредством моја земља прибегава милости Вашега Величанства и моли, да се подејствује на савезничке државе, да нас снадбеју са провијантом и избаве нас од ужасне неопходности спустити заставу, која се је гордо лепршала упоредо с Вашом. Ми молимо у име солидарности помоћи нам да спасимо то што нам је једино остало: нашу веру, нашу част и нашу слообду.

Вашему Величанству одани Николај“.

Обнорски.

Бр. 35

Руски отправник послова на Цетињу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 287. *20 децембра 1915 год.*

Предана преко Рима 27 дец. 1915 г. под бр. 949.

Копија у Париз и Лондон.

Међу овдашњим иностраним преставницима преовлађује мишљење да би Црна Гора требала продужити борбу до краја. Талијански посланик, сазнавши крајну немогућност ове борбе, склон је допустити да само демонстрира против непријатеља у циљу задржавања истог. Француски посланик је за стварну борбу не презајући у противном случају ни од затварања барског пристаништа ради прекраћења довоза хране и другог. Не противећи се колегама и држећи се строго једне линије с њима у даном питању, ја лично сматрам да је борба до краја неостварљива ма у каквој се форми она спроводила. Довоз хране и осталог био је немогућ у последње време и иста се стално уништавала у пристаништима Северне Албаније, услед чега Црногорско становништво страда од глади и епидемије, а ово олакшава агитацију многобројних присталица мира. Због овога мени се чини да је најцелисходнија средња линија, а имено — условна капитулација Црногораца с демобилизацијом војске, али без ступања непријатеља у пределе земље. На тај начин Црна Гора очувала би своју независност и не би прекинула политичке везе с државама наше групе и ако би остала оскудна у исхрани. Разрађивању ове комбинације приступићу у следећој депеши.

Обнорски.

Бр. 36

Руски отправник послова у Паризу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 881 *26 дец. / 8 јан. 1916 год.*

Примио сам Вашу депешу бр. 6530. Копија у Лондон, Рим и Цетиње. Њен садржај саопштио сам Министру спољних послова, који се је сада уверио да Француска влада потпуно дели Ваше мишљење о неопходности предузимања стварних мера за хитно снабдевање Црне Горе са храном и другим потребама. Начелнику француске војне мисије у Србији наређено је да се одмах постара о снабдевању Црногорске војске и грађанског становништва. Начелник мисије проучава ово питање на лицу места у споразуму са Црногорском владом. Што се тиче војног материјала овдашње војно Министарство предузело је мере да се одмах достави Црној Гори оружје и остале потребе и део тог материјала већ се налази на путу. Што се пак тиче објашњења које су преставници савезничких држава тражили на Цетињу односно тајног споразума Црногорске владе и Аустрије, по мишљењу Бријана та су страховања основана на могућности изоловања Црне Горе и зато је франц. посланику било наређено да се бори са овим расположењем Црногораца, напомињући им све оно што савезници чине за краљевину. Ова мера француског посланика корисно је утицала на Црногорце. Бријан би желео да и остали посланици добију истоветна наређења. И тако, ако се Црногорци убеде да нису напуштени и ако та убеђења буду потврђена фактима, опасности споразума између њих и Аустрије биће боље и пре устрањена него посреством колективне преставке, која мора имати карактер претње што ће само раздражити Краља Николу. Ове претње неће на Краља никако утицати ако не буду подржане неким дејством. По мишљењу Бријања успешно снабдевање Црне Горе показаће благотворни утицај на Краља и у овом правцу упућена је сва пажња Француске, а између осталога и настојање код Италије да се убрза морски превоз.

Извољски.

Бр. 37

Руски отправник послова у Црној Гори

Министру Иностраних Дела.

Бр. . . . *27 децембра 1915 год.*

Веза с мојом депешом бр. 284.

Копија у Париз, Лондон, Рим и Трубецком.

После неуспелог покушаја да се састави коалиционо министарство од чланова скупштине формирао се је чисто радни кабинет од најистакнутијих политичких радника као Радовић, Ристо Поповић и популарни у земљи ратни ђенерал Вешовић с Лазаром Мијушковићем на челу, који је заузео и портфељ Мин. спољних послова. Готово отворено Аустрофилство овог последњег уравнотежава се националним тенденцијама осталих министара . После изјаве министара о неопходности продужити борбу до краја и одговорити скупштини, која је изразила увереност да ће влада уз припомоћ савезничких држава с успехом испунити овај програм, народни посланици разишли су се кућама.

Обнорски.

Бр. 38

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 298 *27 децембра 1915 год.*

Предана преко посланика у Риму 1 јануара 1916 г. под бр. 979.

Копија у Париз и Лондон.

Краљ Никола известио је нашега Декана о изненадној опасности која је запретила престоници због заузећа једног

дела Ловћенских висова од стране Аустријанаца и због бојева који се у овом рејону продужавају срећно за њих. Непријатељ је, по свој прилици, решио да убрза свршетак борбе са Црном Гором. Крвава битка иде сада на свима фронтовима и обруч око Црне Горе постепено се сужава. Рачунајући с могућношћу да се непријатељ може брзо спустити с Ловћенског фронта на Цетиње, преставници држава решили су да предузму мере ради уништавања поверљиве архиве и евакуације у Вир-Пазар, где ће очекивати догађаје. Влада се спрема за одлазак.

Обнорски.

Бр. 39

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 957 *28 децембра 1915 год.*

Копија у Париз и Лондон.

Noћу 27 дец. Краљ Никола саопштио је телеграфски ђенералу Мондцеру о енергичном наступању Аустријанаца на Ловћен. Краљ пита да ли може помоћи савезничка флота против Аустриске која излази из Которског залива.

Гирс.

Бр. 40

Руски посланик при Црногорском Двору
Министру Иностраних Дела

шаље извештај француског посланика на Црногорском Двору.

30 децембра 1915 г.

„Цетиње (недеља) 9 јан. 1916 г. (по новом) у 2 часа изјутра.

Мало пре био сам позван од Краља, који ме је упознао са депешом посланом ђенералу Мондезир с намером подвући сву озбиљност положаја у Ловћену захтевајући подршку савезничке флоте. Ја сам приметио Краљу да је ради добијања у времену практичније било депеширати Херцегу Абруцком. Он ми је одговорио: „Ја сам радији умрети, него се обраћати тим издајицама." Ја сам се тада убедио у предпоставци, да је овај ноћни позив и савет који ми је Краљ дао да жену и кћер преведем у Скадар, био само део припреме да се објави капитулација Црне Горе.

Потпуно је тачно да Аустријанци заузимају врло значајне позиције, заузеће којих је било врло лако усљед неравности земљишта, које ми је добро познато.

Моји енглески и руски колеге такође су тога мишљења да Краљ игра за нас комедију, која ће на несрећу бити трагедија за оне који се боре. Додајем да кооперациај савезничке флоте ни у ком случају не би угрозила позицијама које заузимају Аустријанци. Ове позиције стварно нису под ударцима топова с флоте."

(Превод с француског) **Обнорски.**

Бр. 41

Руски посланик при Српском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 1140 *30 децембра 1915 год.*

Предана преко Рима под бр. 989.

Хитно. Копија у Париз и Лондон.

На молбу Црне Горе о примирју Аустријанци су поднели претходни захтев о безусловној предаји целе војске као и предаји све српске војске која се налази на територији Црне Горе. Да би спасао српску војску Пашић убедљиво моли савезничке владе о најбржој пошиљци флоте, која би сметала наступању Аустријанаца дуж побрежја од Бара к Медуо. Наступање у унутрашњости преко Цетиња изискује много више времена и дозволило би Србијанцима пребацити већи део војске у Драч. Истовремено он моли да се што брже пошље транспорт. Положај не допушта ни најмањег одлагања.

Трубецкој.

Бр. 42

Руски Министар Спољних Послова

Посланицима у Паризу, Лондону и Риму.

Саопштава се на Цетиње и Књазу Трубецком

Бр. 6530 *31 децембра 1915 г.*

Веза с депешом Књаза Трубецког 1022 и Обнорског бр. 277.

Капитулација Црногораца ако и условна отвориће пут Аустро-Германцима у Албанију и даће нове снаге Аустријској флоти на Јадрану. Изволите замолити владу при

којој сте акредитовани, да свом преставнику у Цетињу нареди да изјави Црногорској влади, како четири државе, примајући све мере за обезбеђење Црне Горе у исхрани и муницији, не дозвољавају да ова закључи сепаратни споразум са Аустро-Германијом. Таквим споразумом лишила би се Црна Гора потпоре и заштите држава у будућности. Истовремено изволите настојати да савезници предузму потребне мере ради хитног снабдевања Црне Горе неопходним потребама.

Сазонов.

Бр. 43

Текст депеше којом се 31 децембра 1915 г. (по старом) Црногорски Краљ Никола обратио Фрањи Јосифу.

„Његовом Императорском и Краљевском Апостолском Величанству Фрањи Јосифу I.

Ваше Величанство, после заузећа моје престолнице Црногорска влада принуђена је обратити се Императорској и Краљевској влади с молбом о прекраћењу војничке акције и о миру међу државама Вашег Величанства и мојом. Пошто услови срећног победиоца могу бити тешки, то се унапред обраћам Вашем Величанству с молбом пристати на мир часни и достојни престижа народа, који се је у прошла времена користио Вашим високим благовољењем, уважењем и симпатијама. Ваше благородно и ритерско срце, надам се, неће причинити овоме народу унижења која није заслужио

Никола".

Истовремено с депешом Краља Николе Црногорска влада обратила се Аустријској с молбом да назначи делегата, време и место за преговоре о миру. Ову молбу потписао је Министар председник Мијушковић, који је на не-

колико дана после овога официјално, но на жалост лажно, демантовао вест, која је изишла из аустриског извора, о преговорима Црне Горе са Аустријом. По његовим речима Црна Гора напротив одбацила је све предлоге учињене од стране Аустрије.

Аустрија је одговорила на ове две депеше депешом Фрање Јосифа Краљу Николи и депешом Аустроугарског Министра спољ. послова Бурјана Црногорској влади.

Прва депеша гласи:

„Њ. Краљ. Величанству Краљу Николи Црногорском. Чини ми задовољство што је Ваше Величанство изјавило готовост отказати се противљења, које је отсада бескорисно. Услове прекраћења војничке акције већ је мој главни стан саопштио Вашем Величанству. На предлог црногорске владе одговор ће дати моја влада.

Франц Јосиф".

Бурјан у своме одговору дао је пристанак на молбу црногорске владе, да пошље делегате на Цетиње чим буду испуњени услови, које је поставила аустриска армија и кад буду прекраћена војничка дејства.

Из преписке међу Црногорском и Бечком владом која је публикована у Бечком „Коресподенц Бироу".

Бр. 44

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 977 *31 децембра 1915 г*

Поверљиво

Књаз Данило Црногорски при проласку с југа Француске у Напуљ посетио ме је данас и горко се жалио на италијанског Краља, који га је осуђивао због симпатија према

Аустрији и због односаја према истој. Краљ је осумњичио Црногорце да саопштавају вести Аустријанцима о доласку италијанских бродова у Медуо и да је то учинило те је потопљено неколико бродова с храном и другим потребама. Њ. Височанство уверава ме у своју оданост Русији.

Гирс.

Бр. 45

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 986 *31 децембра 1915 год.*

Хитна копија у Париз.

Краљ који је пре два дана допутовао у Рим, желео је да ме прими у приватну аудијенцију. Њ. Величанство благоизволело је саопштити ми, да је Краљица добила депешу о заузећу Цетиња од стране Аустријанаца. Краљица Милена допутовала је болесна у Подгорицу и моли да јој се дадне могућност изласка пошиљком једне лађе, која може ићи по Бојани. Краљ рече да је депешу предао својој влади не желећи ипак утицати на решење њено.

Гирс.

Бр. 46

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 4 *1 јануара 1916 г.*

Копија у Париз.

Веза с мојим депешама бр. 977 и 986.

Жалећи се на Италију Црногорски наследник доказивао је да она жели уништење Црне Горе и стварање велике

Србије. С друге стране Краљ је убеђења да Аустрија не тежи уништити Црну Гору, већ напротив очувати је ради равнотеже са Србијом, како би се одржавала антагонизмом између обе српске краљевине. Мислим да погледе који се приписују Аустрији деле и многи Италијанци. Они ипак знају да је уједињење обеју краљевина неизбежно и мире се са овим.

У садашње време питање о Црногорској династији нема, како изгледа, озбиљног значаја за Италију.

Гирс.

Бр. 47

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 5 — *1. јануара 1916 г.*

Копија у Париз.

Хитно.

Идентична депеша претставника четири државе у Црној Гори и у Скадру 31 децембра. — „Не гледајући на разилазак своје војске Краљ Никола још се не решава отпочети преговоре с Аустријом о капитулацији. Војнички положај овде је такав, да само абликација Краља Николе или Његов одлазак или капитулација могу сметнути да нас Аустријанци не заробе. Види се да се Краљ стара ослободити се од нашег присуства. Више пута нас је молио да отпутујемо и вечерас је поново настојао говорећи, да после 48 часова биће већ доцкан. Сумњајући у дволичност Краља и због насталог овде положаја сматрамо за дужност ставити ово на знање својим владама.“

Гирс.

Бр. 48

Руски отправник послова при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 299 *2 јануара 1916 год.*

Предата по радиотелеграфу. Хитно.

Подгорица 29 децембра 1915 год.

По савету Краља дипломатски корпус допутовао је у Подгорицу. Пред поласком запалио сам поверљиву архиву мисије, архив војног агента и шифре, оставивши код себе све шифре 398, руски речник 403 и кључ за дешифровање 410.

Обнорски.

Бр. 49

Руски посланик у Паризу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 16 *... јануара 1916 год.*

Копија у Лондон и Париз.

Француски посланик у Црној Гори саопштава, да су преговори између Црне Горе и Аустрије прекинути, да се краљевска породица с министром председником и посланици спремају за Италију, а Краљ остаје у Подгорици. Посланици додају да Краљ моли Француску за гостопримство његове породице. Камбон ми је рекао, да се само собом разуме, да му француска влада неће исто одрећи и да ће предузети такве мере ради спасења Црногорске војске, какве се предузимају и за спашавање србијанске армије.

Извољски

Бр. 50

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 11 *3 јануара 1916 год.*

Хитно. Копија у Париз.

Иславин депешира: Италијански поморски агент у Цетињу депешира, да Краљ Никола прима аустријске услове предаје т. ј. разоружање црногорске војске и Србијанаца, који се нлазе на црногорској територији. Црногорски пуномоћници отпутовали су у Цетиње ради утврђења услова предаје.

Гирс

Бр. 51

Руски Министар Спољних Послова

Посланику у Риму

Бр. 39 *4 јануара 1916 год.*

Ваша депеша бр. 5 примљена је. Изволте саопштити Обнорском, да је мисија дужна напустити Црну Гору.

Сазонов.

Бр. 52

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 13 *4 јануара 1916 год.*

Копија у Париз.

Сонино ми рече, да нема званичних података о том како је Краљ Никола примио услове Аустрије о предаји, али се ови гласови потврђују из двају озбиљних извора. Он једнако говори да се Србијанци нису разоружали, већ да се евакуишу са црногорске територије. У сваком случају Краљ Никола се стара, да се ослободи од присуства дипломатског корпуса у Црној Гори.

Гирс.

Бр. 53

Депеша Краља Николе

Рускоме Цару.

Крушевац (Подгорица) 1 јануара 1916 год. у 8 час. по подне.

Примљена 5 јануара 1916 год. у 8 час. и 20 мин. по подне.

Њ. Величанству Императору

Главни Кварти
Русија.

Из дубине душе захваљујем Вашему Величанству за ласкаве ријечи за моју земљу при ступању у нову ужасну годину, која ни мене ни мојој отаџбини не обећава никакве среће осим Ваше симпатије и дарежљивости.

Никола

Бр. 54

Пов. депеша Црног. Врховне Команде

Команданту Херцеговачког Одреда Трубјела.

Бр. 69

Подгорица, 5 јануара 1916 год. сат 9, пре подне.
(Но 1010, класа 9, бр. речи 387).

Усљед ситуације створене на Ловћенском и Херцеговачком фронту, куда противник са много надмоћнијим снагама надире, те му се не може дати никакав озбиљан отпор, Врховна Команда и Влада 0488 4407 су 8576 5547 4476. Њена Врховна Команда поставила је услове, које није могуће примити.

1) Безусловна предаја оружја, било оно државно било приватно од стране Црногораца и то на положајима на сваки начин прије него се разиђе војска кућама;

2)Интернирање дакле одвођење у ропство свих Црногораца способних за оружје;

3) Предаја свих Српских војника или чиновника, који се налазе на Црногорској територији.

4) Да Црном Гором управљају три аустријске војне Команде које оперишу на три фронта.

5) Да Црногорске власти дадну аустријској војсци помоћу народа станове и да јој преносе материјал и т. д. Овако страшне услове, разумије се, Команда и Влада неће примити. Краљ се је ријешио а у споразуму с Командом —[1] — — одреду да оступи ко хоће. Нека команданти нађу начина да најхитније и на најповерљивији начин објасне трупама и нека најхитније приступе извршењу овог.

Подгорица
5/I 1916 год.

Начелник Штаба Врховне Команде
Дивизијар
сердар Ј. Вукотић

---

[1]) Један лист фали. (Прим А. Лубурића).

Бр. 55

Пов. депеша Црног. Врховне Команде

Команданту Херцеговачког Одреда бриг. Ј. Бећиру

Бр. 91 *Никшић*

За Бога похитај са извршењем моје наредбе бр. 69, јер може све бити доцкан.

Подгорица
5/I 1916 год. у 11 с. и 30 м.

Начелник Штаба Врховне Команде
сер. Ј. Вукотић

Бр. 56

САНЏАЧКА ВОЈСКА
О. Број 11157 *Најхитније*

Команданту II Санџачке Дивизије

Жабљак.

Усљед ситуације створене на ловћенском и херцеговачком фронту, куда противник са много надмоћнијим снагама надире, те му се не море дати никакав озбиљан отпор, Врховна Команда и Влада понудили су мир Аустрији. Њена Врховна Команда поставила је услове, које није могуће примити; ти су услови:

1) Безусловна предаја оружја било оно државно, било приватно, од стране Црногораца и то на положајима на сваки начин прије него се разиђе војска кућама;

2) Интернирање, дакле одвођење у ропство свих Црногораца способних за оружје;

3) Предаја свих српских војника или чиновника, који се налазе на црногорској територији;

4) Да Црном Гором управљају три Аустријске војне команде, које оперишу на три фронта;

5) Да црногорске власти дадну аустријској војсци помоћу народа станове и да јој преносе материјал и т. д.

Овако страшне услове, разумије се, Команда и Влада не могу примити. Краљ се је решио а у споразуму с Командом и Владом и рачунајући у помоћ савезника, да потоњу одбрану дадну у Скадар. Не успије ли се ни ту, војска би се имала повлачити ка Драчу и доћи у везу са савезницима, па одатле према развоју догађаја.

Све горе речено саопштите трупама на најповјерљивији начин т. ј. с најтоплијом препоруком и најстрожијим наређењем, да никоме ништа о овоме не смију говорити и кажите им отворено, да никоме није силе да одступа на Скадар, но ко хоће да брани образ и част Црногорску, нека иде, а ко неће, нека остаје код своје куће, а нека према горе реченом унапријем зна, шта га чека од Аустријанаца.

Затим одмах од оних, који хоће да одступе на Скадар образујте један — — — извидничко-заштитнички низ (ланац) на вашем садањем фронту са задатком: а) да остане на садање положаје, б) да одржава додир с противником, а у случају његовог одступања постепено се повлачи ка Подгорици.

Са главним пак подручне вам Дивизије најхитније предузмите марш за Подгорицу, где ћете примити даља наређења. Ако вам не би био слободан пут преко Никшића, или ако вам је то и иначе подесније, маршујте за Подгорицу преко Мораче.

Обратите особиту пажњу, да официри које оставите као старјешине извидничко-заштитничког низа на вашем фронту, буду људи у сваком погледу поуздани, који ће умјети заштитити оступање ка Подгорици.

Овај марш има се извршити најхитније и маршовати дан и ноћ. Муниције имате узети највише што је могуће, а тако и тајина у живоме.

Веће и мање јединице нека остану формиране онако како су сада, без обзира на то, колик' ће број људи у њима остати.

Извидничко-заштитничком низу наредити ће се, кад има отпочети одступање ка Подгорици, а ако на то буде принуђен раније, нека отступа одржавајући везу са извидничко-заштитним низом I-ве Санџ. Дивије и Херцеговачког Одреда.

Ако артиљерију не бисте могли извући, а мислим да можете, уништите је.

Народ има остати на својим кућама.

Покрет трупа преко земљишта, на којему их противник може виђети, извршите ноћу и уопште предузмите све мјере, да тај покрет не буде примијећен од стране противника, јер ако га примијети, може нам учинити велике сметње.

Марш организујте, како ће се вршити у највишему реду.

У најкраћем року извијестите ме колико и којих трупа иду за Скадар, а колико и којих остају у извидничко-заштитнички низ.

Почетак марша јавите ми. Све ово јавите ми повјерљиво преко телеграфа.

Препоручите официрима да употријебе цио свој ауторитет и све старање, да за вријеме кретања одрже у својим јединицама највећи могући ред.

Коморе, наравно, треба одаслати напријед, а свакоме војнику обавезно дати по сто педесет фишека, да носи на себи.

Рачунам, да ће дјелови подручног вам одреда још ноћас под заштитом мрака отпочети кретање.

Добро би било да ви са Штабом кренете са последњим трупама главнине.

Пријем овог наређења потврдите.

Колашин
5/I 1936 год. у 6 и 15 м. с. по подне

Командант Бригаде
П. М. Мартиновић

Бр. 57

ВРХОВНА КОМАНДА
Бр. 69

Повјерљиво

Господину бригадиру М. Вучинићу,

Бијела Рудина.

Усљед ситуације створене на ловћенском и херецеговачком фронту, куда противник са много надмоћнијим снагама надире, те му се не може дати никакав озбиљан отпор — Врховна Команда и Влада понудили су мир Аутрији. Њена Врховна Команда понудила је услове, које није могуће примити; ти су услови:

1) Безусловна предаја оружја, било оно државно било приватно од стране Црногораца и то на положајима на сваки начин прије него се разиђе војска кућама;

2) Интернирање, дакле одвођење у ропство свих Црногораца способних за оружје;

3) Предаја свих српских војника или чиновника, који се налазе на црногорској територији;

4) Да Црном Гором управљају три Аустриске војне команде, које оперишу на три фронта;

5) Да црногорске власти дадну Аустријкој војсци помоћу народа станове и да јој преносе материјал и т. д.

Овако страшне услове, разумије се, Команда и Влада неће примити.

Краљ се ријешио, а у споразуму са Командом и Владом и рачунајући у помоћ савезника потоњу одбрану да дадне у Скадру. Не успије ли се ни ту војска би се имала повлачити ка Драчу и доћи у везу са савезницима, а одатле према развоју догађаја.

На основу оваквог стања ствари наређујем:

1) Да Санџачка војска и Херцеговачки одред оставе на својим садањим фронтовима танки извиднички ланац, који

ће одржавати додир са противником и постепено се повлачити, а са главнима одмах и дању и ноћу оступати к Подгорици;

2) Свакоме на најповерљивији начин објаснити да ко неће да оступа на одбрану Скадра под горњим условима, нико га неће ни приморавати, него му је дозвољено остати код своје куће, али је већ јасно која ће га судбина снаћи;

3) Ловћенски и Которски одреди и друга дивизија имају до нове наредбе остати на садашњим својим положајима и најупорније их бранити, како би дали времена санџачкој војсци и херцеговачком одреду да оступи ко хоће.

Нека команданти нађу начина да најхитније, а на најповерљивији начин све горње саопште трупама и нека најхитније приступе извршењу овога.

Подгорица
5-I-1916 год.

Начелник Штаба Врховне Команде
Дивизијар
Сердар Ј. Вукотић.

Број. 7079

Расписано Командантима

Бијеле Рудине
6-I-1916 год.

Командант Дивизије
М. М. Вучинић.

Бр. 58

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 22 *6 јануара 1916 год.*

Хитно. Копија у Париз.

Консулство има извештај да су инострани преставници у Црној Гори, који су намеравали отпутовати у Љеш, ре-

шили остати за сада у Скадру. Они нису примили од својих посланства потврду о предаји Црне Горе и очекивали су телеграфски извештај. Само војничке власти имају доказа из озбиљног извора, да је Црна Гора примиле услове Аустрије. Како изгледа сва је србијанска војска већ изашла из Црне Горе. Ипак мислим да је ради њеног укрцавања на бродове неопходно задржати Аустријанце не дајући им, да се спуштају к Албанији. Лично мислим да је ово питање једно од оних које треба неопходно решити у војној комисији у Паризу, чији се рад ипак не осећа.

Гирс.

Бр. 59

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 6 — *6 јануара 1916 год.*

Хитно. Копија у Париз.

Сонино ми саопштава да италијански посланик у Црној Гори депешира 5 јан. у 11 часова 55 м. ноћу, да заједно с преставницима Француске, Русије и Енглеске оставља Скадар и путују у Италију молећи известити о томе посланства савезничких држава. Полазак је извршен по молби Краљевој преданој преко председника Министарског савета, који ових дана путује заједно с краљевском породицом.

Краљ остаје у Подгорици.

Гирс.

Бр. 60

Руски Министар у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 33 *7 јануара 1916 год.*

Хитно.

У Бриндизи је стигао Мијушковић. Он очекује да ће сутра овамо доћи дипломатски корпус. Краљ је остао да организује евакуацију.

Гирс.

Бр. 61

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 10 *... јануара 1916 год.*

Иславин депешира: „Овдашње власти предупређене су о брзом доласку у Италију црногорске краљевске породице.“

Гирс.

Бр. 62

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 34 *8 јануара 1916 год.*

Хитно. Копија у Париз.

У одговору на моје писмо Сонино ми је саопштио, да је он истог момента предао министрима војном и морна-

рице молбу Црногораца о њиховом превозу. Он се пита куда их превести, када о овоме за сада нема података. Ја лично мислим да их треба присајединити евакуацији Србијанаца на Крф.

Гирс.

Бр. 63

Наредба
Целокупној Црногорској војсци

Бр. 128

Подгорица 8 јануара 1916 године.

Данас у 2 сата после подне добио сам акт од Господина Министра Војног под бр. 412 а који гласи:

„Начелнику Штаба Врховне Команде господину дивизијару сердару Јанку Вукотићу Подгорица.

Пошто је Њ. В. Краљ Господар одсутан из земље то је Краљевска Влада, а на основу члана 16. земаљског устава предузела власт и ријешила да се војска разиђе са положаја те према томе војска и не постоји већ само народ.

На основу овога и ви се разрешавате дужности начелника Штаба Врховне Команде, а стављате се на расположење Његовом Краљевском Височанству Књазу Мирку.“

На основу овог наређујем командантима да горње саопштите подручним јединицама и војску одмах распусте да иде својим кућама, а од моје стране изјаве официрима, подофицирима и војницима најтоплију захвалност за јуначко, славно, достојно и ако залуду досадашње војничко држање.

Ја из Црне Горе никада нећу, већ остајем у истој да са мојим ратним друговима заједно сносим све тешкоће које нас очекују.

Препоручујем свима до сада потчињенима да се мирно разиђу својим кућама и код истих очекују своју даљу судбину.

Подгорица
8 јануара 1916 године

Начелник Штаба Дивизијар Сердар
Јанко Вукотић с. р.[1])

Бр. 64

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 32 *9 јануара 1916 год.*

Копија у Париз.

Црногорски генерални консул саопштио ми је, да му Мијушковић депешира, да је Краљ Никола одбацио све услове Аустрије. Краљ моли да њему и војсци буде олакшан излаз из Црне Горе и укрцавање на бродове под истим условима као и за Србијанце.

Гирс.

Бр. 65

Руски Министар Спољних Послова

Посланицима у Паризу, Лондону и Риму.

Бр. 157 *10 јануара 1916 год,*

Молим Вас предузмите што је потребно по предмету ове депеше и поновите по телеграфу.

Сазонов.

---

[1]) Прештампано из дела Љубише Борисављевића, Пад Ловћена и Капитулација Црне Горе. Београд, 1920. Стр. 51– 52.

Бр. 66

Пол. архива

Руски Министар Спољних Послова

Начелнику Штаба Врховног Главнокомандујућег

Бр. 151 *10 јануара 1916 год.*

Веза с мојим писмом Вашему Превасходству од 7 јан. под Бр. 7. Депеширам посланицима у Паризу, Лондону и Риму. Ако Црна Гора продужи налазити се у ратном стању са Аустријом сматрам да је правилно, да дипломатски корпус следује за Краљем Николом.

Сазанов.

Бр. 67

Руски посланик у Паризу

Министру Спољних Послова.

Бр. 33 *10/23 јануара 1916 год.*

Копија у Лондон и Рим.

Сутра вечером очекује се долазак Краља Николе у Лион. Канбон ми рече, да је Краљ Никола изабрао ову варош, недалеко од Швајцарске границе без сваког договора с француском владом и да му ова околност изгледа унеколико сумњива. По мишљењу Камбона пожељно је наместити Краља и Црногорску владу негде близу Париза

Извољски.

Бр. 68

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Спољних Послова.

Бр. 63

Рим
11 јануара 1916 год.

Копија у Париз.

Рекао сам Мијушковићу који ме је посетио да је Италијанска мисија добила наређење да прати Црногорску владу у Француској, само у том случају ако Црна Гора продужи рат с непријатељем и прекрати сваке преговоре о предаји, примирју или миру. Мијушковић је изјавио да сада не може бити речи о ма каквим преговорима о миру. Преговори који су се водили до његовог изласка из Црне Горе о примирју и о предаји имали су по његовим речима једини циљ добити у времену ради концентрације појединих делова Црногорске војске у Подгорици и у Скадру као и ради евакуације србијанске војске. Сада је главни циљ снабдевање Црногорске војске која је остала у Црној Гори, у чему би могла помоћи Италија са својом флотом, превозећи оно што је потребно до Медуа или преко Бојане. Задржавање у Црној Гори Књаза Мирка и министра војног, унутрашњих послова и правде, Мијушковић објашњава жељом да се подржава дух противљења код Црногораца. Они су дужни убрзо допутовати овамо за краљем, ако им само не буде пресечен пут за Скадар и Медуо. Мијушковић путује данас у Лион. Очекујемо долазак у Рим Обнорског и Сухотина ради поласка у Лион. Мислим да би се наша задаћа олакшала преносом престонице Краља Николе и његове владе подаље од Швајцарске границе, а ближе Паризу.

Ислaвин.

Бр. 69

Руски посланик у Риму

Министру Спољних Послова.

Бр. . . . *11 јануара 1916 год,*

Копија у Париз.

Веза с телеграфом Извољског Бр. 32. Мијушковић путује данас или сутра у Лион, где ће се састати Црногорска влада. Потпуно делим мишљење Камбона о жељи да се Краљ и његова влада удаље од Швајцарске границе. Краљ не жели остати у Италији због затегнутих односа међу дворовима.

Гирс.

Бр. 70

Руски посланик у Риму

Министру Спољних Послова.

Бр. 56 *11 јануара 1916 год.*

Копија у Париз.

Овог часа ме је посетио Мијушковић. Изрекао је следеће: Ловћенски одред ђенерала Мартиновића под утицајем глади и хладноће, моралног притиска и лажне претпоставке, да међу Аустријом и Црном Гором постоји тајни споразум, готово без борбе оставља позиције. Мијушковић је молио за примирје, а Аустријанци су захтевали разоружање црногорске и предају србијанске воске изјављујући да ће прекратити војна дејства, чим се испуне ови захтеви. Мијушковић је тада замолио за мир ради добитка у времену. На

моје питање да се категорички одговори, да ли су прекинути сви преговори с непријатељем, дао ми је позитиван одговор и прочитао ми депешу коју је Краљ Никола из Бриндизи послао ђенералу Вукотићу. Молио сам да ми дадне копију депеше, чији превод шиљем у следећој депеши. Књаз Мирко и три члана кабинета остали су за сада у Скадру, ради подржавања духа црногорске војске.

Гирс.

Бр. 71

Руски посланик у Риму

Министру Спољних Послова.

Бр. 57 — *11 јануара 1916 год.*

Копија у Париз.

Веза моје депеше Бр. 56. Депеша Краља Николе Јанку Вукотићу: „Поново наређујем да се непријатељу даје енергични отпор. У случају оступања сљедујте путем Србијанске војске, а надлежне власти о томе су извештене. Исхрану ће те добити у Медуо и даље. Књаз Мирко, Ви и министри који су остали, не можете водити ни с ким никакве преговоре. Француска ће нашој војсци у свему помоћи као и Србијанској. Ни у ком случају не смију тамо остати Књаз Мирко и Министри.“

Гирс

Бр. 72

Руски посланик у Риму

Министру Спољних Послова.

Бр. 59 *11 јануара 1916 год.*

Копија у Париз.

По објашњењу Мијушковића део Ловћенског одреда одступио је ка Скадру. Ово објашњење не потврђује се исказима других Црногораца, који тврде да се одред разишао по домовима и да више не постоји. У Скадар су допутовали само неколико официра овог одреда. По речима Мијушковића војска Црногорска одступа на Скадар и Медуо и по његовом рачуну међу Скадром и Медуом треба да буде 30.000 Црногораца, али се они неће сви сагласити да оставе Црну Гору и он мисли да ће могуће бити извести само 12—15.000 људи, ако им само Аустријанци, Бугари и Албанци не прекину пут за Медуо и Драч.

Гирс.

Бр. 73

Руски отправник послова при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Драч

Бр. 1 . . *11/24 јануара 1916 год.*

Преко Рима под бр. 61.

Пошто су Аустријанци заузели Ловћенске висове и престолницу, црногорска влада прешла је у Подгорицу предложивши непријатељу, да се закључи шестодневно при-

мирје, при чему се је Краљ Никола обратио с депешом аустрискоме императору с циљем ублажити услове. Аустријанци су се сагласили под условом, да Црногорци предаду оружје, а такође и Србијанце, који се налазе на црногорској територији. После дугих колебања црногорска влада примила је ове услове и послала у Цетиње акт потписан од свих министара с оградом, да србијанске војске у Црној Гори већ не постоји. Истовремено Краљ ми је предао текст писма упућеног Господину Императору, у којему је изложио све разлоге који су побудили Црногорце, да под притиском неодољиве силе траже примирје. На крају моли да се не осуђује и не лишава Црна Гора милостиве заштите Русије. При хитном поласку из Цетиња сачувао сам само најпростију некомпромитујућу шифру руску и депеширађу текст из Италије, куда сутра путујем и где ћу се састати са колегама и с министром спољ. послова Мијушковићем, који је тамо отпутовао. Краљ и остали министри остали су за сада у Црној Гори. Одлазак дипломатског корпуса у Италију, не гледајући на отпочете преговоре и на неко умирење, уследио је по молби владе, која нам је изјавила у име Краља, да су Аустријанци у посљедни моменат поставили много теже услове, захтевајући потпуно потчињене Црне Горе, усљед чега је Краљ решио продужити борбу иако нема никакве наде на успех, те се на тај начин ми више не налазимо у безопасности. За дипломатским корпусом следују и Скадарски консули, због изјаве власти да је њихово даље пребивање у вароши опасно, јер се непријатељ стално приближава.

Обнорски

Бр. 74

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Спољних Послова.

Рим

Бр. . . . *16/29 јануара 1916 год.*

Врло важно.

Због новог стања мислим унети две фразе у говору при уручењу акредитива краљу, а имено:

1) Црногорска војска још једнако се бори раме уз раме с великом Русијом и непоколебљиво решење В. Величанства продужити борбу и после заузећа рођене земље од стране непријатеља, било је примљено од све Русије с осећањем дубоког задовољства. Русија никада неће заборавити легендарни херојизам црногорске војске. 2) Црна Гора ће поцрпети нову снагу у мукама које су је снашле. МолимВаше Превасходство хитно депеширати ми преко посланства у Паризу, одобравате ли ове измене у првобитном тексту мог говора. Сутра вечером прелазим из Рима у Лион.

Иславин.

Бр. 75

Руски посланик у Паризу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 66 *21 јануара / 3 фебруара 1916 год.*

Овамо је допутовао и јуче се је састао с Бријаном Црногорски министар претседник Мијушковић. Данас је мене посетио и опширно ми изложио ток последњих догађаја у

Црној Гори. Он најенергичније оповргава за њега и за Краља незгодну верзију тих догађаја, која се је распростирала у штампи. По његовим речима, ако су преговори о примирју с Аустријанцима и били отпочели, они су се одмах и прекинули, а ово је могло бити само у намери да се добије у времену ради ослобођења црногорске војске, која је била запала у кљешта Аустријанаца. Уз ово се је Мијушковић горко жалио на недостатак помоћи од савезничке флоте, а особито италијанске, услед чега изнурени, гладни и деморализовани Црногорци нису могли показати противљење Аустријској навали на Ловћен. Доказом неправичног окривљавања Црне Горе, рекао је он, служе факти одласка Краља и пошиљке депеше у којој Њ. Величанство из Бриндизе забрањује Краљевићу Мирку и војводи Вукотићу да ступају у макакве преговоре с Аустријанцима. Неповољне за Краља и за себе самога гласове Мијушковић објашњава србијанским интригама. Одговоривши, да се додирнута питања тичу не мене већ Иславина, који је допутовао у Лион, рекао сам Мијушковићу, у виду личног мишљења, да је обавезан предузети све мере да категорички оповргне поменуте гласове, који су стварно добили широко распрострањење. Уз ово нисам скривао од њега, да су неке околности, као на пр. долазак Краљевске породице у Лион без претходног споразума с Француском владом, а такође и његови лични разговори с новинарима пре виђења с француским министрима, овде произвели неугодни утисак. При закључку изјавио сам, да сам потпуно готов неофицијално учинити све могуће, да се овај утисак заглади и да се по могућности обнови добро име Краља и Црногорске владе у очима овдашње владе и француске републике.

Извољски.

Бр. 76

Руски посланик у Паризу

Министру Иностраних Дела.

Бр. . . . *23 јануара / 5 фебруара 1916 год.*

Иславин депешира под бр. 11:

„Претставио сам се јуче Краљу Николи. Краљ ми рече да је потпуно деприминиран последњим догађајима. Напуштајући Црну Гору он је само једно желео: погинути у путу од непријатељске гранате, чиме би био крај његовим мукама. Затим је с негодовањем говорио о начину акције италијанске називајући је издајничком према Црној Гори и савезницима и окривљавао ју је у томе, да је Црногорце довела до глади, не старајући се о превозу хране, која се и до сада задржава у Бриндизи. На то сам одговорио, да сам се задржавши се неко време у Бриндизи лично убедио у тешкоће превоза хране у Медуо, где пристаниште није било довољно осигурано. Краљ је назвао гнусном клеветом то што га окривљују за претходне преговоре с Аустријом у почетку рата, њега који је више од пола века стајао на страни словенских интереса. На ово сам дозволио себи приметити, да догађаји и начин акције Црногораца боље од сваких речи могу доказати лажност сличне клевете. Краљ очекује ових дана повратак Мијушковића из Париза и на крају ми рече, да ће ме примити ради предаје грамате у том месту, које изабере Француска влада за стално место пребивања Њ. Величанства."

Извољски.

Бр. 77

Руски посланик у Паризу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 80 *25 јануара / 7 фебруара 1916 год.*

Допутовавши овде из Лиона Иславин ме је обавестио, да је Краљ Никола врло огорчен и увређен намером француске владе, да му предложи настанити се у граду Ексу у Провансу, на који он гледа као на место заточења. По мишљењу Иславина не треба појачавати осећај горчине и раздражења Краљева и желети је да се удовољи његовој жељи: населити се негде у близини Париза. Ја сам разговарао о овоме с Камбоном, који ми саопшти да ће Краљу и његовој породици, бити предложено наместити се у Фонтебле или у Сен-Жермену.

Извољски.

Бр. 78

Руски посланик у Паризу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 81 *28 јануара 1916 год.*

Црногорска влада добила је из два извора вести о саветовању у Монтре, у којему су узели учешћа неки Црногорци, Срби и Аустро-Германци, а које се је тицало уређења будуће југословенске државе. Један од главних покретача овог савета био је бивши црногорски министар Мијушковић. После овог саветовања, сагласно назначеним ве-

стима, више од сто лица послало је Аустриском Императору молбу, да се образује Југословенска држава под управом Краљевића Данила или Мирка. У штампи се је већ појавила вест о намерама Аустрије да образује сличну државу зависну од ње.

Извољски.

Бр. 79

Руски посланик у Паризу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 102 *30 јануара / 12 фебруара 1916 год.*

Копија у Мадрид.

Француски посланик депешира из Мадрида, да је Шпански министар спољних послова саопштио, да му се је Аустро-Угарска влада обратила с молбом, да Краљ Алфонс XIII предадне Краљу Николи, који се налази у Лиону, молбу Црногораца, који су остали у Црној Гори и који су потписали у сагласности с Краљем капитулацију, да им дозволи отпочети преговоре о миру с Аустро-Угарском. Вила Нуева додао је, да је одговорио Краљу Алфонсу, како је готов испунити предњу молбу, али само у том случају ако на то уследи сагласност француске владе.

Камбон ми је рекао да ће се одговор на моје саопштење дати по повратку Бријана из Рима. По моме мишљењу тешко би било спречити предавање предње молбе посредством шпанског Краља. С друге стране неопходно је објаснити Краљу Николи, да сагласно његовим личним изјавама и публичној декларацији Мијушковића савезници очекују, да ће он категорички отклонити да удовољи молби. У противном Краљ и Црногорска влада биће обавезни да напусте француску територију.

Извољски.

Бр. 80

Руски посланик у Паризу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 104 *31 јануара / 13 фебр. 1916 год.*

Продужење моје депеше бр. 103.

Напред изложеном Камбон је придодао, да, примивши овај одговор, шпанска влада вероватно неће удовољити молби Бечке владе; ако она предадне Француској влади Аустриске предлоге, то — по личном мњењу Камбона — јавља се питање: треба ли предати ове предлоге Краљу Николи, или оставити без пажње. Са своје стране сматрао сам за дужност рећи Комбону, да би, у сваком случају, било крајне опасно дати могућност Краљу Николи, да напусти Француску територију, јер може постати оруђем у рукама Аустријанаца.

Извољски.

Бр. 81

Руски посланик у Паризу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 13 *2/15 фебруара 1916 год.*

Копија у Рим, Крф и Иславину.

Мијушковић ми рече, да Аусријанци сада господаре у Црној Гори, те се не треба чудити ако принуде некога „да потпише ма какав акт“, „Не“, додаде он, „разуме се да слични потпис неће имати никаквог значаја“. На моје питање: да ли је Књаз Мирко или Вукотић у стању дати свој

потпис, он одговори: „Књаз Мирко да, а Вукотић не. Последњи, ако му се само дадне могућност, пробиће се с остатком војске у Драч“. Посаветовао сам Мијушковићу да што више распространи своје званично саопштење, које је ових дана публиковано у француској штампи, да би Црногорци имали могућност упознати се са погледом Црногорске владе на бивше преговоре с Аустријом, који је — поглед — изложен у овом званичном саопштењу.

Мијушковић је обећао, да ће ово саопштење оштампати на српском језику и послати га на Крф ради распростирања међу црногорском војском, која је тамо доспела, а потрудиће се такође да примерке овог саопштења пошље и у Црну Гору. У скором времену он намерава успоставити везе с Црном Гором посреством Американског одреда Рокфелера. Хтело би му се ради овог циља послати у Црну Гору транспорт посреством американског доктора Рејена.

Радовићу је већ поручено да по овом питању ступи у преговоре с Американским посланством у Риму.

Извољски.

Бр. 82

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 15 **Париз**

3/16 фебруара 1916 год.

Копија на Крф.

Непријатни одзив штампе о Мијушковићу дирнуо га је у живац. Он ми је доказивао да га окривљују у аустрофилству из неспоразума и неразумевања географског положаја Црне Горе, која се налази у економској зависности од Аустрије и Италије: „Ми се боримо против двеју сила“,

рече он, „и мени је пало у део ослободити Црну Гору од италијанског утицаја. Тиме се и објашњава што ме окривљавају у аустрофилству.“ Да би се избегла слична зависност, ја сам упутио Мијушковића на једини природни излаз, а тај је: што тешње зближење са Србијом. На ово он примети, да и сам дели ово гледиште и да је пред ратом водио преговоре с Пашићом о овом питању, који су се завршили тиме, што се је између Црне Горе и Србије потписао нарочити споразум. На моју молбу да ми се достави садржина тога споразума, Мијушковић ми рече, да је тај писмени споразум оставио на Цетињу, али вероватно примерак се налази код Пашића на Крфу.

Убрзо ће се послати Црногорски преставник на Крфу код Србијанске владе и мисли се на бившег министра спољних послова Пламенца.

Иславин.

Бр. 83

Руски посланик у Мадриду

Министру Иностраних Дела.

Бр. 28 *3/16 фебруара 1916 год.*

Депеширао сам у Париз.

На одговор француске владе који му је Шпански посланик доставио, барон Буријан је изјавио, да га нису разумели и да се је његова молба састојала само у тражењу могућности за Црногорске министре, да ступе у везу с Краљем, који живи у Француској. У преговорима о миру Аустрија се више тобож, не нуждава.

Вила Нуева ми рече, да намерава, пошто прими коферт од Црногорске владе предати га Жофру ради доставке у Париз на увиђај француске владе.

Будберг.

Бр. 84

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 16 Лион

7/20 фебруара 1916 год.

Послана преко Париза.

Копија у Мадрид.

Краљ Никола запитао је Мијушковића, да ли он сматра за потребно демантовати вест о преговорима који се, тобож, воде између Аустрије и Црне Горе, посреством Шпаније, Мијушковић мисли да је боље циркуларном нотом на име претставника савезних држава при црногорском двору изјавити да Црна Гора ни у коме случају неће закључити сепаратни мир са Аустријом. Истовремено са овим Мијушковић ми рече, да се спрема отпутовати данас у Швајцарску ради породичних ствари. Ја му скренух пажњу да је неопходно, не губећи времена, разјаснити сваке сумње на рачун рада Црне Горе и показах му на примедбу, која се је данас појавила у „Гемр-у" о изјавама, које је дао Књаз Фирстенберг у Мадридској штампи, предложив му да се још данас види са Камбоном ради разјашњења поменутог питања и да поразговара с Императорским послаником. Он се је сложио са мном и Комбон му је овај час ставио до знања да ће га сутра примити.

Иславин.

Бр. 85

Истина о капитулацији Црне Горе.

„Примљено 27 фебр. 1916 год.

За време мога живљења на острву Крфу извршио сам објективну анкету поводом капитулације Црне Горе.

Читав ред лица, која заслужују потпуно поверење, која се сада налази на острву Крфу и која припадају званичним Србијанским и Савезничким круговима, имао је могућност посматрати из непосредне близине Црногорске догађаје. Те личности, којима припадају такођер и преставници неутралних држава, као например главни доктор прве дивизије Санџачке армије, Холандски доктор Кувенар, дали су ми најјасније доказе који се тичу Црногорске трагедије. Сви ови докази беспорно потврђују општераспрострањене гласове о томе, да је храбра Црногорска армија постала жртвом династије Петровића. То је потпуно доказано.

На првом месту треба најкатегоричније оповргнути вести, по којима је Краљ Никола к'о бојаги предузео потребне мере ради евакуације војске. Напротив Главни Штаб Краља, а особито Принца Петра, који командује левим крилом од Будве до Грахова, рачунајући овде и Ловћен, учинили су све могуће да спрече прелаз Црногорске војске у Албанију после закључка примирја. Влада и генералисимус војске сердар Јанко Вукотић издали су налог војницима да се разиђу по домовима и да ни у ком случају не остављају домовину. Једновремено био је забрањен излазак Цетињанима уочи заузећа ове вароши од стране Аустрије. Они који нису послушали претрпели су строгу казну. На тај начин сва прва армија, сагласно претходном споразуму с Аустријом, била је предана Аустријанцима. Краљ и његова Влада одржали су реч. Само 300 људи армије од 12.000 побегло је из Швапских руку и сада се налазе на острву Крфу. У њиховој средини налазе се и три ђенерала: Петар Мартиновић, командант прве Санџачке армије; Лука Гојнић, победилац Аустријанаца на Вишеграду; Мило Ђукановић,

начелник штаба прве Санџачке армије и командант Црногорске артилерије, четири капетана: Новаковић, Булатовић, Радошевић и Ђуретић и четири поручника. Они су дошли са Србијанским одредом не обзирући се на интриге и званичне забране владе. Такви тобожњи сјајни резултати евакуације о којима упорно говори Министар Претседник Мијушковић у својим лажним извештајима и интервјуима с очитом намером, да обмане јавно мњење савезничких држава.

У својству усташа побегло је такође од сигурне смрти 2.000 Херцеговаца из Американских емиграната, који су се као лавови борили на Црногорском фронту за ствар Савезника и уједињења са Србијом. С великим риском ушанчили су се код моста на Бојани близу пристаништа Св. Николе принудивши Аустријанске заставе на одступање. За време те тешке операције нису чак ни форме ради добили од Црногорске владе ни најмање помоћи.

Главне тачке мога ислеђења никако не вређају самољубље Савезника ни одличну репутацију Црногорског народа, који је увек веран савезницима, и који је за ту верност проливао своју крв, а сада је незаслужено осрамоћен издајством својих управљача. Напротив, то само још једанпут доказује да Аустрија без закулисних интрига, злата и издајства није могла уништити малену Црну Гору. Место моралног ефекта ови резултати само компромитују нашег противника. Ја почињем. Primo: Династија и народ. Цео народ присајединио се трагичним моментима које преживљује Србија, али међу народним мишљењем и мишљењем династије није било никакве хармоније. Краљ је угазио у рат против своје жеље, само ради тога да не би ступио у непријатељство са јавним мњењем двају народа. Он се је с муком и против свога срца потчинио Србијанској команди и за сво време очекивао је згодни моменат да се избави од контроле Шумадије т.ј. Србије. Идеал Краљев био је да што брже уђе у Сарајево и да тамо закључи сепаратан мир, а када му ово није изашло за руком, он је изгубио сваки интерес за рат. Ипак главну улогу у последњим догађајима одиграли су Кнежеви и Књегиња Ксенија, врло паметна женска, лукава и верoломна, коју у Црној Гори називају Марија

Антуанета број два. Стари Краљ, не гледајући на своју потпуно очувану свежину, за сво време находи се под утицајем аустрофилских тежњи оних који га окружавају.

Књаз Данило, ожењен са Немицом, увек је био против рата, а када се је Србија обратила за помоћ Црној Гори, он је отворено говорио да не треба одговарати на тај позив. Почетком априла прошле године са женом отпутовао је у иностранство и отуда је за сво време депеширао да ће победа бити на страни Немачке и да је по сваку цену потребно што брже закључити мир са Аустријом. Причају да, живећи у Швајцарској, Данило се је стално састајао са Аустро-Њемачким дипломатама и стално је путовао у Беч. Он је гледао на ствари с тачке гледишта правог Немца. Други син Краљев, Кнез Мирко, био је удаљен од послова у току овога рата услед своје умне болести. Трећи син Петар, главнокомандујући Ловћенским позицијама, прави аустрофил, отворено је пропагирао у армији сепаратни мир са Аустријом, доказујући да је само у томе спас Црне Горе. По причању једног црногорског ђенерала, Петар је приредио ручак када су Немци ушли у Београд.

Преговори Књаза Петра с непријатељевим Главним Штабом имали су за Црну Гору фаталне последице. Од тога времена рат је фактички престао, почели су с обе стране манерви, који су се завршили катастрофом и потпуним потчињењем несрећне државе. Аустријско наступање са свега дванаест батаљона треба сматрати простом обманом, које је дипломатски одавно спремљено уз сарадњу аустријског Генералштаба, који је извештавао о славним победама, негледајући, ко бајаги, на несављадљиве сметње са стране Црне Горе, победе које се јављају као плод фантазије и дрске лажи. Стварност је много провиднија: уништење Србије и привремено ослабљење Савезника на Балкану принудили су Краљепску Владу предати државу, а после противљење је било свуда минимално, готово форме ради.

Догађаји на главним фронтовима развијали су се на следећи начин: Primo: на левом крилу позиције између Будве и Ловћена биле су заштићене са седам батаљона: Горњозетским, Доњозетским, Барским, Љешкопољским, Мркојевићским, Горњоцрмничким и Доњоцрмничким, који су били обилно снабдевени митраљезима и муницијом.

26 и 27 децембра Аустријанци су отворили паклену ватру на лево крило са осам монитора, који су стајали пред Будвом, и из пољских батерија. Три јуриша Црногорци су славно одбили; није била уступљена непријатељу ни једна пед земље. Међутим тога дана у пола ноћи Књаз Петар издао је наређење да се напусти Будва и све позиције на левом крилу, те да се одступа у правцу Мајстора и ако неки делови армије нису видели ни једнога Аустријанца. Потпуно обескуражена војска без иједнога метка оставила је непријатељу четири линије утврђених, неприступачних позиција, где се један батаљон слободно може борити противу пет њих. Војници су отворено говорили да је све било продано. На Мајсторима војска је дознала о предаји Ловћена. Противљење је још било могућно, али се је отступање продужавало по наређењу Књаза Петра к Љуботину и Горњем Цеклину. Противљење ових батаљона показало се је немоћим, јер су Аустријанци заузели доминирајуће положаје и опколили део оступајућих.

У овом моменту Краљ је нашао за потрбно да изда наређење са охолим изразима којим се војска позива да се бори до краја ради заштите части домаћег огњишта. Ово је било од стране Краља, који је желео сакрити своје планове од Савезника, само празна комедија, која није обманула војнике, који су се — изгубивши свако поверење према својему Краљу — разишла 1 и 2 јануара својим домовима. Убрзо се међу војницима појавила прокламација, коју је потписао генералисимус Вукотић и која је позивала све ратнике да остану код својих кућа, пошто је рат завршен и армија демобилисана. Од 5.000 људи ове армије присајединило се је Србијанској војсци не више од 20 људи.

Secondo: Готово то исто десило се је на Ловћенским позицијама. У критички моменат када је требало усредоточити делове ради заштите Ловћена, армију су разбацали по другостепеним тачкама, где се није предвиђало никаквих знатнијих операција. Главна позиција Кук била је заштићена само једном четом и остала је без сваке резерве, пошто је ова била усредоточена између Подгорице и Никшића. На Ловћену није било довољно ни топова ни муниције, али ово није имало никаквог решавајућег значења ради исхода

борбе пошто је сва заштита Ловћена имала просто замаскировану обману, специјално уређену ради скретања пажње Савезника. Почињући од 24 децембра јаки морски одред Аустријанаца из залива Рисна бомбардовао је Кук у року три дана, а ипак није причинио Црногорцима никакве веће штете. 27 децембра Аустријанци су заузели Кук без већег противљења, али другог дана Црнгорци су отерали непријатеља и јуришом на бајонете поново заузели Кук и одржавали га у току целог дана. Наједанпут изненада су добили наређење напустити овај кључ Ловћенских позиција под предлогом, да суседни делови армије нису могли издржати нападе и оступили су, јер им је претила опасност да их Аустријанци опколе, а ово је била апсолутна лаж.

Tertio: На Санџачком фронту аустријски јуриш био је учињен на свим фронтовима укључујући овде и источни део реке Таре. После дводневног бомбардовања Аустријанци су предузели главни јуриш у правцу Мојковца 26 децембра, али су свуда били задржани од Црногораца. До 4 јануара операције су овде биле ограничене на пушчану и топовску паљбу са обе стране. 4 јануара (1916 год.) у 10 часова изјутра немачки аероплан летео је изнад црногорских позиција разбацујући следећу прокламацију:

„Непријатељства против црногорских трупа престају, јер је Црногорска Влада замолила мир под условом полагања оружја читаве Црногорске армије.

17 јануара 1916 год. Ратна пошта“.

У 12 часова јавио се Аустријски парламентар у лицу капетана генералштаба у пратњи подофицра и два војника, који су предали објаву написану на српском и разговоривши се са командиром првог дивизиона Меденицом, одјахали су ноћу. Другог дана, 5 јануара у 10 часова изјутра, командант Санџачке армије Петар Мартиновић добио је телеграфско наређење потписано од Јанка Вукотића, да обустави сваку војну акцију. Генерал Мартиновић, Матановић и други командири телеграфирали су Краљу потпуно неразумевање добијеног наређења, а исказали су бојазан да војска неће испунити наређење. У 2 и по часа добија се из Подгорице

наређење потписано од Краља и Вукотића, да се прекрати акција против Аустријанаца и да се сва армија упути у Скадар. У 2 часа 6 јануара, сагласно овом наређењу, војска Санџачког фронта почела је евакуирати прву линију Таре и Главни Штаб као и већи део армије прешли су у Подгорицу. 7 јануара скупило се овде не мање од 15.000 црногорских бораца од којих неки делови бејаху потпуно одморни као батаљони: Доњоморачки и Горњоморачки, артилеријски батаљон Тара под командом србијанскога мајора Бошковића и батаљон Братоношки. У место даље евакуације ове војске Влада је издала прокламацију убеђујући војнике да се разиђу по кућама.

Министар Војни Вукотић на путу за Подгорицу два пута, у 2 и 5 часова, ступао је пред војницима убеђујући их да се разиђу кућама, због потпуне немогућности противљења непријатељу. Напуштени од својих старешина, узбуђени издајством старешина, војници су заузели приватне станове и просторије Црвеног Крста, а затим оставили град и разишли се по селима. После говора Вукотића старешине војске — патриоти састали су се ради саветовања на којему су решили да се евакуација продужи до Албаније 8 јануара, ујутру, три ђенерала, 11 виших официра са стотином војника, који су били у стању продужити отступање личним срествима, ушли су у Скадар. — Ево стварности која категорички оповргава изјаву Мијушковића у 24 бр. „Руско Слово“.

Мијушковић тврди да је Краљ одговоран за сва наређења Владе до дана Његовог изласка; одлично, но он је отпутовао из Скадра 7 јануара, а из Санђовани ди Медуо 8 јануара у 11 часова изјутра, т.ј. све то што сам овде изнео о такозваној евакуацији Црногорске војске односи се имено к времену пребивања Краља Николе у Црној Гори.

Ја ћу се још једном повратити на знамениту декларацију Министра Претседника: та декларација је лукавство које покрива још и друга скандалозна факта.

Дњепров“.

Бр. 86

Редакција

„Биржевих Вједмости“

3 марта 1916 год. Р. 1523 Клобен Р. 5557

Приспели „Натвигер“ доноси пун текст изјаве црногорских министара. У изјави се износи жалосни утисак одласка Николе црногорског на војску и народ. Даље се истиче да Никола и Мијушковић нису известили ниједног Министра о свом одласку, нити су дали распоред отступања војске на Скадар. Војне старешине и министри остали су у неизвесности о даљим намерама Николиним и зато продужавају преговоре о миру. Изјаву су потписали Мирко, Вукотић, Поповић, Вешовић.

(Карсе).

Бр. 87

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Спољних Послова.

Бр. 21

Бордо

5/18 марта 1916 год.

Копија у Париз.

Уручио сам акредитовано писмо. У разговору са мном Краљ је изнео жељу, упутити се кроз неко време у Русију, где, како се изрази, би желео пробавити код особе Господара Императора у својству руског фелдмаршала. Краљ мисли да се посаветује са Императорским послаником у Паризу, куда се спрема отпутовати ради вијећања са пред-

седником републике. После овог разговора био сам примљен код Краљице Милене и књегиња Ксеније и Вере.

Текст Краљевог одговора шиљем по куриру.

Иславин.

На оригиналу својом руком написао је Њ. Величанство: „Безусловно одбијам долазак Краља Николе у Русију за време рата“.

Царско Село, 8 марта 1916 г.

Бр. 88

Пол. архива

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 3.

Бордо

6/19 марта 1916 год.

Позвавши ме данас к себи Краљ Никола ми рече, да се је забринуо због будућности Црне Горе и зато би желео сада изнети своје погледе на ово питање, да се доцније не би нашао у изненађењу.

Краљ примети да је први и неопходни услов за егзистенцију Црне Горе њена независност при чему допушта могућности уласка Црне Горе у састав савеза Словенских држава (une confederation de Etats Slave) под гаранцијом и заштитом Русије. Назначену изјаву потврдио је речима: „Жеља Господара Императора свагда ће за мене бити светиња“.

Други неопходни услов за егзистенцију Црне Горе јесте, по мишљењу Краља, проширење њене територије. Само у том случају, рече Краљ, може егзистирати и развијати се Црна Гора својим сопственим силама. Краљ нареди Мијуш-

ковићу, да изложи у оптштим цртама његове жеље односно будућих граница Црне Горе у засебном меморандуму чију копију уз ово прилажем.

Саслушав с пажњом Краља, који вероватно претпостављa, да ће се ова питања решавати на престојећој дипломатској конференцији савезника у Паризу, ја приметих Њ. Величанству да, по моме мњењу, покретању сличних питања сада нема места и може учинити само нежељени утисак. Обратих пажњу Краља на то, да како Русија тако и њени савезници мисле сада само на то да победе непријатеља и спремају се за предстојећу крупну војничку акцију, а не за решавање политичких потања, која могу искрснути само после коначне победе над непријатељима. Услед изложенога ја мислим да је једино корисно за Црну Гору бринути се у овом времену о тешњем зближењу са Србијом и користити се ради овога присуством Пашића у Паризу. Краљ, кобајаги, сагласи се са мојим образложењем пропуштајући ми да изаберем време, када ће бити најзгодније да ставим изложени разговор до знања Вашем Високопревасходству. Рече ми да је већ наредио Мијушковићу, да се упути у Париз ради преговора с Пашићем о питањима, која сам ја истакао.

Иславин.

Бр. 89

Пол. арх.

Копија меморандума који је предао Мијушковић, претседник министарског савета и министар спољних послова Црне Горе Господину Иславину посланику Русије.

Поводом конгреса на којему ће се додирнути Балканска питања, Црногорска влада сматра за своју дужност изнети своје политичке и територијалне жеље. Независност и самосталност Црногорског политичког живота морају

бити обновљени и постављени изван сваке случајности и опасности. Ради постигнућа овога резултата неопходно је територијално проширење, које ће Црној Гори дозволити у самој себи налазити све изворе своје економске егзистенције. Да би се ова независност економске егзистенције могла развијати с потпуним успехом, велике државе морале би гарантовати њену територијалну и политичку независност. Минимално Црногорске границе морају бити следеће: на југу граница почиње од Јадранског мора, од неке тачке на побрежју 10 км. јужније од ушћа Дрима. Од ове тачке граница иде до места развијања реке на левој обали Дрима, а затим овом обалом до притока Црног у Бели Дрим, остављајући таквим начином Црној Гори сву долину Дрима. Одавде граница заједничка са Србијом мора бити исправљена како би била природнија и удобнија за Црну Гору све до Пријепоља, од којег је дужна ићи до реке Лима, затим Лимом до неке тачке на северу од Рогатице. Одавде граница иде на запад остављајући Црној Гори вароши Рогатицу, Сарајево и сво земљиште које од њих зависи. Линија која се састаје са Херцеговином нешто пре Ливна спуштајући се ка означеној граници примиче се мору до ушћа Неретве, да би оставила Црној Гори како ушће тако и цео ток ове реке. На тај начин побрежје Црне Горе свршавало би се између ове означене тачке и оном што ће бити означена на 10 км. јужније од ушћа Дрима и заузимаће собом: Метковић, Рагузу, ушће Дрима, Будву, Сан Ђовани ди Медуа, Которски залив и т. д. заједно са свим острвима која се налазе према овој обали.“

(Превод с француског)

Бр. 90

Пол. архива — 19

Руски Министар Иностраних Дела

посланику при Црногорском Двору.

Бр. 1189 *9 марта 1916 год.*

Ради вашег упраљања: Господару Императору благоудно је било отклонити долазак Црногорског Краља Николе у Русију. Изволите ово саопштити посланику у Паризу.

Сазонов.

Бр. 91

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 457 *24 марта 1916 год.*

Њ. Превасходству А. А. Нератову.

Милостиви Господару Анатолије Анатолијевићу,

Као што је Вашем Превасходству већ познато из моје поверљиве депеше од 17 јануара бр. 92 бивши црногорски министар народне просвете П. Вучковић, који је побегао из Црне Горе у Италију без сваких је средстава за живот.

Поверено ми посланство помаже му по могућности у новцу. Очекује се одговор Императорског Министарства на пов. депешу од 19 ов. м. под бр. 296 односно давања помоћи Вучковићу од 300 франака месечно. Ово треба учинити ради искоришћења у будућности овог Русији оданог лица.

Желећи заслужити лично себи парче хљеба, Вучковић је између осталог молио за мој савет: да ли може предати

приложени чланак Амфитеатрофу ради публиковања у „Руско слово“. Овај чланак по свој прилици износи праву истину о последњим догађајима у Црној Гори.

Ја сам га задржао од овога налазећи да није све што се налази у овом чланку згодно за публиковање. Сматрам за дужност изјавити да Вучковић чини утисак искреног човека и његов чланак, по мојему мишљењу, заслужује пажњу.

Ако би Императорско Министарсво нашло за сходно да се макар и део чланка публикује, Вучковић убедљиво моли да се његово име чува у тајности.

Примите, Милостиви Господару, уверење о мом одличном поштовању и потпуној оданости.

Гирс.

Бр. 92

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 26 — Бордо

13/26 априла 1916 год.

Краљ ми је саопштио да је отпустио Мијушковића, јер је незадовољан начином његовор рада. За његовог заменика назначен је бивши Министар претседник и Министар финансија Радовић који је овамо позван ради образовања новог кабинета. Предложио сам Краљу да се користи садашњим случајем те да Дипломатском корпусу дадне писмену изјаву о томе, да ни Књаз Мирко, који сада живи у Бечу, ни три министра кабинета Мијушковића који су остали у Црној Гори, немају никакве власти да управљају Црном Гором.

Копија у Париз.

Ислaвин.

Бр. 93

Руски посланик при Црногорском Двору

Сергију Дмитријевићу

Лично

Париз

19 айриаа / 2 маја 1916 год.

Високоуважени Сергије Дмитријевићу,

Овог часа стигох из Бордо-а и хоћу да Вам овим писмом сапоштим неке појединости, за које мислим да није било згодно и учтиво додиривати се у мојим извештајима. Ја сам већ писао Тилишу о својим „црногорским" посматрањима и утисцима, молећи га да Вам реферише о томе што може престављати за Вас неку интересантност. Уз последњу моју депешу од 13 овог месеца ја сам ставио Вам на знање о одлуци Краља да удаљи Мијушковића. О овој одлуци Краљ ми је рекао, позвавши ме к себи, у замку Мериньак, у присуству бившег министра спољних послова Пламенца. Краљ ми је испричао сцену која се одиграла у почетку страсне седнице, у његовом присуству, међу Мијушковићем и руским тајним саветником у оставци Гвозденовићем, који се сада налази у свити краљевој, а за време Јапанског рата служио је под командом ђенерала Куропаткина. Међу Мијушковићем и Гвозденовићем, који је дуго живео у Русији, били су затегнути односаји. Овог пута Мијушковић, у присуству Краљевом, увредљиво се изразио о Гвозденовићу и тада се је одиграла „Une scène pénible", како се изразио Краљ, а Пламенац ми шапну: „Gvozdenovitch a gifflé Miouchkovitch". После овога Краљ их је обојицу изјурио из свога кабинета. Такви су њихови обичаји. Тог истога дана Мијушковић се је писмено обратио Краљу с предлогом удаљити из Бордо: Гвозденовића, Живковића, Пламенца и Књегињу Ксенију, јер као што је писао Мијушковић, у противном случају, он не може продужити да врши дужност због непријатељског понашања ових личности према њему. Краљ је у свом писменом одговору Мијушковићу предложио да тачно назначи у чему је кривица

ових личности. Но Мијушковић уздржавајући се од тачног одговора, настојао је да се ове личности удаље, претећи у противном случају оставком. Краљ је тада одлучио да удаљи Мијушковића, напоменувши му ипак да је он подносио оставку на Крушевцу, када Краљ није желео водити преговоре о миру са Аустријом, а Мијушковић је настојао на овоме. Краљ је по нечему сматрао за потребно да ми прочита сву ову препеску и читање је било у присуству Пламенца. После овога Краљ ми је изјавио да је позвао из Рима Радовића ради образовања новога кабинета, пошто је Пламенац одбио овај предлог, увиђајући, по свој прилици, да примивши овај предлог, још више би компромитовао Књегињу Ксенију. Радовић мора убрзо допутовати из Рима, али још није извесно да ли ће дати пристанак да узме на себе овај терет. Краљ је питао, какво је моје мишљење о овој одлуци. Ја сам му подвукао да пре свега он и његова нова влада треба да узму потпуно јасни и одређени став пред савезничким државама и да се користе овим случајем, те да дадне писмену изјаву у своје име преставницима ових држава о том, да ни Књаз Мирко, чији је долазак у Беч произвео поражавајући утисак, ни три министра које је Мијушковић оставио у Црној Гори, не користе се никаквим правима ни овлаштењима да управљају државом. Уз ово скренуо сам пажњу Краљеву на то, да чл. 16 црногорског устава не даје никаквог права, у сличном случају, Књазу Мирку и због тога не би требало дати повода претпоставци, да је он добио ма каква овлаштења од Краља, што ће вероватно доказивати Аустрија .Краљ ми рече, да се потпуно слаже с мојим погледом. Пламенац такође стаде доказивати Краљу како је неопходно издати сличну писмену изјаву.

О путу у Русију Краљ није понова са мном разговарао. По свој прилици он је добио по овоме непосредно из Русије обавештење. Он ми рече само то, да се у Петрограду шире клевете на његову адресу и да се противу њега подижу лажне оптужбе. — За овим се је понова обратио к мени с питањем, како да поступи те да убеди Русију у своју оданост. Ја му приметих да је за ово неопходно растерати ту маглу која окружава њихову политику не само у очима Русије већ и у очима осталих савезника. У ову

сврху требало би пре свега уредити што јаче односе са француском владом, која им указује гостопримство, а за ово је потребно користити се људима исправним који су у стању задобити поверење. Краљ за време изговарања ових речи очајно размахну руком. Ја скренух његову пажњу да би Радовић требао наћи две три такве личности за свој кабинет и тада би стали овде рачунати с црногорском владом, што се досада није прихваћало.

Осим овога Краљ је изразио жељу да се пресели ближе Паризу, чему је у своје време сметао Мијушковић, из узрока који мени нису потпуно јасни. По свој прилици Краљ ће поново покренути ово питање пред француском владом.

Из разговора кога сам водио с Краљем, с Пламенцом и с Мијушковићем ја сам добио утисак да је главна личност, која је потстрекавала на закључење мира с Аустријом био Мијушковић, који, како изгледа жали што од овога није ништа изашло. Сам се је Краљ колебао, не представљајући себи јасну слику јединства савезника, не владајући, може бити, због старости довољно јаком вољом да отклони застрашивања Мијушковића и тек после тога, када се је нашао у Европи појмио је право стање ствари. Он ми је неколко пута поновио да му је савест пред Русијом мирна (ја се не усудих да му напоменем о његовој депеши на име Франца Јосифа), да ће доказати ово после и т.д.

За сада ове речи треба примити с резервом.

Извините што Вам досађујем овим дугим писмом, но ја мислим да немам право тајити од Вас ове појединости, које могу допунити моје извештаје и осветлити стање ствари.

Молим Вас, О високоуважени Сергије Дмитровићу, да поверујете осећајима дубоког поштовања неизмерно оданог Вам.

Иславин.

Бр. 94

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 354 *21 априла / 4 маја 1916 год.*

Копија у Париз и Иславину.

Задржавши се овде код своје сестре око шест недеља Књаз Петар Црногорски путује прекосутра у Француску с циљем молити, да му се допусти ступити у Француску армију, те да се прикомандује једноме од команданата дивизије. У случају да му се ово не дозволи намерава ступити у Руску армију. У даљем разговору са мном казао ми је, да Краљ Никола намерава отпутовати у Русију. Ја му приметих да је ово путовање Краљево, по моме мишљењу, веома сложена ствар.

Гирс.

Бр. 95

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 28 Париз

21 априла / 4 маја 1916 год.

Веза с мојом депешом бр. 26.

Радовић је допутовао овамо по наређењу Краља да се упознаде са мишљењем француске владе о образовању новог црногорског кабинета од личности, које нису учествовале у преговорима о миру с Аустријом.

Камбон и Маржери одобрили су овај поступак и рекли су Радовићу, да је неопходно издати изјаву у име Краља односно Краљевића Мирка и тројице министара из кабинета Мијушковића у оном смислу, који сам ја већ напоменуо. Пројект назначене изјаве Радовић намерава ових дана показати дипломатском корпусу. У састав новог кабинета мисли се да ће бити позват ђенерал Гојнић, Спасојевић и Вучковић.

Иславин.

Бр. 96

24 априла 1916 г. Петроградске новине

„Ново Време"

Радовић одбио да прими портфељ министра претседника.

Рим.

„Бивши црногорски министар претседник одбио је да прими предложени му портфељ министра претседника код Краља Николе у Бордо-у. По његовом мишљењу потпуно је излишно образовати кабинет код једног Краља, који нема ни народа ни војске. Не треба се угледати на Српског Краља Петра и Белгиског Алберта, јер су и један и други изашли из државе заједно са народом и војском, а Краљ је напустио државу сам.

После изласка Радовића из затвора 1913 год., три пута су му предлагали да уђе у владу, али је он категорички одбио. У очи састава владе Мијушковића, Радовић дознавши за намеру да ће му понудити портфељ министра финансија — отпутовао је у Италију и отуда телеграфски одбио понуђени му портфељ".

Бр. 97

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 32 *5/18 маја 1916 год.*

Радовић ми је саопштио политички програм, одобрен Краљем, којег ће се придржавати његов Кабинет. У главном овај се програм састоји из следећег: 1) Нова влада строго ће се придржавати устава и земаљских закона и, својевремено, пронаћи узроке Црногорске катастрофе, отворити истрагу против одговорних лица независно од њиховог ранга и положаја; 2) У спољној политици придржавати се националних принципа радећи у братском јединству са Србијанском владом и уклањајући сметње, које стоје на путу споразума са Србијом. Нови кабинет увек ће имати у виду ону вековну подршку коју је Црној Гори у свима тешким приликама показивала њена заштитница — Русија. Уједно са овим влада ће стално ићи за Француском, Енглеском и Италијом и уклањати све што би могло побудити и најмању сумњу у искрену и несаломљиву привржeност Црне Горе њеним моћним и храбрим савезницима и 3) Нова влада ће уложити особити труд да се формира Црногорски одред ради учешћа у општој борби, упоредо са славним заставама Савезничким, јер се црногорска застава увек гордо лепршала у ратовима за Српску идеју.

Иславин.

Бр. 98

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 33

10/23 маја 1916 год.

Старешина нашег дипломатског корпуса саопштио ми је текст депеше Краља Николе Министру претседнику Радовићу: „Господине Министре, Да би се избегли разни неспоразуми и нежељена тумачења, која се тичу питања живљења мог сина Мирка у Бечу, који се, судећи по новинама, налази тамо услед болести, сматрам за дужност ставити на знање савезничким државама посредством њихових претставника, да потпуно осуђујем тај пут. Осуђујем сваки поступак који би обавезивао ма чиме Црну Гору према њеним непријатељима. Будите љубазни да такође објасните како по нашем уставу, чл. 16 тач. 30 Књаз Мирко није официјално лице и не може имати у Црној Гори никаквих законитих пуномоћија. Осим тога по изјави новог кабинета Министри који су остали у Црној Гори престали су бити члановима владе. При мом отпутовању они нису добили никаквог пуномоћија, која се захтевају поменутим 16 чланом. Они сада улазе у број простих чиновника наше драге отаџбине која очекује своје Ускрснуће помоћу Божјом и храбрих савезника — *Никола*“.

Иславни.

Бр. 99

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 483 *1/14 јула 1916 год.*

Лично.

Бивши Министар спољних послова Пламенац допутовао је у Рим ради преговора који се односе на снабдевање Црне Горе хљебом. Сонино му је изјавио да принципијелно није за то да савезници снадбевају храном од непријатеља окупиране крајеве, јер ће овај без сумње искористити то у своју корист. Пламенац је одговорио, да, лично делећи мишљење са Сонином, ипак настоји да се савезници покажу милостиви према Црној Гори као према Белгији и Пољској. Сонино је одговорио да су Црногорци у бољем положају, јер имају могућност да подигну устанак и да протерају тај мали орбј аустријске војске, који је остао у њиховој држави. Такав поступак одмах ће променити одношај Италије к њима.

Овај разговор саопштио ми је Пламенац, али је потребно да се још провери. Пламенац је тобож предложио Сонину да отпутује у Црну Гору обећавајући учинити све могуће ради подизања устанка. Сонино је саветовао да прво ступи у везу са Италијанским војним властима. На питање Пламенца, којег знам још из Цариграда, какав ћу став заузети према овоме, ја сам изрекао лично мишљење, да мислим како је дужност сваког Црногорца подићи устанак против непријатеља. По речима Пламенца сада је у Црној Гори око 10.000 Аустријанаца и он је убеђен у могућност протерати их отуда, јер Црногорци имају много оружја. Пламенац, изгледа, сумња у помоћ Радовића, садашњег Министра претседника и изјављује да је готов отпутовати у Црну Гору и предузети цео посао на своју одговорност, пошто је убеђен у сарадњу Вукотића и још неких официра, који су остали у Црној Гори. Не гарантујем да ће он извршити своју намеру, јер, при свој својој темпераментности, одликује се несталношћу.

Гирс

Бр. 100

Краљевска мисија Србије.

Петроград 9 јула 1916 год.

Црногорски Краљ преко својих агената спрема агитацију у корист сепаратних тенденција међу Србима Босне, Херцеговине, Далмације и Боке Которске, који се налазе у Србијанској армији као добровољци.

Јасну карактеристику спреманој агитацији у редовима Србијанских добровољаца даје нам следеће саопштење Краљ. Српског Министарства спољних послова: „Више од 1000 добровољаца из свих српских крајева, а особито из Херцеговине, Приморја и Боке, међу којима се осећала агитација против Србијанске армије и њених старешина, после дугог колебања и извињавања изјавило је да ће рађе ступити у Француску армију у Солуну него у нашу. Французи су их примили и сада смо извештени из Солуна да су им, на њихову молбу, раздане црногорске кокарде, услед чега је начелник нашег штаба протестовао, јер то нису војници из Црне Горе.

Мало то. Француске војне власти налазе се у вези с познатим Хајдуковићем, који се је претставио као делегат црногорског Краља и владе у овој групи добровољаца, којима је Краљ у последње време послао 20.000 фран. на дар.

Све до тог времена док се је Црна Гора предала непријатељу, она је преко Србије добијала новчану помоћ за издржавање своје војске. Тако исто знатна количина оружја и други потребни предмети били су послати Црној Гори из Србије и преко ње. Поданици Црне Горе сматрани су у Србији као своји и обратно. На челу активне војске у Црнј Гори био је србијански официр и многи официри србијанске војске заузимали су онамо различна места. Све је то показивало тенденцију и имало значење које савезничким државама није остало непознато. У интересу је нашег племена и солидности односаја на Балкану, да ове тенденције не ослабе и да у даљем развићу не наступи застој. На про-

тив ове тенденције, благодарећи искуству с Црном Гором, следује развијати постепено и пажљиво, устрањујући све што није у сагласности са признатим аспирацијама наше државе. У згодном случају потребно би било обратити пажњу Императорске владе на неопходност упознати Сараја са свим овим. Мисија Хајдуковића, ако се овај буде преставио као претставник Црне Горе при Француској Команди, створиће само тешке услове и за то је потребно отстранити ту мисију. Добровољцима, који нису урођеници Црне Горе, осим снабдевања које добијају тако исто као и наши војници, Црногорски Краљ шаље знатне поклоне и благодарећи томе положај ових добровољаца је много бољи од положаја наших војника; на ову околност такође треба обратити пажњу.

Излажући ово Краљ. Српска мисија учтиво моли Императорско Мин. спољних послова да не одбије обратити пажњу Француској и замолити исту, да не подржава тенденције Краља Николе и његових агитатора.

(Фали потпис).

Бр. 101

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 523 *13/26 јула 1916 год.*

На молбу Пламенца разговарао сам са Сонином о дозволи Црногорцима, који се налазе на острву Липари, да отпутују у Француску у војне заводе. Сонино се је сагласио да их одмах отпусти под условом њиховог пристанка и под условом да Краљ Никола неће имати ништа против тога.

Уз ово ми је Сонино строго поверљиво саопштио, да је, када је била реч о пошиљци ових Црногораца, којих је

свега око 130 људи, у Солун ради ступања у редове Србијанске армије и када су затим ови Црногорци молили да иду у Америку на зараду — Краљ молио Италију да им не дозволи да иду ни у Солун ни у Америку. Пламенац је убеђен да никаквог противљења са стране Краља неће бити. Пламенац путује ових дана на Липару ради преговора са Црногорцима.

Гирс.

Бр. 102

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 561 *25 јула / 7 авг. 1916 год.*

Копија у Париз.

По речима Пламенца од Црногораца који се налазе на Липари, 25 људи изразили су жељу отпутовати у Солун у Црногорски батаљон и биће послани тамо; 46 људи настоје да се пошљу на зараду у Америку. Пламенац моли Италијанску владу да ове последње не отпушта.

Гирс.

Бр. 103

Руски посланик у Паризу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 560 *25 јула / 7 августа 1916 год.*

Данас ме је посетио Краљ Никола црногорски, — после горког јадиковања на трагичну судбину Краљевине, Њ. Величанство мије рекло, да више не може издржати несрећу и да намерава још једном латити се оружја. Њему је познато да је у источном делу Црне Горе устало око десет црногорских батаљона против Аустријанаца. Он је решио замолити савезнике да му ставе на расположење два црногорска батаљона, који се налазе у Солуну, а овима би се могли присаједининити по Европи разбацани Црногорци. Он може окупити свега око 4.000 људи, с којима, ако му буду стављена на расположење превозна средства, мисли искрцати се на неку тачку Јадранског побрежја, на пр. у Валону или Драч, да би се сјединио са устаницима. Он је ову намеру изложио ђенералу Жофру, који као да ју је одобрио. Сутра ће ову намеру изложити Бријану, а за овим намерава отпутовати у Италију, да се потруди склонити на овај план краља Виктора Емануела и Италијанску владу. Нећу да судим о степену искрености и озбиљности изложене изјаве Краља Николе, који ми се учинио како физички тако и умно крајње ослабљен.

Извољски.

Бр. 104

Пол. архива

Руски посланик у Атини

Министру Иностраних Дела.

Бр. 443 ... *августа 1916 год.*

Депеширао сам у Солун.

Генерал Сарај не настоји на прогонство Хајдуковића. Он мисли да му Руски Генерални Консулат не би требао дозволити мешање у послове заштите над Црногорцима. Изволте се у опрезној форми објаснити у овом смислу са Г. и објаснити му, да с обзиром на војничке послове не би требао да се меша у послове Босанско-Херцеговачког батаљона у састав којег улази 20 Црногораца, 105 људи из Котора и Босне и Херцеговине. Сарај намерава да овај батаљон назове Југословенским.

Демидов.

Бр. 105

Руски генерални консул у Солуну

Министру Иностраних Дела.

Бр. 136 *3/16 августа 1916 год.*

Депеширао сам у Атину.

Ваша депеша бр. 443 примљена је. Ђенерал Сарај изјавио ми је данас, да даље не може допустити боравак овде Црногорског делегата Хајдуковића, који се меша у послове Црногорског батаљона и који је у њему створио бунт. Ја

сам више пута упозоравао Хајдуковића и доказивао му да не треба да се меша у војничке послове. По уверавању Хајдуковића он је у овом смислу извршио наређења своје владе, предавајући батаљонским чиновима наређења Министра Претседника и за нереде у батаљону он тобож није крив.

Хајдуковић ће кроз неколико дана одпутовати у Француску.

Каљ.

Бр. 106

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 46 *15/28 августа 1916 год.*

Строго поверљиво.

Усљед посљедњих догађаја на Балкану још више је појачана вера Црногораца у победу Русије и савезника и повећале су се њихове бриге о будућој судбини отаџбине. Ових дана Радовић је имао подужи разговор с Краљем Николом у којему је доказивао да је неопходно потпуно суделовати у успеху савезника и у победи словенских начела.

Скрећући пажњу Краљеву на неизбежност уједињења Црне Горе и Србије, Радовић је покренуо питање о абдикацији Краља Николе у корист Краљевића Александра. Краљ желећи се у овом важном питању посаветовати са Пламенцем, поручио је за њега из Рима. Тек што је допутовао овамо, Пламенац ми је изјавио да потпуно дели погледе Радовића у питању о абдикацији у којему се је смислу изражавао пред Краљем. Сам се Краљ још колеба, али се Радовић стара убедити га у неопходност абдикације у корист домовине и Словенске ствари. До сада у разговору са мном Краљ није додиривао ово питање.

Иславин.

Бр. 107

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 48

Париз

16/29 августа 1916 год.

Копија у Рим.

Ту скоро Краљ Никола изразио је жељу да посети Италијански фронт, али је Краљ Емануел на време уклонио ову посету. Сада се Краљ Никола спрема отпутовати у Раконићи ради посете Краљици Јелени, а доцније и ради посете Италијанскога фронта. Радовић се стара да задржи Краља од те посете из страха Италијанског утицаја на Краља у смислу појачања наде његове себичне политике, уперене против зближења са Србијом. Ипак Краљ се не слаже са убеђењима Радовића и намерава да прексутра отпутује у Италију.

Иславин.

Бр. 108

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 49

Париз

17 августа 1916 год.

Јуче је Краљ имао прилично дуго саветовање с Бријаном. По речима Краља, на питање Њ. Величанства: Да ли ће велике силе доносити ма какво решење које се односи на будућу судбину Црне Горе, Бријан је одговорио,

да таквог решења није било и да ће у овом питању Француска влада неоступно следовати жељама велике заштитнице Словена — Русије. Краљ је изразио задовољство поводом овога састанка и веома ласкаво се изразио о политичком делању Бријана.

Иславин.

Бр. 109

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 607 *18 августа 1916 год.*

Краљ Никола се стварно очекује у Ракониђи ради виђења с Краљицом Јеленом. Сонино не зна да ли ће Краљ поћи на италијански фронт, јер Италијански Краљ досада није дозволио његов пут тамо. Потпуно је могуће да Краљу неће поћи за руком поћи на фронт. У садањој фази рата његово привремено живљење у Италији не може имати озбиљних последица, јер питање уједињења Црне Горе са Србијом није сада на реду. Ипак не подлежи сумњи да се Италија плаши од њиховог уједињења и хтела би, у колико је могуће, да одложи ово уједињење. Мислим, да она не зна како је тешко спречити уједињење и да ће доћи време да се и она помири с овим.

Гирс.

Бр. 110

Руски Министар Иностраних Дела

посланику при Црногорском Двору.

Бр. 819 *21 августа 1916 год.*

У случају ако у разговору с Вама Краљ Никола додирне питање о својој абдикацији у корист Краљевића Александра имајте у виду, да ће уједињење двају братских народа бити дочекано с наше стране с осећањем потпуног задовољства. Ипак искуство у последњим догађајима показује да се к свима сличним намерама Краља Николе треба односити с великом опрзеношћу, јер може бити да се иза ових намера скривају други планови. У сваком случају потребно је клонити се од ма каквих изјава које би нас везивале.

Штирмер.

Бр. 111

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 623 *27 авг. / 9 сеп. 1916 год.*

Примљена 3 септембра.

Лично.

Копија у Париз.

По споразуму између Пламенца, који се вратио из Париза и италијанских војних власти, ових дана ће бити тајно пребачен на источну обалу Јадрана Црногорац, бив-

ши управник Пристаништа у Бару. Њему је стављено у дужност да испита стање у Црној Гори и да, ако је то могуће, ступи у везу с Црногорским одредом који је тобож подигао устанак. Очекују повратак овог посланика кроз две недеље. По речима Пламенца од марта месеца Аустријанци никога не пуштају из Црне Горе, што сведочи тобож о нередима који тамо постоје.

Гирс.

Бр. 112

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 51 Париз

3/17 септембра 1916 год.

Копија у Рим.

Вративши се из Италије Краљ Никола је решио да зиму проведе у Паризу заједно с Краљевском породицом. Овде ће провести зиму и Црногорска влада. Пут у Италију изазван је жељом уверити се да ли се може рачунати на Италију ради обезбеђења независности Црне Горе. Између осталог у Италијанском Главном Квартиру Краљ је молио да му се дадне помоћ ради пошиљке засебног Црногорског одреда на Балкан, јер су Црногорци који су стигли у Солун увршћени у састав Србијанске армије, чему се Краљ противи.

Иславин.

Бр. 113

Руски посланик при Црногорском Двору

Кофмајстору Нератову

Бр. 58 Париз

5/18 септембра 1916 год.

Копија у Рим.

Радовић ми је саопштио следећи — добијен из италијанског извора, поверљиви извештај: Један од узрока противљења Италије уједињењу Црне Горе са Србијом јесте то, што се не жели да Бока Которска дође у руке Србије. Ако се Бока присаједини обновљеној Црној Гори, то ће улога њена, по мишљењу Италије, бити ништавна. Напротив, ако уђе у састав уједињене Србије, Бока у будућности може угрозити и Италијанској морској моћи.

Иславин.

Бр. 114

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 645 *6/19 септембра 1916 год.*

Копија у Париз. Поверљиво.

Црногорски Генерални консул саопштио ми је, да му је у Турину, при пролазу из Италијанског Главног Стана у Француску, Краљ Никола предао текст депеше Господара Императора, која је примљена у Удино и која је веома ласкава за Краља Николу, молећи да се публикује у Ита-

лијанским новинама. Једна од Туринских новина пристала је публиковати ову депешу, али италијанска цензура није дозволила.

Поповић ме је молио за дејство да се овде публикује депеша. Одговорио сам да ми није познат текст депеше ни то да ли је публикована у Русији и под оваквим околностима нисам у праву предузети ма што за ову ствар.

Италијанска влада стара се да што је могуће мање чланака дозвољава о Црној Гори, да не би раздраживала јавно мњење. Долазак Краља Николе у Италију и пребивање његово на Италијанском фронту били су, по захтеву цензуре, готово игнорирани од италијанске штампе.

Гирс.

На оригиналу личном руком Њ. Импер. Величанства било је написано: „Никакве депеше у последње време ја нисам шиљао, осим одговора на поздрав Краљев".

Бр. 115

Царски Стан, 10 септ. 1916 год.

Руски посланик у Риму

Бр. 644 *6/19 септембра 1916 год.*

Копија у Париз. Строго поверљиво.

Можда је ово што ћу изложити већ познато императорском министарству али — будући неуверен у то — сматрам за своју дужност доставити, по поверљивим речима Генералног консула Поповића, следеће: При оступању Српске војске Књегиња Милица била је позвана у Швајцарску ради вијећења с Немачким секретаром Бернсдорфом. Књаз Данило није дозволио мени, већ је уместо ње послао своју потпуно поверљиву личност почасног Генералног консула у Милану Карминати, који управља његовом имови-

ном. Последњему је било предложено у име Германског Императора да изјави Краљу Николи, да ће добити половину Српске Маћедоније и одмах пет милиона талира, ако се успротиви пролазу српске војске кроз Црну Гору. Карминати је допутовао у Рим и предао је овај предлог Поповићу, који га је изложио у писму послатом Краљу преко генерала Мартиновића, који се враћа из Руског Главног Стана. Краљ није одговорио на овај предлог, тада је Књаз Данило — знавши о предлогу — послао другог Мартиновића, бившег консула у Скадру, да убеди Краља да пристане на предлог, али је већ било доцкан.

Гирс.

Бр. 116

Помоћник Руског Министра Спољних Послова

отправнику послова при Црногорском Двору и посланику у Паризу

Бр. 4105 *11/24 септембра 1916 год.*

По овде примљеним из сигурног извора вестима, Црногорски Краљ по свом повратку из Италије знатно је изменио своју првобитну намеру односно абдикације у корист српског Краљевића Александра и уједињења Србије и Црне Горе у једну државу. У разговору са блиском му личношћу, Краљ се изражава да су га, тобож, у Италији убедљиво одвраћали од његове намере обећавајући му подршку у обновљењу Црне Горе, указујући да овоме симпатише и Енглеска. Изволте, у колико то буде могуће, проверити основаност ових вести.

Нератов.

Бр. 117

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 55 *11/24 септембра 1916 год.*

Веза с мојом депешом Бр. 50. Строго поверљиво.

Овог дана, разговарајући са мном, Краљ се први додирнуо питања о својој абдикацији и изјавио је да не одобрава предлог Радовића: „Зар се код Вас не би зачудили мојој жељи одрећи се престола у корист Краљевића Александра“, рече Краљ, „а нарочито сада када се налазим далеко од своје државе и затим ја имам синове“! Одговорих Краљу да ми није познат поглед Императорске владе на ово питање, али само лично могу рећи, да је Русија увек придавала и увек ће придавати нарочито значење зближењу међу сродним по духу балканским народима. Краљевић Данило по речима Радовића убеђује Краља да се не одрече престола док ово буде неизбежно. У овом случају он предлаже Краљу да се он одрече престола у његову корист, а не у корист Краљевића Александра, с тим да он — Данило — може — ако буде потреба уступити своја права Краљевићу српском под извесним условима.

Иславин.

Бр. 118

Руски посланик при Црногорском Двору

Хофмајстору Нератову

Бр. . . .

Копија у Рим.[1])

Карлоти је саопштио својој влади да се од неког времена примећује промена у односима Императорске владе и

---

[1]) Фали датум. Мислим да је из септ. 1916 год. (Примедба А. Лубурића).

Црне Горе. Узнавши о том из италијанског извора, Краљ је по својој прилици, закључио да може рачунати на потпору Русије у својој засебној против српској политици. Старајући се да ме у овоме убеди, Краљ је спомињао о неким прошлим увредама које му је наша влада учинила, прелазећи истовремено преко свих доброчинстава које му је Русија чинила и чини. Између осталог рече да га је дубоко тронула забрана Црногорске химне у Русији. На ово одговорих да ми је слична забрана непозната, али се не би требало чудити случајевима протеста против ове химне на јавним местима, јер су се у Русији, после предаје Ловћена, распрострле вести о преговорима о миру Црне Горе и Аустрије.

Ислaвин.

Бр. 119

Руски посланик при Црногорском Двору

Хофмајстору Нератову

Бр. 56 *15/28 септембра 1916 год.*

Строго поверљиво.

Вашу депешу бр. 4105 примио сам.

Одиста примећује се промена у погледима Краљевим по повратку из Италије и види се да се он сада стара о територијалном проширењу Црне Горе. У Италији, као што сам дознао од Радовића, Краљу Николи било је обећано обнављење Црне Горе како од стране Сонина, тако и од стране Италијанског Краља. Првим резултатом ових разговора јавља се намера да се уз италијанску помоћ пошље Црногорски одред на Балкан. Друга последица јесте то да се Италија противи абдикацији Краљевој у корист Српског Краљевића. Мој Италијански колега ради овде у том правцу и између осталог изјавио је како и Енглеска

потпомаже ову акцију. Нажалост енглески посланик каткад осуствује, те не може уништити уверење које о овоме постоји код Црногорске владе. Италија је решила потпомагати Краљевића Данила у случају да се Краљ Никола одрече престола, да би овим спречила уједињење Србије и Црне Горе. Радовић, који се јавља као ватрени присталица овог уједињења, што се може видети из његовог меморандума, који је приложен мом извештају под бр. 19, изражава наду да ће императорска влада наћи могућности и заједно с Енглеском и Француском владом подејствовати на Италију да не продужава против-српску политику. У даном случају погледи Италије поклапају се погледима Аустрије. До мене су дошли гласови да су у Бечу врло узнемирени предлогом Радовића о абдикацији Краља у корист Српског Краљевића. Вероватно да кандидатуру на Црногорски престо Краљевића Данила подржава и Аустрија. По речима Радовића Краљевић Данило тражио је од свог оца да му дадне писмену изјаву о томе, да ће по повратку у Црну Гору, у случају потребе, абдицирати искључиво у корист Краљевића Данила. Сада се италијанска влада стара да убеди Краља и Црногорску владу у неопходност преласка из Француске у Италију.

Иславин.

Бр. 120

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 61 — *19 септ. / 2 окт. 1916 год.*

Краљ је забринут за судбину субсидије коју добија из Русије. Ова му није била послата за прошлу и текућу годину. Ако Императорска влада налази за потребно и даље издавати субсидију Краљу, да ли би било корисно поставити Краљу неке услове, који би га обавезивали за добијање субсидије у пређашњој или у повећаној размери.

Иславин.

Бр. 121

Примедба Руског Министра Иностраних Дела.

24 сеūтембра 1916 гад.

Императорска влада обуставила је исплату годишње субсидије Црногорском Краљу после предаје Ловћена и после утврђења читавог низа факата о двосмисленом делovању Црногорске владе. Од тог времена општи политички положај Црне Горе није се изменио и зато обнављање ове субсидије било би несвојевремено и не би било оправдано околностима тим пре, што се, по споразуму међу савезничким државама, Црној Гори и сада издаје месечна помоћ за покриће неопходних расхода у износу од 400.000 франака.

Подносећи изложене разлоге на увиђај Вашему Величанству узимам слободу замолити за Висока наређења.

Штирмер.

Бр. 122

Руски посланик у Риму

Министру Спољних Послова.

Бр. 94 *30 сеūт./13 окū. 1916 год.*

Веза с депешом Иславина Бр. 60.
Копија у Париз.
Поверљиво.

Француском посланику стигла је поверљива депеша из Париза, да је Италијански отправник послова саопштио Директору политичких послова о томе, да Италија није дозволила формирање Црногорског одреда у Валони под

изговором да Албанци мрзе Црногорце. Али Италија не би имала ништа против тога да се формира слични одред у Француској ради отправке у Солун. Претпостављам да се одред не може формирати без новчане субсидије. Одрећи субсидију Краљу Николи због макаквог разлога увек је могуће, тим пре, што неће лако бити Краљу наћи добровољце за свој одред.

Гирс.

Бр. 123

Пол. архива.

Руски Министар Спољних Послова

посланику при Црногорском Двору

Бр 368 *30 септ. / 13 окт. 1916 год.*

Ваша депеша бр. 61 примљена је.

Ради Вашег знања и управљања: Обновљење годишње субсидије Црногорском Краљу и влади било би сада несвојевремено и неби одговарало приликама. Што се тиче менице коју је Краљ добио за 1915 г. и која је — због тога што јој је прошао рок — била касирана од стране нашег отправника послова, то ће она, разуме се, бити замењена новом после ступања у везу с Министром финансија.

Штирмер.

Бр. 124

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 63 Париз

1/14 октобра 1916 год.

Копија у Рим.

Везе с депешом Гирса Бр. 94 и с мојом Бр. 54.

Оних 600 Херцеговаца, који су били послати из Солуна у Марсељ ових дана по налогу Француских власти послати су на Корзику, да би се у Марсељу избегла база за формирање Црногорског одреда, а шест официра из броја ових Херцеговаца предати су Француском војном суду за нарушавање дисциплине на Солунском фронту.

Иславин.

Бр. 125

Руски Министар Спољних Послова

посланику при Црногорском Двору.

Бр. 4469 *7/20 октобра 1916 год.*

Веза с мојом депешом Бр. 4123. Ваша депеша Бр. 64 примљена је. Има везе с депешом Гирса Бр. 694. Ради Вашег знања и управљања: на депеши нашег посланика у Риму односно формирања засебног Црногорског одреда Господар Император благоволео је написати: „Никоме ове намере нису потребне".

Штирмер.

Бр. 126

Шифр. одељ. бр. 541

На име Господина помоћника министра А. А. Нератова.

Пов. депеша посланика при

Црногорском Двору.

Бр. 80 *13/26 октобра 1916 год.*

Црна Гора добила је сагласност Американске владе на успостављање Црногорске мисије у Вашингтону. Претпоставља се да ће бити назначен за посланика бивши министар спољних послова Пламенац. Једновремено саопштавам ову депешу нашим преставницима у Вашингтону.

Иславин.

Бр. 127

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 66 Париз

27 окт. / 9 новембра 1916 год.

По речима Краљевим, Аустриска влада предложила је Књазу Мирку, који сада живи у Бечу, да га прогласи за Краља Црногорског, на што је Књаз Мирко, тобож, негативно одговорио.

Иславин.

Бр. 128

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 67 Париз

27 окт. / 9 новембра 1916 год.

Копија у Париз.

Краљ Никола показао ми је писмо примљено ових дана од Краља Виктора Емануила у којему изјављује жаљење о немогућности концентрације Црногорског одреда у Валони и жељи будућег успеха Црногорском одреду у Маћедонији. Краљ Никола не жели засада отказати се мисли образовања свог одреда. Сада Њ. Величанство би желело да се Црногорски одред присаједини руској војсци на Солунском фронту с тим да би овај одред при општем наступању био назначен за ослобођење Црне Горе. Приметивши да је ово питање чисто војничког карактера и да не спада у мојој компетенцији, рекох Краљу, да покретање овог питања није својевремено. Осим овога нашао сам за потребно скренути пажњу својему Француском колеги на одречни став Императорске владе према формирању засебног Црногорског одреда.

Иславин.

Бр. 129

Руски посланик у Риму

Министру Иностраних Дела.

Бр. 768 *4/17 новембра 1916 год.*

Саопштавам Вам ради знања следећу копију шифре коју сам под овим истим (768) бројем послао Иславину која је њему и назначена. Црногорски генерални консул повер

љиво моли да се саопшти Краљу Николи, — али не у присуству Његове околине, да Италијански министар Командини, који данас долази у Париз, има налог преставити се Њ. Величанству и говорити, по споразуму са Сонином и министром претседником Бозели, о пријатним за Краља стварима. Поповић додаје, да је Сонино дао сличну дозволу претседнику италијанског друштва „Про Далмација", Херцегу ди Чезаро. Саопштавајући Вам молбу Поповића на увиђавност, ја у сваком случају сматрам да је неопходно пазити на ове састанке и био бих Вам захвалан ако ми доставите резултат Вашег мотрења.

Гирс.

Бр. 130

Саопштење од 10 новембра 1916 год.

Француски посланик саопштио је строго поверљиво Хофмајстору Нератову садржај поверљиве депеше коју је примио од своје владе, оградивши се, да своjему саопштењу никако не придаје официјалног карактера. Из назначене депеше види се јасно, да је Француска влада добила веома непријатне податке о трећем сину Краља Црногорског Краљевићу Петру, који је у последње време по највишем налогу био постављен при штабу руске војске у Француској.

Бр. 131

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 79 *18 новембра / 1 дец. 1916 год.*

Депеширам у Вашингтон. Будите љубазни предати госп. Сеферовићу следећу депешу: „Ми смо извештени да ваш рад на скупљању добровољаца може изазвати против вас озбиљне мере са стране Американске владе. Никакво скупљање добровољаца не може бити објављено без нашег наређења, после добијања одговора из Француске, па чак и у том случају треба позвати само наше поданике. По нашему писму ви у сваком случају нисте опуномоћени скупљати добровољце“ — потписао Радовић.

Иславин.

Бр. 132

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 71 Париз

23 новембра 1916 год.

Копија у Рим. Веза депеше посланика у Риму бр. 786 Поводом посете Краљу Николи од стране Министра Командини и синовца Сониновог — Чезаро, засад ми је изашло за руком добити следеће податке: Италијанском отправнику послова Маркизу Патерио наређено је било из Рима да се не придаје официјални карактер овој посети. Краљ је задовољан виђењем са овим личностима.

Њихови погледи на Црну Гору по свој прилици износиће се у „Идеја национал“.

Радовић мисли да се на овом састанку реч водила о будућим границама Црне Горе — и о могућности предаје Краљу Николи Албанске Круне. Прошле седмице Краља је посетио генерал Попо.

Иславин.

Бр. 133

Руски отправник послова у Берну

Хофмајстору Нератову

Бр. 810 *27 новембра / 10 дец. 1916 год.*

Веза с мојом депешом бр. 809.

Саопштавају из Црногорског извора, да у Швајцарској постоји Црногорски комитет под претседништвом Лазара Мијушковића. Чланови су његови: Жиновски(?) В(уч)ганов, Пав(ло)вић у Цириху, Душан Вучинић, два брата Лајиновића и Ви(к)торовић у Женеви. Овај се комитет налази у сталној вези с Кнежевићем Мирком, с аустриском и бугарском владом, а за ово главни је посредник Поповић. С киме је комитет у вези у Паризу, не могу тачно дознати. Прошле седмице комитет је имао састанак у Женеви на којему се је расправљало питање о подели Србије међу Аустријом, Бугарском и Црном Гором још пре него што се рат сврши.

Бибиков.

Бр. 134

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 81 *28 новембра / 11 дец. 1916 год.*

Поверљиво.

Из два извора Црногорска влада је добила вести о саветовању у Монтреу између неких Црногораца, Срба и Аустро-Немаца односно уређења будуће Југословенске државе. Један од главних покретача овог саветовања јесте Мијушковић. После ових саветовања била је послана Аустриском Императору молба коју је потписало око 100 лица, о стварању Југословенске државе на челу које би био постављен Краљевић Данило или Краљевић Мирко. У штампи се већ појавила вест о намерама Аустрије да створи сличну државу, која би била њој потчињена. Ових дана допутовао је у Париз с југа Француске Краљевић Данило, после чега Краљ, по речима Радовића, поново наговештава могућност абдикације ако његов положај не буде осигуран.

Иславин.

Бр. 135

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 84 *2/15 децембра 1916 год.*

Веза моје депеше Веретњикову бр. 83.

Скрећем пажњу Вашему Превасходству, да је за време рата Црногорска влада забранила ступање у руску војску свима јункерима који су свршили у Русији. Забрана је

уследила од Краља који се труди окупити што већи број људи за засебни Црногорски одред. За сада мисао о засебном одреду налази мало присталица међу самим Црногорцима, примером чему може послужити отказ једног од бољих Црногорских генерала — Гојнића, да се прими команде овог одреда. Генерал Гојнић, противно жељи Краљевој, већ је отпутовао у Русију ради ступања у нашу активну војску.

Иславин.

Бр. 136

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 90 Париз

10/23 децембра 1916 год.

Веза с мојом депешом бр. 82.

Француски посланик саопштио ми је, да је контрола у своме реферату скренула пажњу на неопходност брисања Црногорског буџета поменутих 125.000 франака због тога што не постоји одред ради чијег издржавања је асигнована ова сума.

Иславин.

Бр. 137

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 92 Париз

12/25 децембра 1916 год.

Депеширам у Вашигтон. Молим да се предадне црногорском консулу Сеферовићу: „Поново смо се известили да ваш рад на скупљању добровољаца може повући за вас непријатности. Молим да будете врло пажљиви и да знате како ви нисте позвани скупљати добровољце. Известите ме о примљеној мојој депеши од 1 децембра. Ваше писмо од 30 новембра примљено је. Радовић“

Иславин.

Бр. 138

Руски посланик при Црногорском Двору

Хофмајстору Нератову

Бр. 91 *12/25 децембра 1916 год.*

Копија у вашингтон.

Веза с вашом депешом бр. 5356. Разговарао сам с француским послаником, који ми је поново потврдио одлуку Француске владе о недопуштању формирања црногорског одреда у Француској. Осим овога скренуо је пажњу Радовићу на агитацију која се продужава у Америци ради скупљања Јужних Словена за Црногорски одред. Црногорском консулу у Њујорку већ је указано на ову жељу Савезника. Моја депеша бр. 79. Ипак је могуће да Краљ даје

непосредно противполомна наређења консулу у Торонто, у Канади. Пре кратког времена Краљ је послао у Америку неког Црногорца с тим циљем. Желети је, мени изгледа, да се провери на месту рад како ових консула тако и поменутих агената, чији ће рад вероватно пратити мој Бечки колега, Михаиловић, који је постављен за посланика у Вашингтону. Тада би се дала могућност, у колико ја могу увидети, за предузимање мера ради обуставе њиховог незаконитог рада у неутралним државама. Ове мере може предузети Императорско посланство у Вашингтону ступајући у везу с Енглеском владом односно врбовања добровољаца у Канади. Засада пак услед мојега настојања, Радовић је поново наредио Црногорском консулу у Њујорку да се уздржава од врбовања лица за поменути одред. Текст ове депеше шиље се под бр. 92.

Иславин.

Бр. 139

Помоћник Руског Министра Спољних Послова посланику при Црногорском Двору.

Бр. 5356 *17/30 децембра 1916 год.*

По вестима које имамо, агенти Црногорске владе воде јаку агитацију у Удруженим Државама Северне Америке и Јужно-америчким државама међу Југословенима ради скупљања добровољаца за Црногорску војску.

Вама је већ познат одречни став Императорске владе према намерама Краља Николе да формира самосталну војничку јединицу.

Овај поглед Императорске владе, по речима француског посланика, дели такође и француска влада. Изволте, услед овога, у споразуму с Вашим француским колегом

предузети мере, како би се прекратио овај рад агената Црногорске владе, јер то може довести до противног дејства од стране владе Северо-америчких Удружених Држава. Депеширајте о последицама.

Нератов.

Бр. 140

Императорска руска мисија при Црногор. влади.

Бр. 120

Пов. Париз, 30 дец. 1916 г. у другом политичком одељењу.

(За блиски исток).

Императорска мисија има част у прилогу послати у оделење брошуру коју је доставио њен аутор: „La Veritá sugli, ultimi avvenimentti de la Monténégro.“ (?) (Истина о последњим догађајима у Црној Гори). Аутор ове брошуре, почасни руски вице-консул у Турину, Гарини, лично ју је предао Краљу Николи, који је изјавио овом приликом господину Гарини, да је мисао која се проводи при крају књиге о стварању Велике Србије неоствартьива и непожељена. Краља Николу особито непријатно је дирнуло то, што се ова мисао почиње ширити и у италијанској штампи. Гарини је изјавио, да у уједињењу Срба гледа брану против ширења Аустронемачког утицаја на побрежју Јадранског мора и зато је одлучио да и у будуће скреће пажњу Италијанцима на ову опасност. Што се тиче осталог дела ове брошуре, то су у њој изложени у хронолошком реду само официјалне вестви о Црногорским догађајима крајем 1915 год. и почетком 1916 г. Појединости које су аутору познате о везама министра претседника Мијушковића с Аустријом, о преговорима Краљевића Данила с грофом Бернсдорфом посредством црногорског консула у Милану и т.д., нису изнесене у овом штампаном раду због тога, што би се добило у неколико једнострано осветљење догађаја.

Иславин.

Бр. 141

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 97 Париз

31 дец. 1916 г. / 13 јан. 1917 г.

Аустријски агенти у Швајцарској старају се привући на своју страну Црногорце и утицати на Краља Николу посреством разних личности, а у првом реду бившег министра претседника Мијушковића. Последњи је баш сада допутовао на неколико дана из Швајцарске у Париз, ради утицаја на Краља Николу. Француска влада решила је да у будуће не дозвољава долазак Мијушковићу.

Иславин.

Бр. 142

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 93 Париз

31 дец. 1916 г. / 13 јан. 1917 год.

Веза с мојима бр. 80 и 90.

Услед молбе којом се у своје време Краљ Никола обратио Француској влади, ова је сада обавестила црногорску владу да је за концентрацију Црногорског одреда одређен лагер близу Бизерта. Мој француски колега рекао ми је, да одговор, који је дат само ради форме, не мења поглед француске владе на ово питање. Мислим да би могло бити од користи поново потврдити посреством Палео-

лога одречни став Императорске владе према назначеном пројекту Краља Николе и настојати да се из Црногорског буџета избаци месечна сума 125.000 франака, која је асигнована на овај циљ.

Иславин.

Бр. 143

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 6 *18/31 јануара 1917 год.*

Копија у Рим.

По вестима које је добио мој француски колега. Сонино је као бајаги саветовао Краљу Николи да из политичких разлога отпусти Радовића. То исто је саветовао и Књаз Петар из личних разлога, јер је Радовић истом укинуо издржавање зато што живи у Паризу а не на фронту код генерала Лохвицког. Садашњи Министар финансија Илић пожурио је да задовољи Књаза Петра који живи у Паризу.

Иславин.

Бр. 144

Императорска руска мисија при Црногорској влади

№ 11

У другом политичком одељку.

Париз

23 јан. (5 февр.) 1917 год.

Императорска мисија има част послати уз ово на увиђај Одељења Бр. „Цетињске Новине“, од 10 децембра прошле године које издају у Цетињу Аустријске власти. У

овом броју изнесена је похвална беседа коју је изрекао Барски католички архиепископ Добрачић поводом смрти Императора Фрање Јосифа. Брат овог архиепископа, који је живео досада у Риму, позван је у Париз на рад у новом кабинету Томановића (?). Осим овога у овом броју налази се и други чланак који заслужује пажњу, а који говори о Краљу Николи и о старању Аусриских власти да његове интересе ставе под своју заштиту као и да изазову међу Црногорцима неповерење према Србијанцима.

Иславин.

Прилог Цетињске Новине од 10 децембра 1916 г. Бр. 34.

Бр. 145

На адресу оделења за штампу.

Депеша руског Отправника послова у Берну

Број 103 *27 јануара 1917 г.*

Од почетка децембра у Аустро-Угарској и Бугарској штампи примећује се тенденција да се спреми тло за оснивање Југословенске државе центар које би била Црна Гора. „Пестер Лојд" од 1 децембра доноси чланак д-ра Сиска који изражава забринутост ауторитативних личности у Аустрији за економски живот Црне Горе. „Цетињске Новине" од 10 децембра доносе чланак уперен против споразумних држава, које као да заборављају Црну Гору и које се рђаво односе к њеном Краљу. „Камбана" од 12 децембра каже: „Не треба више говорити о Црној Гори као о непријатељској држави". — „Ехо Бугарски" од 4 јануара пише: „Свако слави црногорска брда и њену светску славу", и на послетку „Грацер Тагеспост" од 23 децембра саопштава из Цетиња да је већи број црногорских интернираца добио дозволу да се врати у Црну Гору и већ се враћа.

Бибиков.

(Преведено с францускoг)

Бр. 146

Руски посланик при Црногорском Двору

Министар Спољних Послова

Бр. . . . *23 фебр. / 8 марта 1916 год.*

Копија у Вашингтон.

Напомена о обновљењу Црне Горе у ноти Савезника С. А. С. држава у прошлом децембру дала је повода Краљу Црногорском да поново протествује против уједињења Срба. У намери да заинтересује јавно мњење за будућу судбину Црне Горе, Краљ је замолио овдашњег кореспондента „Њујорк Тајмса" да изнесе у овим новинама апел на Американски народ. У овом апелу Краљ указује на благопријатни одношај савезника по питању о независности његове државе и изражава наду, да је и Америка за обнову потпуно независне и слободне Црне Горе.

Иславин.

Бр. 147

Руски посланик при Црногорском Двору у Паризу

Министру Иностраних Дела.

Бр. 62 *1/14 априла 1917 год.*

Веза с мојим бр. 13.

Ових дана Американски посланик посетио је Краља Николу, који се стара да се обезбеди обећањем Америке односно рестаурације независности Црне Горе. Ради веза с Америком Краљ се користи, између осталог, услугама овдашњег кореспондента „Њујорк-Тајмса" Италијанца Боцани.

Иславин.

Бр. 148

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 24 Париз

14/27 априла 1917 год.

Црногорски Краљевић Данило, који је овамо допутовао с југа, убеђује Краља у неопходности промене садашњег Црногорског министарства. Краљевић би желео вратити на власт бившег претседника Министарског савета Мијушковића, који је одиграо тако видну улогу крајем 1915 г. Спремајући терен за ово Мијушковић је ту скоро декларисао себе у Швајцарској штами као присталицу Уједињења са Србијом. При познатој његовој склоности к Аустрији уједињење које би он спроводио могло би добити нежељени правац како за Србију тако и за нас. Као други кандидат за Црногорског министра Спољних послова јавља се Пламенац, који се користи подршком Италије, али против њега је Краљевић Данило. За сада Краљ није донео коначно решење о смени Матановића.

Иславин.

Бр. 149

Оставка Претседника Црногорске Владе у Француској ђенерала Мила Матановића.

Његовом Величанству Краљу Николи, Господару Црне Горе.

Ваше Величанство,

Примивши се тешке дужности састава нове владе, коју ми је Ваше Величанство, благоизволело поверити и предузимајући управу над државним пословима, свјестан сам био велике одговорности, коју на себе узимам, те нијесам себи затајивао тежину задатка, који ми је у дио пао.

Ово сам у толико лакше могао процијенити, што сам будући чланом пређашње владе, имао прилике да спознам оволику неповољност, може се казати критичност наше политичке ситуације, која је иза катастрофе наше домовине наступила.

Па и поред свега овога, упркос свих препона, које смо назирао, нијесам мислио, да се смијем оглушити о осећање дужности, које ми је налагало, да у оскудици искуснијих и опробанијих државника, који су на жалост у заробљеној домовини остали — ставим своје скромне снаге у службу народу и Вашем Величанству, залажући се с оном истом преданошћу, којом сам као војник и свој живот пред непријатељем излагао.

Будући чланом пређашњег Кабинета, ја сам се са његовим Претседником разишао у питању ријешења деликатног, а по доцнији мирни развитак Српског народа преважног династичког питања.

Начин ријешења бившег Претседника слијевању наших двију народних династија, и наизмјенично владање изгледао ми је компликован и у стварности неизводљив, и таконе природе, да је у примени могао уродити само далекосежним бескрајним заплетима.

Ја сам у томе питању онда дијелио опортунистичке надзоре, држећи да ће се на већ постојећим историјским базама, најпаметније и са најмање потреса извести то тешко дјело.

По осталим питањима, не губећи из вида и уважавајући крупна факта, која се на свијетској позорници одигравају, потпуно сам се слагао с пређашњим ми колегама.

Големи догађаји, који потресају свијет, стварају нову еру у историји човечанства. Усред хаоса тих догађаја завитлан је савколики наш народ, из којега ће, ако Бог да, благодарећи моћном оружју наших савезника, изаћи свјетло, уједињен и велик.

Данашње доба, Величанство, јесте доба великих и свјесних народних покрета и таласања, које ће измијенити изглед свијета и дати му нове, савршеније и праведније облике — једном речју — наше доба живи у знаку демократије.

Ваше Величанство!

Наша ужа домовина Црна Гора није се могла нити смјела отети овоме општем покрету и измјени. Оног дана и часа, кад су између ње и суседне јој браће по крви и језику, а напосе Краљевине Србије, пале преграде, које су их вјековима дијелиле, наметнуо се по себи проблем преудрешења државе. Новој ситуацији одговарао је нови државни облик. Досадашњи сепаратни облик, будући несавремен и преживјевши се, постао је у будуће за вазда немогућ.

Ваше Величанство!

Схватајући на овај начин данашњу општу политичку ситуацију, Краљевска Влада, којој имам част бити шеф, израдила је доследно томе свој програм државнога рада, а с којим се Ваше Величанство благоизвољело потпуно сложити и одобрити га.

Ваше Величанство!

Из свега овога горе изложеног само по себи проистиче, да је тежиште владина програма било у преуређењу наших односаја с Краљевином Србијом, доношењем једног кон-

кретног приједлога о уједињењу, а које би се по усвајању обадвају странака овдје поднијело, разумије се, на санкционисање мјеродавним тијелима и народу по повратку у домовину.

Приступање овом послу није се већ с тога смјело одуговлачити и отезати, што је од њега зависио и наш однośај наспрам савезника, који хоће да створе јаку Југословенску државу на југоистоку Европе, као бедем против германског надирања.

Пут ка побољшању наших одношаја наспрам савезника водио је директно преко овог домаћег српског питања, у изношењу којег се од Кр. Владе имала да пружи залога наше искрености и лојалности.

Ваше Величанство!

Не једном је Краљевска влада износила усмено ове крупне разлоге пред Ваше Величанство, молећи да нам напокон изволи издати потребни мандат за стварање конкретног пројекта о Унији заједно с легалним претставником братске Краљевине.

Затражући ово, Кр. Влади је лебдило пред очима широка стаза народне политике, која би је једино довела до спасоносног циља — иначе фатално и неминовно осуђена је да пође трагом антинационалне и сепаратистичке политике, која би довела до пропасти земљу и династију.

Ваше Величанство!

Руковођена овим мотивима, Краљевска Влада поднела је 2/15 маја ове године писмену преставку, инсистирајући, да Ваше Величанство благоволи донети толико жељну одлуку, давши јој тражени мандат.

Њена нада у томе, на жалост, била је осујећена. Рђаве последице, што су отуд настале, покопале су и оно нешто престижа, што је преостало, јер се горње ускраћивање није могло у мјеродавним круговима схватити друкчије, него као колебање у опредељењу погледом на велику интернационалну политику, која дијели свијет у два табора.

Осим тога, Ваше Величанство нашло је за сходно покрнути велика и веома деликатна питања политичка, чије би се решење и одобрење противило не само духу владина програма, него и земаљском Уставу.

Ваше Величанство!

Депешом коју је Ваше Величанство упутило Њ. В. Краљу Италије негира се наш национални југословенски идеал, који исповиједа једну и нераздјељиву Југославију; преко овог акта Краљевска Влада није смјела ћутке прећи.

Ваше Величанство!

Болом у души, са дубоким жаљењем увиђам, да ми је извођење једне националне политике немогуће онда, кад династички моменти претежу.

Повукујући нужне консеквенце из свега овог горе изложеног, не преостаје ми ништа друго до поднијети оставку на звање Претседника Ваше Владе, дубоко благодарећи на повјерењу, које ми је Ваше Величанство благоизволело указати.

Вашем Величанству одани

Неји, 9/23-VI. јуна 1917.

Претсједник Министарског савјета.
Министар војни и заступник
Министра унутрашњих дела,
Бригадир, Мило С. Матановић с. р.

Бр. 150

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 47

Париз
10/23 јуни 1917 год.

Веза с мојом депешом бр. 39.

По вестима мојега србијанског колеге, крајем прошле године закључио је споразум Пламенац с Италијом у Риму по којему се уступа Црној Гори део северне Албаније. Овим се и може објаснити радост Краља и Краљевића Данила поводом протектората, који је Италија објавила над Албанијом.

Иславин.

Бр. 151

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 45 Париз

10/23 јуни 1917 год.

Копија у Рим.

Краљ се обратио француском посланику с молбом да се удаљи из Француске претседник црногорског „Комитета Уједињење“, бивши Министар Радовић указујући на то, да он не може дозволити да Радовић постане „други Венизелос“. У случају да се не удовољи његовој молби, Краљ се спрема отпутовати у Италију ради живљења тамо до краја рата, а на ово га наговара Краљевић Данило. Отказујући удовољењу наведене молбе, Француски посланик саопштио је Краљу, да у случају отпутовања у Италију Француска ће обуставити издавање помоћи Црногорској влади. Услед овога Краљ је решио да је практичније неостављати за сад Француску.

Иславин.

Бр. 152

Мин. спољних послова. Поверљиво
Руска мисија у Буенос Аиресу. У II Департаменту.

Бр. 121 *25 јуна (8 јула 1917 г.)*

Група Црногораца који живе у Аргентини обратила се је к мени с молбом да не откажем у доставци, преко Мин. Спољних послова, Господину Претседнику министарског савета приложено писмо с његовим протестом против одлуке

Црногорске владе да се не дозволи овамошњим за рат способним Црногорцима присаједињење Југословенима, које организује овде агент Србијанске владе Познановић. Сличне мере предузела је поменута група код овдашњих посланика Енглеске и Француске.

Штајн.

Прилог

Ваше Превасходство,

Потписани Црногорци сматрају за своју дужност доставити Вашему Превасходству следеће:

Око две хиљаде Црногораца разбацани су на територији републике Аргентине. Од њих је више од половине потпуно способно за војничку дужност. Они сагоревају од жеље да се присаједине својој Србијанској браћи која се боре на Солунском фронту, или ма којој другој армији, која се бори противу општег непријатеља. Они би били срећни кад би тамо пролили своју крв. Овде они буквално пропадају у сиромаштву због беспослице. Покушај, који је учинила Србијанска влада, да се сједине сви словенски елементи, који живе у Аргентини, ради отправке на фронт у борбене редове, претрпео је у односу к Црногорцима потпун неуспех, због тога што је стигла официјална одлука Црногорске владе, која забрањује Црногорцима да се стављају на расположење Србијанским агентима. Ово наређењеуследило је због провокације мање групе Црногораца неодговорних и злонамерних, који живе у Буенос-Аиресу. Молим Ваше Превасходство да уђе у наш положај и да дејствује где треба, како би се уклониле сметње, које нас спречавају присаједипити се браћи по оружју и које задржавају нас овде у бесциљном животу.

Изјављујући своју велику благодарност за све што је Ваше Превасходство за нас учинило у изложеном имамо част бити Вашег Превасходства понизне слуге.

Следује 41 потпис.

Буенос-Аирес 8 јуна 1917 г.
(Превод с француског)

Бр. 153

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 52 *28 јуна / 11 јула 1917 год.*

Копија на Крф.

Ових дана Црногорска влада послала је Србијанској влади ноту с предлогом, да се ступи у преговоре ради утврђења основе на којој би се могло доћи до тешњег зближења међу двама народима. У ноти, између осталог, изражава се жеља доћи до сагласности у Албанском питању. Одговор Србије још није примљен. Овде се очекује брзи долазак Пашића.

Иславин.

Бр. 154

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 56 Париз

9/22 јула 1917 год.

Црногорски министар спољних послова предао ми је ноту с молбом, хитно ставити до знања привременој влади њен садржај, а имено: „У овдашњој штампи појавило се официјално саопштење Француске владе по поводу састанка у Паризу 25 јула конференције савезника ради дискусије питања о саставу Солунске Армије и уопште о рату на Балкану. Сагласно овом саопштењу на конференцији ће узети учешће следеће државе: Енглеска, Италија, Русија и

Француска и са саветујућим гласом Румунија, Србија и Грчка. Црногорска влада сматра за дужност уложити протест код савезничких влада поводом искључења Црне Горе са ове конференције, јер се Црна Гора, као Балканска држава, примивши учешће у рату заједно са осталим савезницима, не може не интересовати решењем, које се тиче Балкана, а следствено и њеним животним интересом, те не може ни бити удаљена од тих решења. Приговор, да Цроа Гора не прима активног учешћа у Македонском бојишту, не може послужити довољним разлогом, да се она игнорише. Што Црногорска армија нема својих преставника у Маћедонској армији то је, као што је познато, дошло услед сталног неудовољења молбе црногорске владе односно формирања Црногорског одреда с Црногорском заставом, који би се борио заједно са Србијанцима, или у редовима француске армије било у Француској било на истоку. Неудовољење молбе ипак није сметнуло да неколике хиљаде Црногораца ратују на Маћедонском фронту, било под заставом Србијанском, било у редовима бившег Босанског легиона.

Услед изложеног Црногорска влада обраћа се Савезничким владама с молбом размотрити и поништити решење, које искључује Црну Гору са те конференције, јер сличним решењем не би се Црној Гори признао карактер Савезничке државе, а не би се такође признале ни оне жртве које је учинила у последњим Балканским ратовима.

Ислaвин.

Бр. 155

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 62 Париз

18 јула 1917 год.

Црногорски Министар спољних послова поверљиво ми је саопштио да је Сонино, враћајући се преко Париза са лондонске конференције, изјавио да је обновљење Црногорске независности обезбеђено. Са своје стране црногорска влада очекује одговор српске владе на своју ноту у којој је предложила да се ступи у преговоре ради уређења будућих узајамних односа међу обема државама.

Иславин.

Бр. 156

Руски посланик при Црногорском Двору

Министру Иностраних Дела.

Бр. 66 Париз

22 авг. / 4 септ. 1917 год.

По речима Црногорског Министра спољних послова Пашићу су дати савети у Лондону и Паризу, да се што је могуће брже дође до сагласности са Италијом о Југословенском питању. Као да је од стране Сонина изјављено у Лондону, да Италија не може дозволити владавину Србије на Јадранском мору и овдашњи италијански посланик пре кратког времена потврдио је Краљу Николи обећање о обновљењу независности Црне Горе.

Иславин.

Бр. 157

Аустријске „Цетињске Новине“

од 11 априла 1918 год. Бр. 173

Разговор с црногорским генералом Јанком Вукотићем.

Донашамо овиме у цијелости разговор, који је изишао у „Јутарњем Листу“ од 1. априла о. г.

Ми смо 22. ожујка, као наш посебни брзојавни извештај донијели изјаву црногорске владе у Француској, у којој је споменуто и име црногорског генерала сердара Јанка Вукотића, који се сада налази интерниран.

Наш изванредни дописник посетио је госп. Вукотића и показавши му тај брзојав, замолио га за кратки разговор о тој ствари.

Госп. *Вукотић* примио је нашег дописника врло љубазно и у разговору изјавио ово:

— Прочитао сам тај брзојав у „Јутарњем Листу“ и из њега закључујем, да је црногорска влада у Француској издала читаву брошуру ради објашњења својих поступака у Црној Гори у вријеме нашег слома и капитулације.

Ја не знам, шта је све изнешено у тој брошури, па једно ради тога, те обзиром на мој и сувише тежак положај, а и са других врло важних разлога, морам проћи преко многих одлучних чињеница, које би потпуно освијетлиле догађаје, који су се у то вријеме одиграли у Црној Гори.

— Али, Ви сте, господине генерале, апострофирани у тој изјави.

— У колико сам, ипак, у тој изјави ја лично тангиран, и колико се то у овом брзојаву истиче, могу Вам рећи само ово:

Није истина, да сам ја био генералисимус црногорске војске у овоме свјетском рату. Ја сам био шеф штаба врховне команде од почетка рата до 22.[1]) августа 1914., и једновремено командант херцеговачког одреда црногорске војске. Од 22. аугуста 1914. па све до 17. јануара 1916. го-

---

1) Датум се разумије по новом календару.

дине био сам искључиво командант санџачке црногорске војске, а то је ова војска, која је оперирала у Босни, и после штитила одступање српске војске приликом њеног пораза.

Начелници штаба врховне команде црногорске војске, или, како то данашња црногорска влада краља Николе каже, генералисимуси, били су: српски генерал Божа *Јанковић* од 22. августа 1914., па до заузећа Скадра 1915. године, а тад га је замијенио његов дотадањи помоћник српски генералштабни пуковник Петар *Пешић*, који је остао начелником штаба све до 17. јануара 1916.

Тадања црногорска влада под предсједништвом *Лазара Мијушковића* понудила је аустро-угарској влади мир *13. јануара 1916.* и ту је понуду Мијушковић саопћио и представницима савезних држава званичним актом, наглашујући у њему између осталога и ово: *„Непријатељ је узео све стратешке тачке наше земље. Узео је нашу пријестоницу и пријети заузећем земље. У унутрашњости земље је неред, пљачка и буна, све то због глади и пријепчивих болести"*.

Пуковник Пешић напустио је Црну Гору 17. или 18. јануара 1916., и на одласку ми саопћио, да га, по краљевој наредби, имам замијенити у дужности, дакле неколико дана послије свега, што се догодило и пошто се већ преговарало о примирју и миру.

Примив на овај начин дужност начелника штаба, а рачунајући, да ће српска војска, као што ми је рекао пуковник Пешић, у довољној снази заузети обранбене положаје дуж Бојане и око Скадра, те мени и мојој војсци осигурати једину одступницу преко Скадра, *ја сам одмах, по одобрењу краља Николе,* издао наређење читавој црногорској војсци — од које се скоро већи дио налазио дуж ријеке Таре и Лима и на херцеговачкој граници, — да одступа правцем на Подгорицу, одатле ћемо преко Скадра за Албанију.

Никакове друге наредбе за одступање црногорске војске није нико никоме издавао, а најмање мени краљ Никола онакову, како то безочно и бестидно, ево по други пут, изјављује његова мизерна влада у Парицу.

Краљ Никола је отпутовао из Подгорице 19. јануара у Скадар, а 20. јануара из Скадра даље. Исте вечери насту-

пиле су аустро-угарске чете, ни од кога несметане, уз ријеку Бојану, а сутра дан, 21. јануара, ушле у Скадар, и тако нам пресјекле једину могућу одступницу прије, него је и један мој војник од херцеговачког одреда или санџачке војске стигао и у Подгорицу.

Све је ово краљу Николи било добро познато, па како ми је онда могао издавати наређења чак из Бариа у Италији, као што је то још у првој својој изјави устврдио предсједник његове владе у Француској, Лазар Мијушковић, и то ништа мање него: „Непрестано енергично опирање". — „Покривати српски узмак!?" и. т. д.

21. јануара издала је црногорска влада у Подгорици прокламацију за народ и војску, у којој јавља, да пошто је краљ напустио земљу, узима краљевску власт у своје руке, и мене исти тај дан званичним актом раздријешили дужности шефа штаба. Тако сам ја ето, као што то вели црногорска влада у Француској, био „генералисимус" црногорске војске пуна четири дана, кад је већ све било пропало.

Много би боље учиниле и више користиле своме краљу и напаћеном народу разне владе краља Николе, да су имале толико смелости, па да су одмах рекле праву истину о капитулацији Црне Горе, него овим измишљањем и конструисањем разних докумената, који нијесу никад ни постојали.

Више Вам, господине, за сад не могу ништа рећи о овој ствари, само *напомињем, да ће, надам се, доћи вријеме, кад ће се све то објаснити и поткријепити непобитним документима и чињеницама, пред којима ће поцрвенити и оборити главу доста њих, који се томе данас и не надају.*[1]

---

[1]) Србијански официри напустили су Црногорску Врховну Команду 2 јануара 1916 године. (Примедба А. Лубурића).

Бр. 158

Изјава Црногорских официра.

Приликом изласка из заробљеничких логора и нашега ослобођења, а у циљу нашег држања и рада те на основу и у духу досадашњих наших погледа и изјава налазимо за потребно и овим путем нагласити:

1. Да је данашњи рат, који је донео слободу свему југословенском племену, поведен и довршен за остварење наших националних идеала, надчовјечанским подвизима, обилном савешћу, високим умом и беспримјерним пожртвовањем од стране витешке српске, југословенске Србије.

2. Да је Црнагора, као вјековни поборник и заштитник слободе и јединства српског народа, овај рат поздравила и повела с највећим одушевљењем и самопрегоријевањем са своје стране, те су оданошћу и радом народа и крвљу најбоље своје снаге, тај свој завјет достојно искупили и војска и народ Црнегоре.

3. Да је Црногора, поред свих својих историјских заслуга, тежња и жртава за слободу своје браће, поред пуног права да поносито у друштву с осталим дјеловима нашег племена, буде темељ наше општенародне зграде, ипак изашла и пред собом, својим народом и пред јавношћу обиљежена испод тих заслуга и принешених жртава.

4. Да је за такав положај, у који је доведена Црнагора, једини виновник и одговорник званичност црногорска, а то је владар Црнегоре с његовим домом и његовим политичким и војним савјетницима, јер очигледно излази да је та званичност, ти фактори су и у миру тајно заводили несрпским путем Црнугору на друм и у оквир непријатељских тежња, а у току овога рата и у најкритичнијем моменту по српско племе, по представника његова, они су мучки и бездушно том представнику нацијоналне снаге и моћи стављали небратске препоне, а као завршени чин тих препона приредили с непријатељем и грозну и нечасну катастрофу својој држави, треснули о земљу снагу, слободу и име Црнегоре, одузели браћи братску потпору и гнусним начином

бацили под ноге непријатеља свога славно оружје црногорско.

5. Да су ти званични фактори, ради нискога и ускога сепаратизма, ради династичких интереса и бестијалне себичности, отишли у издају оданог им народа и државе, у издају српске мисли и дјела, те тим чином навукли нечисту завјесу на сјајну прошлост Црнегоре, на њене свете аманете, на свијетле гробове и на витеш. дух свагда борбене и поносне Црнегоре, разрешавајући самим тим народ свих обзира, веза и обавеза, према њима.

6. Да народ и војска сваки исправни политички радник, сваки часни и савјесни официр и војник, радник и грађанин — једном ријечи, сваки чисти и честити син Црнегоре, дубоко осјећају и свјесно схваћају колико им високу дужност диктује савјест да издајнике домовине, злочинце народне слободе, гробаре српске мисли, доведу пред свој суд, пред суд мученичке крви и зноја народног, суд гдје има дати своју ријеч увријеђена душа и част, живот и српско име Црнегоре.

7. Да Црногорци тај суд и захтјев траже и тражиће док не остваре без обзира какву ће форму узети ријешење о државном склопу опште куће ослобођених Југословена: без обзира на какве назоре и државне разлоге водећих српских и југословенских политичара.

8. Да на том гледишту остајући и тим путем корачајући ми црногорски официри поздрављајући нови живот наше нације и сједињујући се с њом, тежимо унијети сву љубав и полет, сву моралну, умну и физичку силу на уздигнуће и сјај слободе и јединства државе Срба, Хрвата и Словенаца.

У име 450 црногорских интернираних официра: одбор:

командири:
Јован Жижић, Блажо Божовић, Ново Гилић, Јован Вуксановић, Спасоје Лазаревић,

капетани:
Мило Кењић, Љубо Новаковић,

поручник:
Љубо Полексић.

Босанска Пошта, Сарајево.

ДОДАТАК

Бр. 159

Црногорски владика Петар Петровић „свети“

издаје Карађорђа 1809 године

Отъ нась Петра Петровића владыке црногорскога и каваліера Россійскога світломе Чиладинъ бегу већилу Тахиръ пашину и забиту скадарскоме мило и драго пріятељско поздравлѣнѣ.

А по томе ето разуміешь како се гласи са сваке стране да су се нашли цари[1]) заратили, али Я немамь оть нашега девлета никакве заповіеди у име тога посла, иако само што чуемь да є рать како люди говоре и да є Карађорђіе съ нѣговомь войском истинито ударио на толико мјестахь и узео Вышеградь, Пріеполѣ, Сѣницу, Дугу Поляну и Нови Варошь, а Зворникь и Нишь опколіо; пакъ чуемь да є Хасань Хоть су нѣколико войске поша супроть Карађорђа и да се справляю спахіе оть ваше землѣ да иду на войску. Ти знашь како се ми с вама налазимо у миръ, а сь Ерцеговиномь у рать. И мени доходе често жалбе оть нашіехь краичника на Турке ерцеговачке, али Я до сада ніесамь пуштао ніеднога Црногорца ни Брђанина мимо нашіехь граница да иде Карађорђий на помоћь; но ако то буде, истина да є Хасань Хоть поша, како овамо чуемо, и ако спахіе пођу своме цару на индать, валя да и ми идемо нашему[2]) и да не речете єре є сь наше стране приевара.

---

[1]) Мисли на руског и турског.

[2]) Мисли на руског цара.

Ја желимь да се чисто разговоримо и да ови мирь не поломимо: зашто кад смо се умирили ніесмо за ове после никаква разговора, ни договора учинили, нако само што мирь међу нама утврдили и погодбу учинили, ако би коя страна заповіеди отъ свога цара да иде супроть оне друге на войску, да један другогъ извѣсти мѣсецъ дана прије него ли сь войскомь кренемо. И я на ову погодбу са свіема Црногорцыма и Брђанима стоймь непокобимо; а што се до Ерцеговине тиче, то є напонасе, ми шь ньима мира немамо, и я видимь да они нась задіеваю и да на себе зло и несрећу зову, зашто не пазе како ће се бранити оть толике войске, коя на ныхь иде, но како ће своју раю ћерати, доклень силомь жалостне раетнике наћераю да учине као што є Карађорђіе сь нѣговомь дружиномь учиніио; али нека Ерцеговци чине што хоће, него ми и ви да стоимо у мирь. И зато што самь Бећирь аги Сердаровићу поради Селманаге Мећикукића учини начинь, како є право да сь тога не буде какве смутнѣ. И да си здраво!

На Цетинѣ мая 28 1809.[1])

Бр. 160

Оть нась Петра Петровића владыке црногорскога и кавалiера россiйскога свiетломь Чиладимь бегу већилу Тахирь пашину и забиту скадарскому и Албанскому мило и драго поздравлѣ.

Ево ти ютрось послахь єдно моє писмо, а иза тога дођоше неки Црногорци изь Подгорице, кой ми казаше да се истинито купи ваша войска, да иде на Васоєвиће оли противь Карађорђiя. Такођерь ми рекоше, да є зва бегь Османагићь Пипере да и они иду на ту войску; ово су чули оть истога бега када є Пиперима говоріо. Я не знамь вашу войску куда ће и на кога ходити; али ти знашь, да су Пипери люди наши;

[1]) Пренето из часописа „Седмица", 1856, стр. 49.

по коему даклемь разлогу хоће Османагићь, да му иду безь моега зная и договора на индать?

Ми смо фалећи Бога с вама и вы сь нама у мирь, неваля да єдань другоме чинимо што прилика ніе чинити, зато те приятельски молимь, нека се оть Пипера прође, кой ніесу нѣгови него мой, да сь тога не буде смутня међу вама и нама, зашто я то желимь и зато ти на прешу пишемь, да ти како забить и заповѣдникь Скендеріе и Албаніие не допустишь ову работу до смутиђ, и да ми убрзо на ово писмо одговоришь, докле се ніе ови народь узбуніио, да га я могу по твоему одговору смирити и да си здраво.

На Цетинђ 29 маја.[1])

Бр. 161

Владика Раде

у служби Аустрије

1848.

Од мене Владике Црногорскога и Брдскога Петра Петровића Његоша свему свјаштенству, капетанима, кнезовима и свему народу бокешкому поздрав.

Чуо сам и ујерио сам се, да је сва Бока у договору сдружена и непокорна се показала својему законитоме ћесару Фердинанду I. без икаква узрока или невоље, него по примјеру других манитих народа, који ће себе и вас без икакве потребе упропастити. Бока је и Црна Гора тако спојена као душа и тијело; један народ и дух, један обичај и језик и један без другога не може ни живјети ни умријети и зато вас у срцу не разликујем од Црногораца и готов сам вазда с вама добро и зло дијелити. Али ја данас не видим

[1]) Пренето из часописа „Седмица", 1856, стр. 49—50.

да вам је икаква невоља, но права ваша обијест. Зато вас отечески совјетујем, да се ви те обијести прођете и да се своједу ћесару покорите као прави синови своједу оцу. Ако ли ме пак не шћесте послушати, знадите да ћу вам ја — с дозвољењем аустријске владе — с мојим Црногорциманазвати добро јутро и да ћу вам грђи но Турчин бити, а ви знате да се ја не шалим!

Тако знадите и да сте здраво.[1])

Бр. 162

Краљ Никола предаје Херцеговачке усташке батаљоне Аустрији 24 септембра 1878 год. код Требиња

Српска „Застава" 24 октобра 1878.

Дописи.

Суторина 7 октобра 1878 године.

Држим за своју дужност да вам саопштим, како је слиједила предаја оружја Херцеговачки усташке војске генералу Јовановићу.

На 16 септембар стигао је следећи позив на све командире херцеговачких батаљона.

„Господине командире!

По највишој наредби наше високе владе, нареди свакојему војнику твог батаљона, да се нареди и да сваки твој војник и ти пред њима будете у најпрву суботу у Билећу; сваки војник нека добро своју велику пушку очисти и нареди, па сви под оружјем и барјацима да будете у најпрву суботу у Билећу.

Обзнани свакојему твојему војнику, да ако који не би

1) Пренето из Цетињ. „Записа", стр. 366—367. 1937, бр. 6.

дошао на речени дан и на речено мјесто, да тај војник неће више нигда приступа имати ђе се браћа купе, јер ће у Билећу доћи сваки главар херцеговачки и за њима сва херцеговачка војска под оружјем и барјацима.

И да сте здраво.

Грахово 16 септембра 1878.
Сердар Саво Јовићевић, с. р.

Усљед овог позива сва се херцеговачка војска сабрала на одређени дан у Билећу, ђе је дочекао сердар Јовићевић, те рекао да ноће овде, а јутром рано да ће се сви кренути пут Требиња, ђе је стигао и велики војвода Петар Вукотић, Блажо Петровић, Никола Матановић ађутант, Милован Бошковић и Вуко Филипов су два писара, те да ће онде бити званична предаја аустријској власти.

У недељу 17 септембра[1]) крену се из Билеће именом следећи батаљони: Зубачко-Крушевачки, вој. Трипко Вукаловић, командир Томо Томашевић; Шумски, вој. архимандрит Мелентије Перовић, ком. Арсеније Мискин; Завођски, вој. Глигор Милићевић, ком. Никола Вујовић; Рудински, ком. Шћепан Папић, замјеник Мрдак Лубурић; Гатачки, вој. поп Богдан Зимоњић, командир Никола Гргур; Дабарски, вој. Јован Џомбета, командир Перо Муратовић; Невесињски први, ком. Кико Стевановић; Невесињски други, ком. Бошко Гузина, вој. Петар Радовић; Поповског по батаљона, ком. Лазар Мачуга; друга пола овог батаљона остала је код дон Ивана Мусића.

Кад је ова војска стигла на Јасен, сат хода више Требиња, ту је дочека велики војвода Петар Вукотић са својом пратњом и поздрави, те се заједно крену пут Горичког Поља, ово лежи испод[2]) Требиња.

На врху Горичког Поља војску дочека генерал Јовановић са својом пратњом и војничком музиком, те уз свирку уведе све батаљоне у Горичко Поље, ђе је са стране била улогорена аустријска војска са цијелом ратном опремом, од запада брдске батерије, а од истока вираху градски топови.

---

[1]) Биће 24, пошто је позив упућен у суботу 16 септ.

[2]) Треба изнад.

Пошто су сви херцеговачки батаљони уведени у Горичко Поље, сва се војска постави у парадном реду, те узме ријеч велики војвода Петар Вукотић и рече: „Браћо Херцеговци, као што видите Херцеговина је постала ћесара бечкога, ви као храбри и вјерни синови своје домовине, треба да признате ћесарову власт; поштено сте војевали за своју слободу, хвала вам на јуначком раду; знајте да Књаз и Ћесар живе у љубави као да су једна фамиља, лијепо ће вам бити; предајте острагуше овђе, а обично оружје, које су вам носили оци и дедови, носићете и ви, послушајте ме војници, ово је наредба свијетлога Господара".

Кад чуше они храбри витезови да морају предати оружје, сви остадоше као поражени, и зачу се неки страшни жубор; у том ступи пред господу ком. Невесињског батаљона, Бошко Гузина и рече: „Господо, за једног Бога, та ми смо се ево три године борили са Турцима и гинули за образ и поштење; а ви сада да нам дижете оружје, једино наше добро. Познато је какве смо муке и невоље претрпјели, колико крви пролили, сваки од нас изгубио је неко брата, неко оца, неко сина, а сви смо упропастили своје имање и остали без куће и кућишта, једино што нам до саде невријема остаде част и свијетао образ међу браћом; немојте нам саде, господо, у ово дирати". Овђе скочи сердар Јовићевић и рече: „ви положите оружје као јунаци, по наредби свога врховног вође, а то није понижење, него само да се тиме покаже оданост ћесару". На ово утиша се војска и погледа своје командире. Тада приступи војвода Петар Вукотић и рече ком. Тому Томашевићу да нареди своме батаљону да предаје острагуше, али Томашевић рече: „војводо, не подноси част војничка давати оружје, док се насред војске вије алајбарјак; од њега треба почети". Вукотић са пратњом приступи к батаљону Невесињском и позове алајбарјактара[1]) да преда барјак, али овај одговори: „војводо, као што знате, овај ми је алајбарјак подарио свијетли господар из своје руке на Црном Куку, кад је оно била на окупу сва црногорска и херцеговачка војска пред полазак на војну. Господар ми рече: „јуначе, ево ти

---

[1]) Јовицу Зиројевића.

алајбарјака, носи га поштено и не дај га другоме, док у теби живо срце куца". До данас сам поштено носио по свим војиштима у Херцеговини, многа су моја браћа око њега пала, потоком се крви пролило да се очува она висока част овог алајбарјака, па се у славу Бога и очувала. И ако је данас многа Невесињска мајка у црно завијена, па јели право, јели поштено, да ја данас мирно у туђе руке предам? О, не, ја га не смијем предати, јер би ме мртве кости онијех соколова, што око њега изгинуше, проклињали; ако га баш данас морам дати, то ћу га само у Петровића руке предати" — У то приступи г. Блажо Петровић и сузнијем очима прими алајбарјак; сигурно биће му на памети пало, да се онај на Црном Куку за слободу беше развио. Познато је да је г. Блажо јунак, а јунаци ни од љутих рана не плачу, а кад јунаку низ образ сузе лете, то је онда њему нешто много теже од најљуће ране! —

Пошто је алајбарјак предан, онда сви батаљони редом дадоше своје острагуше, те војници аустријски све на колима одвезоше у Требиње.

Оружје за појасом, мале пушке и ханџари, нијесу предани, већ је војска задржала, као своје домаће оружје. На окупу је било херцеговачке војске 6.750 војника. Пошто су сви херцеговачки батаљони предали острагуше, онда ђенерал Јовановић захвали војсци на послушности и указаној оданости, те рече: „Сада можете слободно са својим породицама прећи на своја кућишта и влада ће вам давати храну до нове жетве, помоћи вам куће сградити, даће вам сјемена, волове и све што треба да можете обдјелавати своју земљу, те у миру и благостању живјети, војводе и капетани поставиће се у меџлизе, а командири и официри, биће наименовани сердарима и арамбашама, и то сваки у свом мјесту са неким бројем пандура, да пази ред и чува границе од какве хајдучке чете. Сердари ће имати годишње 300 форинти плате, њихови замјеници 200 фор., официри 150 фор., и сувише, сви потребиту храну. Уздам се, дакле, да ћете благосиљати овај срећни за вас дан; будите дакле весели, а сада ће вам се дати да благујете: хљеба, меса и вина, па пошто се одморите овде нека сваки иде својој породици".

Кад се заврши ова свечаност, онда господа пођоше у град Требињски и народ херцеговачки оста да се заложи.

За вријеме бављења војске херцеговачке у Горичком Пољу, многи Турци дођоше да се поздраве са својим позданицима, те се ту заметне читава расправа међу неколицином главара, о прошастом и садашњем времену. Један Турчин рече: „валај — билај браћо, нико се није могао надати, да ће се ово свршити овим начином; турске ми вјере, ми смо сви овоме криви, камо среће да смо се ми као права браћа Срби, и ако нас вјере дијеле, лијепо сложили, те живјели у братском складу, као што су наши стари, док се нијесу Туркуше увалиле међу нама, па стале глобити аге и бегове, а ови опет своју рају, која их је хранила“.

У том ће један командир рећи: „Та, Турчине, што намећеш кривицу на све, него реци: ми Турци смо криви што брата нијесмо држали за брата, већ за роба, док нијесмо ископали себи пропаст“. Тако се даље говорило о свачаму, а између осталог један ће Турчин проговорити: „Валај, дивно ми је чудо, како ово сада нас називају „Хрват“[1]), не знам зашто нас овако прозваше; та познато је и ћораву, да смо ми по народности Срби, а по вјери Турци названи, зато што исповиједамо турску вјеру, па не знам одкуд изнађоше ову ријеч „Хрват“, ако није што смо се борили и хрвали за своју домовину, па нам као у подругу наметнуше ови странци име Хрват, али да — ако и ово не буде за дуго“.

Ово вам је у изводу опис предаје оружја херцеговачке војске.

Н.

---

1) До аустријске окупације (1878.) име Хрват у Босни и Херцеговини било је скоро непознато. То тврди и чувени хрватски историчар Вјекослав Клаић у своме делу „Босна“ (земљопис), стр. 71 (Загреб, 1878. Издање Матице Хрватске). Он у томе своме делу за све становнике у Босни, Херцеговини и Новопазарском Санџаку пише, да су по народности Хрвати, па били они католици, муслимани или православни. А у предговору на с. XII 10 просинца 1878. пише сасвим правилно ово: „У овој књизи рабим искључиво име хрватско, и то с тога, што не волим називу: хрватско-српскому. Узчита ли ову књигу кој Хрват, којему је милије име србско, нека помисли, да су Хрват

Бр. 163

Наредба Краља Николе преко Командира Бошка Мартиновића херцеговачким и бокешким усташима 6/5 1882 да одмах напусте борбу противу Аустрије и положе оружје Аустријанцима у Требињу или Црногорцима на Грахову.

Господину в. Трипку Вукаловићу и попу Тодору Деретићу.

Дошла ми је наредба од Највише Власти, да ви јавим да одма идете у Требиње, да предате своје оружје по сваки начин, ако нећете у Требиње, а ви дођите на нашу границу, да га нашој стражи предате, као што ће Кривошијани и Леденичани и Ораовчани. Сви су се јуче подписали, Петар Андрин, Ћето Којов, Петар Вукадинов, Вуко Миланов, Аћим Ђуров Суботић, Симо Перов, Лазар Тодоров, Мато Катурић.

Драга браћо, друга ви бит' не море, но ово што ви се наређује, па мислите на коју ћете страну. Одма ми одговорите што мислите.

Поздрављам све друштво

К. Бошко Мартиновић
Грахово 6 / 5-1882

На адреси: Господину војводи Тривку Вукаловићу и попу Тодору Деретићу ђе буду.

и Србин два имена за један те исти народ и нека нимало не зазире, што је мени кано рођеноме Хрвату милије име хрватско."

Свакако није без интереса напоменути, да је аустријска окупаторска војска при своме надирању у Босну и Херцеговину (1878) покореном становништву силом оружја натурала име Хрват, а забрањивала име Србин.

Бр. 164

Штаб
Треће Армије
О бр. 2149
27 августа 1916 год.
Острово.

Команданту Одреда пуковнику Васићу.

Саопштите трупама ову моју похвалу:

Командир 2 чете Срба добровољаца резервни поручник Симо Лазаревић са својим војницима: потпоручником Милошем Стојићевићем, потпоручником Вуком Лубурићем, Богданом Бабићем и наредником Бошком Албијанићем и са 70 војника своје чете задржао је 4 тек. мца на Звезди тридесет пута јачег непријатеља пуних 9 сати и тиме створио могућност своме батаљону, да се из Корче благовремено и у реду са великог фронта повуче.

Јуначко држање официра и војника ове чете испуњује ме дивљењем и ја поздрављам ове јунаке износећи их као узор Српског јунаштва.

Нека ова јуначка одбрана на Звезди буде први зрак за поновну светлост слободе поробљеног Српства, а јуначком батаљону Срба добровољаца први алем камен у низу успеха у борби с душманима.

Живели Срби добровољци.

Командант ђенерал
М. Васић, с. р.

Бр. 165

Наредба бр. 2302
Команданта батаљона Срба добровољаца
за 29 јануар 1917 године.

Војници 2-ге чете,

Својим храбрим држањем у борби на Звезди 4-ог августа 1916 год. борили сте се противу целог бугарског 23 пука (пешад.), једног ескадрона коњице и 4 брдска топа пуних 8½ часова и тиме дали времена овом батаљону да се извуче из незгодне ситуације у којој је запао нападом Бугара на Звезду.

Ми смо вам сви из батаљона захвални на вашем мушком и храбром држању.

Наш Врховни Командант Њ. К. Височанство Престолонаследник Александар сазнавши за ваше јуначко држање у борби на Звезди био је веома захвалан.

У знак свога признања изволио вас је одликовати својим указом од 10 децембра 1916 године који гласи:

У име Његовог Величанства
Петра I
По милости Божјој и вољи народној
Краљ Србије
ми

Александар, наследник престола на предлог нашег Војног Министра и надлежних команданта а за изванредно показану храброст у борби на положају више села Звезде 4 августа 1916 године одликујемо:

добровољце из 2-ге чете батаљона Срба добровољаца

Златном медаљом за храброст

водника подпоручника Вука М. Лубурића и Богдана Ј. Бабића;

десетара, наредника Бошка И. Албијанића и редова Луку Т. Тешановића.

Сребрном медаљом за храброст:

водника подпоручника Саву Л. Милићевића, десетара, наредника Радослава С. Херету, Максима Б. Јелачића, Благоја Л. Тешановића, Јакшу Н. Бендераћа и Хакију Шарића; десетаре поднареднике: Јована В. Гаћину, Васу Ђ. Вулића, Анђелка Р. Јокића, Ристу М. Шкору, Илију Р. Шакоту и Јована Ђ. Поповића и редове: Милана Р. Шкору, Шћепу П. Шкору, Симу Ђ. Прерада, Риста М. Вановића, Јову М. Марића, Јову П. Марића, Уроша М. Беатовића, Теофила Д. Зуровца, Косту С. Албијанића, Тривка П. Самарџића, Андрију Ј. Миливојевића, Ђорђију Б. Мишковића, Милорада Д. Пивца, Васу Ђ. Ткрљу, Андрију М. Лубурића, Вујадина Б. Лубурића, Стевана Р. Лубурића, Саву Л. Тешановића, Шпиру Т. Тешановића, Алексу Ј. Милошевића, Илију М. Милошевића, Крсту Г. Милошевића, Перу П. Кисића, Крсту Н. Кисића, Петра М. Рогана, Тривка Н. Шаровића, Петра О. Копривицу, Гојка Н. Марића, Видоја С. Бркића, Стеву А. Мирковића, Ристу М. Зеленовића, Михаила М. Драгићевића, Душана Љ. Милина, Тому И. Гркавца, Ђоку Л. Парежанина, Петра Т. Милићевића, Ђорђију П. Лалића, Миха А. Колака, Михаила З. Чомића, Крсту П. Павловића, Мату П. Вучковића, Душана М. Спаравала, Милана Ђ. Ратковића, Марка Н. Самарџића, Илију С. Муришића, Душана Т. Атељевића, Раду С. Вујовића, Петра Ђ. Биберџића, Тривка Ш. Вуковића, Јову Ј. Говедарицу — ослобађајућих их од плаћања таксе.

Наш Војни Министар нека изврши овај указ.

10 децембра 1916 године
у Солуну

Александар с. р.

Министар војни ђенерал
Божидар Терзић

Саопштавајући вам овај указ позивам вас да узвикнемо:

Да живи наш Врховни Командант Престолонаследник Алексанадар,

да живи слобода и Уједињење!

Командант Капетана I класе
Мил. П. Николић

21 / I-1917 год. Војиште.

Бр. 166

Похвала Командира

2-ге чете батаљона Срба добровољаца

за 31 јануар 1917 године.

Код села Борешнице 6/9 1916 год. по подне када се наша чета налазила у резерву (у пољани) и када је непријатељ и поред отпора наше и француске војске успео да са изненадним нападом своје коњице пробије на појединим местима прве стрељачке стројеве — чета ова добила је хитно наређење од Команданта десног одсека подпуковника Г. Мијушковића и одмах јуначки ступила у борбу и ако су се поједини делови наше и француске војске повлачили, те својим оштрим нападом свако даље напредовање непријатељске коњице за кратко време задржала, а затим је приморала на оступање предузевши од своје стране гоњење те коњице све до ћуприје између села Борешнице и Доње Врбене наневши јој огромне губитке.

За сво време ове вишечасовне борбе вођене на великој равници на потпуно брисаном простору и без заклона изложена јакој ватри непријатељских пушака и топова — чета је ипак свој задатак сјајно и са успехом извршила одбивши потпуно непријатељску коњицу и допринијела знатно да се оступајући делови наше и француске војске врате на своја ранија места.

У овој борби су се видно истакли:

1) Наредник добровољац, десетар Мато Ромовић,

2) Наредник добровољац, десетар Лука М. Радојичић,

3) Црногорски батаљонски заставник добровољац Андрија М. Лубурић,

4) редов добровољац, борац Тривко Ш. Вуковић (рањен).

Истакли се:

1) Наредник добровољац, десетар Јован С. Тупањац (рањен),

2) Поднаредник добровољац, десетар Илија С. Жерајић (рањен),

3) Поднаредник добровољац, десетар Васо Ђ. Вулић,

4) Поднаредник добровољац, десетар Анђелко Р. Јокић,

5) Поднаред. добровољац, десетар Ристо М. Шкоро,

6) Редов добровољац, борац Симо Н. Жерајић,

7) Редов добровољац, борац Видак Мучибабић,

8) Редов добровољац, борац Јован Л. Вујичић (рањен),

9) Редов добровољац, борац Јован М. Мишељић (рањен),

10) Редов добровољац, борац Максим Ј. Скочајић,

11) Редов добровољац, борац Душан М. Милин,

12) Редов добровољац, борац Милан С. Салатић (рањ.),

13) Редов добровољац, борац Никола Гатало,

14) Редов добровољац, борац Јаков Л. Гузина,

15) Редов добровољац, борац Анто Ј. Милошевић.

Командир поручник
Симо Лазаревић

К Р А Ј

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ

Моле се читаоци да пре читања исправе следеће грешке:

На стр. 23 у петом реду оздо стоји неприатељем, а треба непријатељем.

На стр. 37 у четвртом реду од оздо стоји кооперациај, а треба кооперација.

На стр. 44 у четвртом реду озгор стоји нлазе, а треба налазе.

На стр. 45 у шестом реду оздо стоји Кварти, а треба Квартир.

На стр. 47 у првом реду озгор стоји за Бога, а треба забога.

На стр. 48 у седамнаестом реду озгор стоји унапријем, а треба унапријед.

На стр. 49 у првом реду оздо стоји 1936, а треба 1916.

На стр. 74 у седамнаестом реду озгор стоји немоћим, а треба немоћним.

На стр. 85 у једанаестом реду оздо стоји неколко, а треба неколико.

На стр. 90 у једанаестом реду озгор стоји орбј, а треба број.

На стр. 100 у првом реду озгор стоји Пристаниште, а треба пристаниште.

На стр. 103 у седмом реду озгор стоји враћа, а треба враћао.

На стр. 127 у другом реду оздо стоји одоброње, а треба одобрење.

3-50